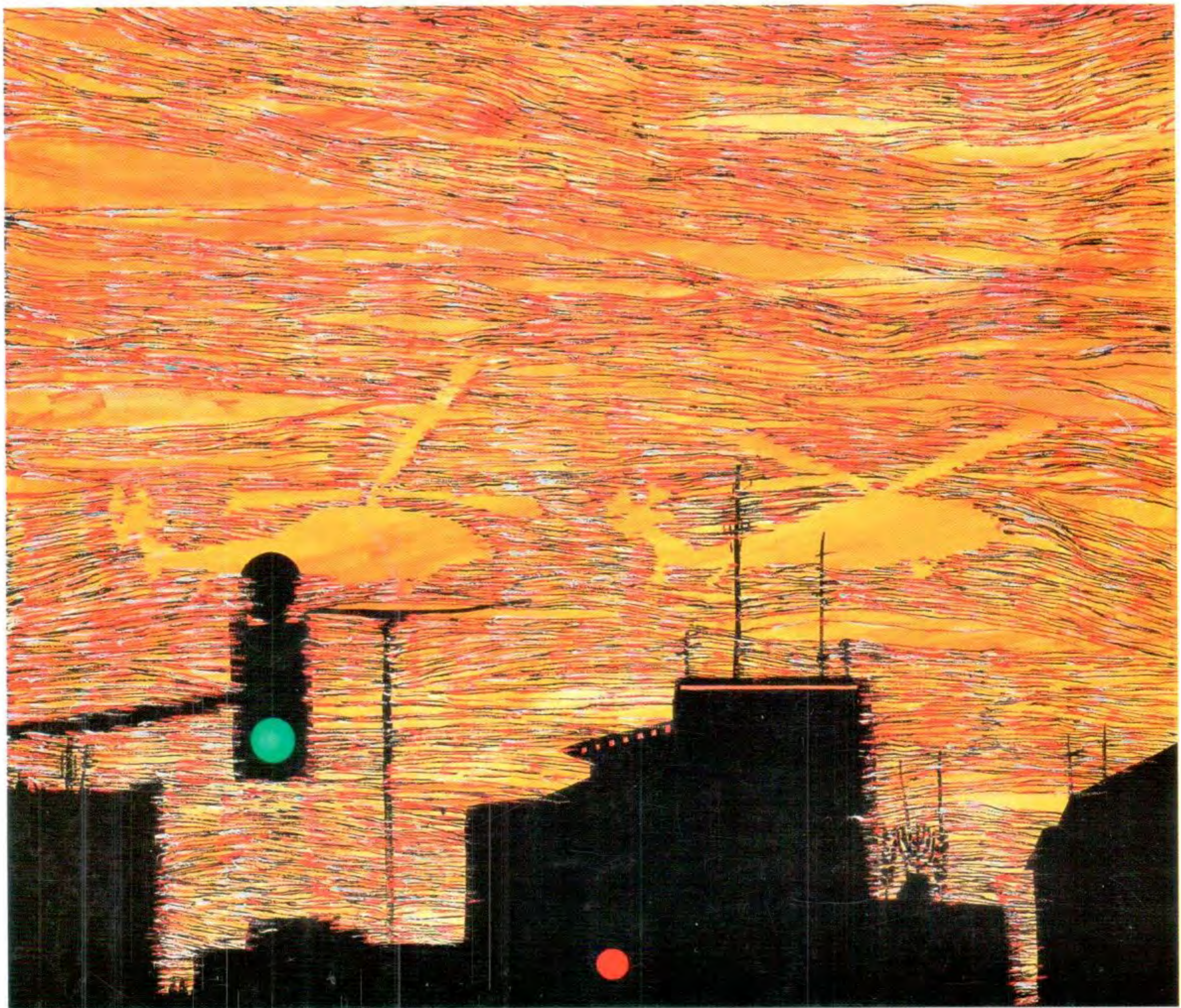

אג

כתב עת לספרות

ביטאון איגוד כללי של סופרים בישראל

2009, גיליון מס. 20

ספרים חדשים בהוצאת ספרא

אישה מטורפת

שירים

מאת גליה אבן-חן

גליה אבן-חן מזווגת ליריקה עם הומור כמו שעשו בשירה העברית רק מעטים שקדמו לה, דוד אבידן וחנוך לוין. כחוקרת בלתי נלאית של יחסי גברים נשים, היא כותבת שירה נשית מסוג אחר: תקיפה אך מעודנת, פורעת מוסכמות אך בו בזמן גם מלגלת על עצמה, צנועה, חכמה, חשופה ונוגעת. גליה אבן-חן, ילידת אשדוד, 1966, חיה בתל-אביב. אם לנטע. מידענית במקצועה, בעלת תואר ראשון במדעי הרוח והחברה מהאוניברסיטה הפתוחה. זה לה ספר שירים שני.

המיית ים

שירת האהבה האירופית והספרות העברית

מאת פרופ' זיוה שמיר

הספר מתאר את התפשטותם האטית, בדרכי עקיפין נעלמות, של הדים מיצירות ויליאם שקספיר ושארל בודלר, בין טוריה של השירה העברית החדשה. בספר מבחר מאמרים ותרגומי שירה, פרי עטה של מחברת, שהיא מבכירי חוקריה של השירה העברית החדשה, פרופסור באוניברסיטת תל-אביב, לשעבר ראש מכון כץ לחקר הספרות העברית וראש בית-הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב. ראה אור בשיתוף עם הוצאת הקיבוץ המאוחד ובתמיכת מועצת הפיס לתרבות ולאמנות.

כשהגוף חולם

מבחר שירים

מאת רפאל אליעז

"כשהגוף חולם" חושף את העושר האימאז'יסטי, הלשוני, המוסיקלי וההגותי של משורר מצניע לכת ומקורי.

לרבים מוכר המשורר רפאל אליעז בעיקר בזכות תרגומיו לשירי לורקה ולמחזות שקספיר. אולם, בצד פעילותו האינטנסיבית כמתרגם כתב אליעז שירה ודרמה. שירתו המוקדמת כונסה בסוף שנות השלושים ובאמצע שנות ה-40 בשני קבצים. שירתו המאוחרת ראתה אור בחמישה כרכים באמצע שנות השבעים. בספר זה כונס מבחר מתוך חמשת הכרכים הללו. ביניהם - שירי האהבה וכאביה, שירי הגות ליריים, בלדות ושירים על השירה. בצדס הובאו כאן גם שירים משנות השלושים והארבעים של המאה הקודמת, שהפכו לסימני דרך בתולדות הזמר הישראלי, כמו "זמר על הרועה הקטנה", "שיר רועים", "שיר

העמק". ערך, הקדים מבוא והוסיף רשימות ביוגרפיות

וביבליוגרפיות: חיים נגיד.

גַּת

כתבי-עת לספרות

ביטאון איגוד כללי של סופרים בישראל

גיליון מס' 20, 2009

העורך: ד"ר חיים נגיד

עורכת אורחת: ורדה גינוסר

מועצת המערכת: ורדה גינוסר, ד"ר פארוק מואסי, פסח מילין,
פרופ' גד קינר, פרופ' זיוה שמיר

יוצא לאור על-ידי

איגוד כללי של סופרים בישראל
نقابة كتّاب عامة في اسرَائيل

General Union of Writers in Israel

Published By General Union of Writers in Israel, 2009

GAG
גאג **چاچ**

A Periodical of Israeli contemporary Literature

No. 19

Editor: Dr. Haim Nagid

Guest-editor: Varda Genossar

אין לעשות שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו,
אלא ברשות מהמו"ל.

© כל הזכויות שמורות, 2009

© All rights reserved, 2009

נג לא היה מתפרסם ללא תמיכתו הכספית של מינהל התרבות
משרד התרבות והספורט
על עזרתו נתונה תודת המערכת ואיגוד כללי של סופרים בישראל

תודת המערכת נתונה לאמנית מאיה כהן לוי, זוכת פרס מישל קיקואין לשנת 2008
באדיבות גלריה גורדון

שעבודותיה מופיעות בגוף החוברת ובשער.

תוכן העניינים

4	פתיח : חיים נחמן ביאליק / גילוי וכיסוי בלשון
5	ורדה גינוסר / מעורב עברי - שפת אם ואב
19	אשר רייך / שלושה שירים
22	מירון ח. איזקסון / שלושה שירים
24	סבינה מסג / קצרצרים ממכרה הכנרת
28	תלמה פרויד / ארמית אובדת
32	רוני סומק / רימון או הביוגרפיה של ידית התשוקה
33	ישראל בר כוכב / שני שירי מקום
35	דינה קטן בן-ציון / שפה כמקום הזהות : סיפור אישי, או תופעה?
44	יהודית רותם / ובאהבתה ישגה תמיד
49	רבקה רוז / שפה אחרת – מקום אחר
51	רבקה רוז / קוראים לו חבקוק, סיפור
53	רות נצר / נומה עמק
58	רות נצר / במקום הזה
60	ראובן מירון / שלושה קצרצרים 2008-2001
61	נעמי שיהב / פתח דבר ושירים
72	נעים עריידי / קאנונזאציה של משורר
77	נעים עריידי / נאום ביריד הספר בפריז בתאריך 14.3.08
80	ששון סומך / אימאן מרסאל : נופי מולדת וגלות
84	אלישבע זהר-רייך / שפתה הפנימית
85	פנינה עמית / שלושה שירים
88	קרן אלקלעי-גוט / מנסה להתפלל
91	יעל מדיני / מותק של ילדה
97	נחמה נבון / "נא לא להפריע"
108	שמעון ריקלין / ס ו ד ר א ד ו ם
122	אלחנן ניר / כל היתום שבי
123	ריקי דסקל / שלושה שירים
127	אליעז כהן / פורץ המחסומים
129	עמית מאוטנר / שירים
135	שור ענתבי / שירים
138	קציעה עלון, דליה מרקוביץ' / "השפה המזרחית" כנשאית של רעב וגעגוע
145	על המשתתפים בחוברת

חיים נחמן ביאליק / גילוי וכיסוי בלשון

בני אדם זורים בכל יום לרוח, בכוונה ולפי תומם, מלים חמרים חמרים, אותן ואת צרופיהן השונים, ורק מועטים מהם יודעים או מעלים על לב מה היו המלים ההן בימי גבורתן. כמה מאותן המלים לא באו לעולם אלא אחרי חבלי לידה קשים וממושכים של דורות הרבה; כמה מהן הבהיקו כברקים פתאום ובטיסה אחת האירו עולם מלא; דרך כמה מהן נמשכו ועברו מחנות מחנות של נשמות חיות, נשמה הולכת, נשמה באה, וכל אחת הניחה אחריה צל וריח; וכמה מהן שמשו נרתיקין למכניסמוס דק ומורכב מאוד של מחשבות עמוקות והרגשות נעלות בצרופיהן ובצרופי-צרופיהן הנפלאים ביותר. יש מלים - הררי אל, ומלים - תהום רבה. יש שבמלה קטנה אחת נגנזה כל תמצית חייה, כל השארת נפשה של שיטה פילוסופית עמוקה, סך-הכל של חשבון עולם שלם. יש מלה שהכריעה בשעתה עמים וארצות, מלכים הקימה מכסאותם, מוסדות ארץ ושמים הרגיזה. והנה בא יום והמלים ההן ירדו מגדולתן והושלכו לשוק, ועתה בני אדם מגלגלים בהן מתוך שיחה קלה כמי שמגלגל בעדשים.

ורדה גינוסר / מעורב עברי - שפת אם ואב

ברגעים אלה של חיתום המאמר אשר המתין לראות אור מזה חודשים אחדים, נטמן עפרו של אהרן אמיר שתרם את גופתו למדע ובא כעת אל מנוחתו. לזכרו מוקדש המאמר.

מושגים כמו שפה, מקום וזהות, נקשרים לכדי מארג אחד, מעוררים עדיין חלוקי דעות והשקפות שאחיותם נמתחת מן הקצה ההגותי עד הקצה הפוליטי, והם משקפים את ניסיונם של כל מי שביקשו לעמוד על שורשי הדברים, על הרציונאל ההיסטורי והרעיון חברתי, ותרמו בחתירתם זו להתעמקות נוספת בשאלות תשתית המבקשות לסמן את החיבור רב המשמעות שבין אומה ולאום, שפה ושייכות, מקום ובעליו, נכבשיו וכובשיו, ילידיו, אוהביו.

שוב ושוב נדרשת המציאות בתוך ההקשר הפוליטי, החברתי, התרבותי, למענה ביחס להגדרות המסמנות את הזיקות בין שפה, מקום, זהות, הגדרות המעוררות שאלות מאתגרות, וביחוד כעת בקיץ 2009 נוכח ארועי התקופה האחרונה, בה ילדי מהגרים ילידי הארץ, דוברי עברית המזהים את הארץ כמולדתם, נדרשים לעזבה ונמצאים עומדים מול שאלות נוקבות של זהות. לא מזמן דווח בעתונות ובתקשורת על ניסיונם של יוצאי בריה"מ להקים מערכת חינוך כמעט עצמאית בשפה הרוסית. יוזמה הנובעת מצורך הקהילה לשמור על מקורותיה, ולהתאים את תנאי התאקלמותה באופן נוח יותר לחבריה, ולסמן בכך תחום של תרבות בתוך תרבות.

מושגים כמו עבריות, ילידיות, ישראליות, ולאחרונה גם 'יהודאיות', משמשים זה לצד זה בערבוביה גמורה. אבל אין לתמוה על קלחת זו של ביטויים, הנובעת מן החיפוש העיקש אחר שרשי השפה והזהות, והמסמנת אותם במרחב הקיומי. גם היום כמו גם בימי שיבת ציון, משקפות מגמות אלה את מרקם החיים הסינקרטי, בו נמזגים אלה אל אלה יסודות תרבותיים מן הסביבה, מזינים זה את זה, מבלי לאבד את זהותם. די לעמוד על ההבחנה שעושה היום גם הערבי הישראלי כלפי עצמו ביחס לישראליותו, מקום מגוריו ושפתו. אלה הפכו להיות עוד הבט ומרכיב בזהותו. שפתו בבית לצד הערבית היא העברית, הנטמעת ומתמזגת באופן טבעי, באותה מידה בה העברית המדוברת אורגת לתוכה, כמעט בלי משים, מלים לועזיות המקבלות תוקף מעצם שימושן בתקשורת ובעיתונות. לפעמים נשמע מלה לועזית הבאה ברצף אחרי המקבילה שלה בעברית, כמו מבקש הדובר להדגיש או לדייק, להבהיר הבהרה יתרה, ואפילו עודפת כדי להבטיח שהשומע אכן קלט את כוונת הנאמר. וכך הלשון מושיטה את עצמה בטבעיות אל הלועזית ומלקקת בה כאוות נפשה. אולי לא פחות מן האופן בו נשזרו השפה הארמית או היוונית אל תוך העברית בימי שיבת ציון במאה ה-5 לפנה"ס.

ואכן רוחות חדשות מנשבות במקומותינו, וזה כעשרים שנה נפתח גם 'ארון הספרים היהודי', והביטויים של 'קריאה חילונית', או 'פרשנות יחפה' אך לא נטולת אחריות לטכסטים מן המקורות, הולכים ותופשים תאוצה במערכות חברתיות ובמכונים שונים המקיימים בתי-מדרש 'חילוניים'. נכסי הרוח היהודית שבים ומזינים את הצורך האמיתי בסינתזה, או 'במתח דיאלקטי' כפי שגרס ג. שלום. העגה מתפתחת וצלילי השפה מוצאים סולמות מוסיקליים חדשים של חיתוך דיבור, לצד ה'כאילו, כזה' נשמע את ה'ב-כ-בוד' של 'המתחזקים' החדשים בקרבנו.

* * *

עוד לפני התגבשותו של החוג הרעיוני הכנעני, עם מפגשם של יונתן רטוש, וע. ג. חורון בשנת 1938 בפריז, העסיקו שאלות מהות אלה את ישראל בלקינד מראשוני העולים הביל"ויים (1861-1929). מכאן גם שאבו על פי עדותם, היסטוריונים כמו אברהם פולק (1965) ושלמה זנד המצטט בספרו: 'מתי ואיך הומצא העם היהודי', (רסלינג, 2008), שראה אור לאחרונה, את תפישתם. בספרון מיוחד שהקדיש בלקינד לשאלת הזהות הוא כותב: "רגילים סופרי דברי הימים לספר כי אחרי חרבן ירושלים ע"י טיטוס נפוצו היהודים בכל ארצות תבל ולא הוסיפו עוד לחיות בארצם, אבל גם פה אנו פוגשים טעות היסטורית אשר נחוץ להסיר ולמצוא את מצב הדברים האמיתי" (ישראל בלקינד, "הערבים אשר בא", המאיר 1928, שם). התיזה מעוררת המחלוקת שמציג זנד בספרו זה, מתנגחת מצד אחד עם העמדה הכנענית אך מאידך, בשל יניקתה מרעיון של 'מיזוג אתני', יכולה גם ליצור עמה שיח מרתק, שלא כאן המקום להרחיבו. בתמצית הדברים רק יוזכר כי הרעיון המובע שם אומר כי בארץ היה רצף דמוגרפי מן הזמן העתיק וזאת משום שרוב תושבי הארץ נאחזו באדמה והמשיכו לעבדה, ורק מיעוטם יצא לגלות, עד כי ברבות השנים, ובלית ברירה, וכדי להשתחרר מעול המיסים שהטיל השלטון המוסלמי, בחרה אותה אוכלוסייה יהודית להתאסלם... על עובדה תמוהה זו, ולמעשה גם בלתי מוכחת, (אלא אם יערכו בדיקות ד.נ.א נרחבות), מבסס גם בר בורוכוב מנהיג השמאל הציוני שרואה בפאלחים המקומיים את צאצאי הישוב היהודי והחקלאי הקדום, (שם, ע' 178), והוא אף בטוח כפי שהיה בטוח גם אהרן אמיר, שקירבת מוצא זו תקל על קבלתם של מתנחלים חדשים לשכנות טובה במחיצתם. בורוכוב היה בטוח שבאופן כזה יסגלו לעצמם המקומיים את גינוני התרבות העברית, ובסופו של דבר יתמזגו בה לחלוטין, ומטעם זה, עמד על דעתו בקונגרס הציוני כי יש להתנחל בפלשתינה ולא באוגנדה כדעת נציגים ידועים אחרים ממשלתפי הקונגרס. באחת השיחות האחרונות שניהלתי עם ידידי אהרן, שאלתי אותו על עניין זה של התיישבות בתוככי קריית-ארבע, בקרביים של האוכלוסייה המקומית, (עניין שהייתי חלוקה עמו עליו), ואכן תשובתו לא הייתה שונה ביותר, "באנו", אמר, "לאחר מלחמת ששת הימים, כדי למצוא 'אחים', להציע שכנות טובה, זה 'שתום העין' שרוקן את העיר מתושביה", כך השיב לי נחרצות. כן, שאלתי אותו בעצב, אבל האם ה'אחים' האלה התעוררו גם הם בהתלהבות והתפעמות לקראת מפגש ייחודי זה של 'דם עתיק' מקדמת דנא. כך גם נחלקו דעותינו לחלוטין בעניין 'היהודי', וככל שהייתי מספרת לו על בתי-המדרש החילוניים בהם אני

מעורבת, היה מבטו נפער בתמיהה, ושתיקה חדה השאירה מקום רב למחשבות, אבל לא היסטה את הקולות החמים של ידידותנו ארוכת השנים.

ב-1918 חברו שני אישים ציוניים ידועי שם לכתוב ספר על א"י בעבר ובהווה, (שאף תורגם לידיש), והם דוד בן גוריון ויצחק בן צבי, שרצו להתחבר ל'ילידים' המקומיים בזכות מוצאם האתני המשותף. בחיבורם זה הם מכריזים כי "אמנם האיכרים היהודים הקדומים התאסלמו, אך עשו זאת מסיבות חומריות כדי להשתחרר מעול המיסוי, שאין להחשיבו כבגידה לאומית. העובדה כי כל מערכת השמות התנכ"ית למקומות שונים בארץ עדיין חיה בפי הפאלחים, היתה מבחינתם הוכחה מוצקה לדבר. בן צבי שראה במחקרו על מוצא הפאלחים רעיון שלו, פרסם שוב בחתימתו ב-1929 דברים אותם חיזק בטענות נוספות על טענת השחרור מהמיסוי, כמו למשל, כי גם האיום של נישול התושבים מן הקרקע, גרם "לפאלחים היהודים הקדמונים להמיר את דתם" (שם, 181). מאורעות הטבח בחברון שהתרחשו מעט אחרי פרסום חיבורו של בן צבי, הנחיתו את מכתם הקשה על חלומות האיחוד וההתמזגות.

שנתיים מאוחר יותר בפריז, נפגשים אוריאל שלח, הוא הלפרין, הוא יונתן רטוש, וע.ג. חורון, הוא ד"ר עדיה גורביץ, וחובקים יחדיו משאת נפש ורוח לתחיית הרעיון הכנעני, המקבל מתוך דיון מעמיק את המונח 'עברי'.

חורון עצמו הושפע גם מרעיונותיו של פרופ' אדולף לודס בתקופת היותו סטודנט, שלמד שפות שמיות ב-1929 בסורבון. אחד הרעיונות המרכזיים שהיכה שורש בתודעתם של כל אנשי החוג העברי, הייתה תפיסתו של פרופ' לודס לגבי המעבר מן הפוליתאיזם העברי-הכנעני של ימי השופטים ביהודה וישראל אל המונותיאיזם היהודי שלידתו בגלות בבל. התפתחותו של פולחן היהדות על נהרות בבל לפולחן מונותיאיסטי, שלדעתו של לודס, אינו תלוי מקום וארץ, ואכיפתה של הדת החדשה של שבי הגולה על עם הארץ. (מן המבוא של אמיר לספרו של ע.ג. חורון). העברים על פי מחקרו של חורון, הם השבטים המדבריים המתפרצים משני עברי הפרת התיכון, משפחות מבני תרח מארם נהריים, ומשפחות מבני 'קדם', אשר מכאן ואילך נודעו בשם 'ארם', אשר דיברו בניבים קרובים לשאר ניבי העברית בהשתמשם בא"ב הכנעני. (שפת ספר ארמית נבדלת החלה רק מן המאה ה-8 לפנה"ס, תקופה בה מתפתחת גם האוריינות ביהודה).

המלך שאול המוכתר ב-1020 לפנה"ס נושא חזון כמעט עברי-לאומי בפנייתו לכל בני עבר לאיחוד נגד הנכרים: "שמעו העברים". (שמואל א', יג-ג), ועוד אומר הכתוב: "והעברים היו לפלשתים כתמול שלשום, אשר עלו עמם במחנה סביב, וגם המה להיות עם ישראל אשר עם שאול ויונתן" (שמואל א'-כא). "ועברים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד, ושאול עודנו בגלגל וכל העם חרדו אחריו" (שמואל א'-יג).

ראוי לציין כי עוד לפני רטוש, מצא הרעיון של מציאות אחדותית, לשונית וחברתית, עם תושבי הארץ הגויים, מהלכים גם בהשקפת עולמו של איתמר בן אב"י בנו של אליעזר בן יהודה מחייה הדיבור העברי שכתב: "נחיה נא את האומה וחייתה גם שפתה", ואילו

אבשלום פיינברג כותב גלויה לכלתו: "אל תהיי יהודיה, היי עבריה", ושולח לכתובתה - "יפו, ארץ העברים" ('לא כנענים לא צלבנים', דוד אוחנה כתר, 2008).

* * *

"ביקורת התנ"ך עשתה את שלה בטרם הספיקה הארכיאולוגיה להבהיר את התנאים השוררים בכנען באלף השני לפנה"ס, חוקרי התנ"ך לא פיללו שהתשובות לבעיותיהם תמצאנה בתרבות כנענית נשכחת הקודמת לתנ"ך", כך כותב חורון, בחוברת קשת לג' במאמר חמישי מתוך סידרת מאמריו 'עולם בהשקפה עברית'. המונח 'אומה' יאמר חורון, מוצאו מהמילה 'אם', ואילו לאום קושר את אותה קבוצה אל מקום גיאוגרפי, כך שאומה יכולה להתקיים במקומות שונים ברחבי תבל, אבל לאום מעצם טבעו קשור אל הקרקע המייצגת את חיבורו אליה.

רטוש סופג גם הוא ידע רב מחורון הארכיאולוג והאשורולוג, ומעברו אל תוך השקפת עולמו המתגבשת. השפה הכנענית יאמר רטוש, היא פרוטו-עברית, והפלשתינאים יכולים לראות בה פרוטו-ערבית. בעיני המיתוס הערבי, הטריטוריה היא מקור הלאומיות, והשפה היא משנית. (שם 243). רטוש אינו מוצא כל מופת במעשיהם של גיבורי תקופת בית שני, וכשנה לפני תום מלחמת העולם השנייה, כשהדי ההשמדה מרחפים באוויר, מפרסם דברים ב"כתב אל הנוער העברי", (ראשית הימים) "הרעל היהודי האויב הזה האוכל בנו בכל פה, שאם לא נעקור אותו ואבדנו, כי הארץ הזאת לא תוכל להיות עברית ויהודית כאחד".

והנה דא עקא, אנשי ההתיישבות של הציונות הדתית הם שצידדו בסדר העדיפות שעיצב רטוש, המעמיד בראש העקרונות את הארץ עצמה. ודווקא ראש ישיבת מרכז הרב הרצי"ה היה ראשון התורמים לאהרן אמיר בניסיונו להקים מחדש את הקבוצה הכנענית לאחר מלחמת ששת הימים (שם, 252). חיים באר יכתיר במינוח כמעט פרדוקסלי את "גוש אמונים - כנענים מניחי תפילין". בתוך הקלחת שהקיפה את הדיונים והוויכוחים הרבים סביב החוג הכנעני, נשמע גם קולו של גרשום שלום, אשר הסתייג וביקר את התנועה הכנענית אשר לטענתו חתירתה לבטל "את המתח הדיאלקטי שהזין את היהדות, הציונות וישראליות" פוגעת ביסוד בריא וחשוב באיזון התרבותי. את ניתוק הקשר החי עם ירושת הדורות הגדיר 'רצח חינוכי'. ביטול הרצף ההיסטורי כמוהו כקפיצה מדלגת ועוקפת גלות, "כאילו יש גשר פנימי לתקופת התנ"ך", ולדעתו הפסקנית של גרשום שלום, אחראי, בין אחרים, בן גוריון להעמקתה של ההשקפה הכנענית, בעשותו כמוה קיצור דרך אל התנ"ך. אמנם הוא מתחבר אל התנ"ך המוסרי, ואילו הם מתחברים אל הצד האלילי-כנעני. (ג. שולם "הציונות דיאלקטיקה של רציפות ומרד", שם)

ב-1948 מפרסם מבקר הספרות ברוך קורצוויל בירחון 'בטרם' בעריכת אליעזר לבנשטיין את המאמר "החידוש במרד העברים החדשים". העילה לכתובתו - הופעתה של קבוצת 'א"י הצעירה' בהנהגתו של העיתונאי אורי אבנרי. קבוצה זו קמה כגוף עצמאי שלוש שנים לאחר פרסום "כתב אל הנוער העברי", המסמך שסימן את ראשית הופעתה של קבוצת העברים

הצעירים בהנהגתו של יונתן רטוש. אבנרי הושפע מרטוש, אך בחר ללכת בדרך נפרדת. הוא קרא לטיפוחה של התרבות העברית החדשה שבמסגרתה יעוצב האדם הארץ ישראלי החדש, והיה אף הראשון שהשתמש במושג 'צבר' בהקשר של הגדרת הדור. מאמרו של ברוך קורצווייל בירחון ב'טרם', נבע בעקבות סיפורו של ח. הזז 'הדרשה' שנכלל בקובץ 'אבנים רותחות', בו ראה קורצווייל תפישה משותפת לרעיון הכנעני. הוא מגדיר את הדרשה כ'אני מאמין שלילי' של הזז. גיבורו של הזז מכריז כי "הציונות מתחילה ממקום הריסת היהדות". אל הדיון בנושא הכנעניות חזר קורצווייל בשנת 1950, בתגובה על ההסתערות המחודשת של החוג הכנעני על דעת הקהל ובעיקר על דעתו של קהל היעד הצעיר - הנוער העברי - זאת באמצעות כתב העת 'אלף', שהגיליון הראשון שלו ראה אור שנתיים קודם בעיצומה של מלחמת השחרור.

* * *

הנחרצות שבה הכריזו הכנענים על הניתוק מן העבר, הופעתם המלוכדת כקבוצה והעוצמה האינטלקטואלית שקרנה מעל דפי ביטאונם, עוררו אי שקט בקרב מחנכים ומעצבי המדיניות התרבותית. ב-1950 במפגש עם סטודנטים באוניברסיטה העברית תקף קורצווייל את שניאור על 'האופנה הארכאית' לה בחר להתמכר ביצירתו 'לוחות גנוזים'. הפילוסוף הוגו ברמן פרסם ב'הפועל הצעיר' דברים שנשא במפגש סופרים שזימן בן גוריון בנושא 'הדור השני שלנו': "איני יודע מי מכם ראה את העיתון 'אלף' אשר בו באה שנאה כזו נגד הירושה היהודית לידי ביטוי גלוי, קבוצה זו לא די לה לנתק את הקשרים עם 'הר סיני', האבות, ורוצה לדלג ולחזור אל הזמן שלפני אברהם אבינו", ברגמן מקפיד להזהיר מפני כוחה של הקבוצה. בלוח הארץ תשי"ב מתפרסם גם מאמרו של עקיבא ארנסט סימון: "האם עוד יהודים אנחנו?" במגמה לאתר את הסיבות למרדנות המיוחדת במינה של צעירינו כלפי המורשת היהודית, לשנאתם "לפאות ולקפוטה".

קורצווייל התעמק ביצירתה הספרותית של הקבוצה ואף פגש את אהרן אמיר כדי ללמוד ולהעמיק את הבנתו בנושא זה. בעקבות כך פרסם מסה גדולה ב'הארץ', כשהוא מדגיש כי נטיות דומות לרוח הקבוצה נמצאות כבר ביצירתם של יל"ג, ברדיצ'בסקי, וברנר, אשר חיפשו גם הם את העברי החדש. אך כאמור לעיל, הביע את הסתייגותו ממגמה זו של החוג הכנעני, בגין ניתוקה מזיקה כלשהי אל התרבות הגלותית, בה ראה כמובן גם ערכים עומדים ושרירים. בחוג הוא רואה איום ממשי על עתיד החברה הישראלית, וקורא להשיב מלחמה רעיונית. "ללא רציפות היסטורית ותרבותית אין המשך של ממש לחיי עם", ויש לחתור למתן צורה חדשה לחיים דתיים, לפתח אצל הנוער יראת כבוד אל הגלות והישגיה ולהקנות תודעה יהודית גם בחינוך. בדבריו אלה הוא גם נתן ביטוי לצורך של שימת מושג 'החילון' במרכז. (הגיליון האחרון של 'אלף' ראה אור ב-1953, ומרכז העברים הצעירים שנוסד ב-1951 חדל לפעול).

אחת ההבחנות המעניינות שנעשו בעניין ההגדרה שבין יהודיות או יהודאיות ועבריות נעשתה על-ידי ע.ג. חורון (הוא, כנזכר לעיל, ד"ר עדיה גורביץ), בסדרת מאמרים שפורסמה בחוברות אחדות של 'קשת'. ברבעון שהתפרסם בשנת 1965 (קשת כ"ט) מזהיר חורון בפתח הדברים: "לאום עברי חדש מתהווה לעינינו, עם צעיר שקם על אדמתו במקומו תחת רקיע המיוחד לארץ זאת ולא אחרת. בהתבגרו מתחיל הוא לפתח תודעה עצמאית באורח תת הכרתי לפחות, ובניגוד לחינוך שהוא מקבל בבית-הספר... הגורמים הרשמיים במדינת ישראל אינם חשים כלל בצמיחה הטבעית, או שהם מגנים אותה כמחלת נוער צברית, ואפילו כסטיית שטן 'כנענית', יש גם הממליצים לתרופה על טיפוח מלאכותי של מה שנקרא 'תודעה יהודית', מושכל דמוי-לאומי... אשר בינינו אינו אלא מליצה למען כסות על חוסר תודעה כלשהי, בזה טמון עיקר המשבר הרוחני והמדיני המערפל את כל עתידנו... תודעה לאומית תלויה במקום ומשתרשת באדמה, שרשיה בעבר ומעשיה לקראת עתיד... המקרא הוא מורשה מימי קדם שעברה דרך ארוכה של עיבוד יהודי בשנוי מהות".

אהרן אמיר הצעיר המסתופף בחבורת יונתן רטוש (הוא, כנזכר לעיל, אוריאל שלח), יונק את הרעיונות האלה בשקיקה וכותב ברוח הדברים האלה בכתב העת 'אלף' ב-1949 תחת הכותרת 'זהות': "היהדות אינה אומה כל עיקר, היהדות היא עדה דתית בין ארצית, על טריטוריאלית על לשונית, על מדינית" ('ואני בשלי' עמ' 75 קובץ מאמרים 96-44). הוא מתנגד לזיהוי שבין הארץ והגולה, וטוען: לא כולנו יהודים. (הדים לרעיונות אלה נמצא גם בספרו של פרופ' שלמה זנד הנזכר לעיל, הטוען להגדלת אוכלוסייה 'יהודית' באמצעות גיור, לפעמים בכפייה) "היהדות היא חטיבה חברתית היסטורית שיש בה כח חיות מרובה ושעל פי דרכה הגיעה להישגים נכבדים בתחומי המוסר, הרוח והמחשבה, אבל מעיקרה לא היתה זהה עם ארץ מן הארצות ולא עם לשון מן הלשוניות, ומעצם היותה אין היא בבחינת הוויה לאומית"..." "יכול שתהיה לה ארץ קודש ויכול שתהיה לה לשון קודש... אבל אי אפשר לה לצאת מעורה ולהפוך את טבעה" ובהמשך: "ניתנה לנו הרשות והזכות להלחם בשביל הארץ ולמות בשבילה, אבל דומה כי לנו גם הרשות והזכות - אם לא החובה! - לעצב את עתידה של הארץ הזאת. כי הארץ הזאת היא שלנו. שלנו, לא שלהם" (של היהודים), מכאן כמובן נובע הרעיון של ארצות הברית של המזרח התיכון, רעיון ששב ועלה הן בדבריו של אמיר והן בדברי החבורה הכנענית 'העברית'. המודל האמריקאי ששימש מקור השראה לרעיון המקביל של אומה הקמה על אדמה חדשה, מצא את ביטויו במאמרו של אמיר: 'הלם הקירבה, פרקים בחוויה האמריקאית 1971', "אב דוגמא ואב מופת לתהליך צמיחתן של אומות חדשות, או אף מתחדשות". לעניות דעתי, דוגמה זו אינה מייצגת בהכרח את קווי הדמיון בין שתי האומות, ולא משום שאומה אמריקאית מתחדשת זו גולה את נחלתם של יושביה הקדומים האותנטיים, כלומר הילידים האינדיאנים, (כמו גם כיבושי ארץ הקדם בידי העברים מידי שבעת העמים שהתגוררו בה), אלא משום שמרכז התודעה והזכרון הקולקטיבי נבנה סביב גורמים שונים, שלא עברו בהכרח את גיבושם סביב גרעין אידיאלי, אלא עוצבו סביב פתרון קיומי גרידא, ב'ארץ האפשרויות'. המהגרים הראשונים הגיעו עם ערכות לאום שונות ומגוונות, שהדים לקיומן ימצאו לא אחת באמצעי הביטוי האמנותיים, (במיוחד בספרות ובמדיום הקולנועי), המעידים על חיותם של קשרים וזיקות כאלה מצד

ה'מהגרים' בקהילות האמריקאיות של השבדים, האנגלים, האיטלקים, אל ארצות מוצאם. לא ניתן להשוותם לעדות השונות המגוונות של העם היהודי שאפיונן עוצב על פי ארצות גלותן, כיוון שלא לה, גם במרוצת אלפי שנות גלות, שימשה האמונה והקשר שהיא טיפחה אל ארץ האבות, מכנה משותף המשמר את רוח האומה. צאצאי אלה שייסדו את ביתם החדש על אדמת אמריקה, לא גילו בין קפלי הקרקע האינדיאנית את לוחות האמונה הנוצרית, או את המיתוסים הקדומים המעצבים את תודעתה של אומה, באמצעות שפה ופולחן. הקשר בין הרוח והאדמה עבר דרך קנה הרובה, או כובד משקלם של מטילי הזהב.

* * *

חורון, שהיה כידוע אסיסטנט בסורבון לפרופ' שארל וירולו, סטודנט מצטיין בבלשנות שמית והיסטוריה משווה של דתות, השתתף עם פרופ' וירולו בחפירות לחשיפת האתר בראס-שאמרה, בו התגלו לוחות כתבי אוגרית בשנת 1929, והועסק על-ידיו בפענוח הלוחות. אלו המקורות שחוללו תמורות מרחיקות לכת במושגים על קדמוניותו של האזור, ובחקר המקרא, התרבות והמיתולוגיה של ארץ הקדם. ממקורות אלה ינקו כידוע גם שני מפעלי ספרות חשובים: 'עלילות האלים כל שירות אוגרית' שראה אור בשנות החמישים המאוחרות בספר: 'רין את רין', על-ידי צבי רין ושפרה רין, ולפני כתיבת שנים ראה אור גם מפעלם של האשורולוג יעקב קליין והמשוררת ש. שפרה 'בימים הרחוקים ההם' (אנתולוגיה משירת המזרח הקדום).

פרק ד' בספר עזרא הפך להיות בעבור ה'עברים' - אות ומופת להבדל בין 'אנחנו' ו'הם', ב'יחד הסגור והשלום הפתוח' (אמיד, 'ואני בשלי' קובץ מאמרים) הוכחה הנשענת על סרובם של זרובבל וישוע לקבל את סיועם של צרי יהודה ובנימין, צאצאי האוכלוסיות שהושתלו בארץ על-ידי אסר-חדון מלך אשור, בבניית המקדש. ישוע בן יוצדק נכדו של שריה הכהן הגדול, וזרובבל בן שאלתיאל נכדו של יהויכין מלך יהודה, מקבלים מכורש אישור להקמת המקדש ב-537 לפנה"ס. שני דורות של גולים שבים לארץ בעלייה הראשונה, ומתחילים במפעל, אך פנייתם של תושבי הארץ להגיש להם סיוע נענית באופן חד משמעי: "לא לכם ולנו לבנות בית לאלוהינו, כי אנחנו יחד (הכוונה: לחוד) נבנה לה' אלוהי ישראל כאשר ציונו המלך כורש". כארבעים שנה אחריהם, לאחר שהסדר עוד לא התבסס, מגיעה העלייה השנייה בראשות נחמיה ועזרא (420-458 לפנה"ס). ראשון מגיע נחמיה, אך בתום 12 שנות שלטונו בארץ, כשל נסיונו לכוון בתודעת העם את הרעיון כי סדר בחיי האומה מחייב שימוש ביסודות התורה. הניסיון כשל, ונחמיה שב לבבל. את ההצלחה קוצר עזרא המקבל רשות מארתחשסתא לצאת ליהודה ולקומם את הריסות בית המקדש (445 לפנה"ס). הוא מכנס ה'כנסת הגדולה' בת 70 איש המכריזה את התורה לחוקת המדינה. יחד עם הכנסת הגדולה (ברכות, ל"ג, ע"א) נתקנו תקנות כמו מלאכות אסורות ומותרות, דיני טומאה וטהרה, הונהג הכתב האשורי, והותקנה עריכת נוסח התורה. ישוע וזרובבל, נחמיה ועזרא נעזרים במתרגמים כדי לתקשר עם יושבי הארץ שנותרו בה לאחר צאת חלק מן הישוב לגלות. אזרחים נותרים, שהתערבבו אלה עם אלה גם בקשרי נישואין, ואפילו התקרבו,

כעדות הכתובים, עד כדי עבודה משותפת בבניית בית המקדש השני עצמו. בעבר הרחוק שימשו הארמית והיוונית, במארג של יחסי מסחר ותרבות בין קהילות שהגיעו מן החוץ, והשפיעו על נוהגים וארחות חיים מקומיות. החלוקה המנהלית של אזור המזרח הקדום אותה יסדו מלכי האימפריה האשורית, ואשר נשמרה גם על-ידי המלכים הפרסית, הציבה את פחוות יהודה כחלק הסאטרפה (מחוז) שנקראה 'עבר הנהר' (ממערב לפרת). רשומות מנהל נערכו בארמית, והמידע על כך נמצא בימי שיבת ציון ברשימת השבים מבבל (עזרא ב', נחמיה ה', ומרשימות בוני חומת ירושלים בנחמיה ג'). הוכחות נוספות נמצאו בטבעות חותם שהתגלו על כלי חרס מהתקופה הפרסית ועליהן אותיות ארמיות או עבריות המציינות את שמה הארמי של הפחוה "יהוד". (י. פינקלשטיין, 'ראשית ישראל' 286).

* * *

שיבת ציון של ימינו בעיני אמיר, כמוה כחזרה מודרנית על מאפייני שיבת ציון הראשונה. ומעמדה זו הוא יקטרג על ההסתייגות משיתוף מלא של התושבים הערבים, כאזרחים בעלי זכות בחירה וכהונה בכל משרות המדינה.

מאורעות אלה שהתרחשו במאות ה-5 וה-4 לפנה"ס בארץ, קידמו אופנים חדשים של התארגנות ופולחן ואלה חיוניים להבנת התהוותה של היהדות מחד, ולהבנת המצע לרעיונות החוג הכנעני מאידך, בעיקר נוכחת טענתם המרכזית כי התהוותה של ה'יהדות', כזרם נפרד או מתבדל מן הישוב העברי-יהודאי נעשתה באופן מגמתי.

'יהודי' הוא מונח מאוחר בזמן, הנגזר משם המקום - ארץ יהודה, והמצביע על יהודי תושב יהודה מאלה שנותרו בארץ קשורים בטבורם לעבודת אדמתה. ואילו החשמונאים הם אלה שיקימו מאוחר יותר ממלכה מחודשת בשם 'ישראל' דווקא, ולא 'יהודה'. ממלכת יהודה הפכה ל'יהוד' ומעתה נקראו תושבי הארץ בשם 'יהודים'. המצב ביהודה שלאחר החורבן מתואר בספר ירמיהו, ואילו את המידע על חיי הגולים בבבל, מספק יחזקאל הנמנה בעצמו על הגולים. תיאורו של גדליה בן אחיקם שהתמנה לשליט בעם הנותר ביהודה מדלת הארץ, מצביע גם הוא על מידה מסויימת של אוטונומיה. מצפה (בקמץ) מצפון לירושלים הפכה למרכז המנהלי של גדליהו, ומפלט לתושבי יהודה האחרים, כמו ירמיהו עצמו שהתנגדו למרד, וביקשו בשום שכל, לשמור על 'שלום עם מלכות' כדי להציל את העם משמד. פנייה שאינה עולה יפה, כי כידוע, רבים מן האנשים ירדו למצרים מפחד הנקמה על ניסיון ההפיכה. ירמיהו אף הוא יורד בעקבותיהם, לאחר שהוא שולח את דבריו אל כל העם אשר הגלה נבוכדנאצר מירושלים בבלה: "כה אמר ה' צבאות אלוהי ישראל לכל הגולה אשר הגלית מירושלים בבלה, בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פריין, קחו נשים והולידו בנים ובנות, וקחו לכניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות, ורבו שם, ואל תמותו, ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה, והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום" (ירמיה כט', ד-ה). לתפישה זו של 'שלום עם מלכות' יהיו הדים מקבילים גם במאורעות ההיסטוריים העתידיים לבוא, באמצעות פעולותיהם של נציגי

המתונים בעם כמו ר' יוחנן בן זכאי ואחרים, שחיפשו 'שלום עם מלכות', למען הצלתם של הנכסים הרוחניים החשובים.

הגולים מבני הכהונה והמלוכה בנו לעצמם חיים חדשים, ומתיאוריו של יחזקאל נראה כי התיישבותם של הגולים נעשתה באזורים פחות מפותחים של האימפריה. "ואבוא אל הגולה תל-אביב היושבים אל נהר כבר, ואשר המה יושבים שם, ואשב שם שבעת ימים משמים" (יחזקאל ג'-כג), "ויהי דבר ה' אלי לאמור בן אדם שים פניך אל הרי ישראל והינבא אליהם, ואמרת הרי ישראל, שמעו דבר ה'". מאות אחדות של שנים מספיקות אז, כמו בימינו, כדי לקשור אנשים, משפחות, בקשרים עזים גם אם הם כלכליים, לאדמת מולדת חדשה, לעתים קשרים אלה מוצאים את קיומם גם במעורבות בחיי השלטון (נחמיה שר בחצר המלך, אסתר ומרדכי חודרים אל חצרות השלטון) והגעגועים אל ארץ המכורה נותרים לפעמים מנותבים רק בתפילות, או במסעות לשמירת קשר באמצעות לימודים, כמו בתקופת המרכז היהודי המתחדש בטבריה. כמובן שקשה להימנע מהקבלות לימינו במערכת הקשרים המיוחדים והמורכבים של נוכחות רבת שנים של ישראלים בארצות נכר, בעיקר בארה"ב ובקרב שדרות השלטון.

* * *

עם התחזקותה של ממלכת בבל לאחר מפלת אשור, מתחילה הלשון הארמית להדוף את השפות השמיות הקדומות - כנענית, אכדית. עזרא (400 לפנה"ס), מתחיל באיסופם ותיקונם של כתבי קודש מתאימים. מעשה זה, אומרים דוברי התפישה הכנענית, הוא ראשית היהדות בצורתה הראשונה ובטבעה המקורי (השוללת גם את התרבות העברית הקדומה). קיומה של היהדות באותה תקופה לטענת נציגי העמדה הזו, אינו אלא פרט קטן בדברי ימי המזרח. עד כיבושיו של אלכסנדר מוקדון כמאה שנה מאוחר יותר, ספרות המופת היוונית אינה מזכירה את קיומם משום שאינה מבחינה בינם לבין סורים ופניקים, כלומר ארמים וכנענים (שם). בזמנים האלה, לדעת חוקרים כמו פינקלשטיין ואחרים, נערכו בנוסחי החומש ובהיסטוריה שנהוג לכנותה דויטרונומיסטית (תאור קורות הימים) שינויים ותוספות מרחיקי לכת, וכך קיבלו את מתכונתם הסופית. פסיקותיהם של עזרא ונחמיה המגיעים לארץ בזה אחר זה בהפרש של 13 שנה לנהל את ענייני הישוב, מניחים את היסודות ליהדות של בית שני, ושל התקופה שלאחריה. העמים הנכנעים תחת שלטון בבל ולאחר מכן ב-539 לפנה"ס תחת ממלכת פרס, מתארגנים בחיים שקטים יחסית תחת מושלי המחוזות. ובאותה תקופה צצות כידוע גם דתות מופשטות אחרות. (המלה 'דת' עצמה, נובעת מן השפה הפרסית). בכנען הסיתו שומרונים נגד יהודים ואלה כנגד כל עם הארץ. בנסיבות אלה לפי ההגות הכנענית, קמה העדה יהודית, והיהדות כדת מקבלת את צביונה (ע.ג. חורון 'קדם וערב', 333). מימי מלכות פרס, טוען חורון, מסתמן המעבר מחברות ארציות הקשורות לאתר גיאוגרפי אל התארגנות דתית עדתית שבה החשיבות עוברת מן המקום אל האידיאולוגיה. "קהילת הקודש היהודית לא בארץ יהודה לידתה אלא בגולת בבל בקרב צאצאי גולי ירושלים, הצפייה לשיבת ציון הפכה אמונה דתית, בדת זו היתה ציון מלכתחילה מקום קודש ולא מסגרת

לעצמאות של ממש" (שם). המתח בין שתי הקהילות, זו שנותרה בארץ ופעלה בה וזו שנותרה בגלות ולא שבה למולדת, (למרות שלא היתה כל מניעה לעשות זאת) מתועד גם בכתבי התלמוד והשיח החז"לי, במאות שלאחר חרבן בית שני. בהתדיינויות שלהם עסקו חז"ל בשאלות מעניינות לגבי הגדרת זהות ומחוייבות למקום ולשפה.

בכל תקופת המשנה והתלמוד בארץ, הייתה העברית לשון הדיבור של החכמים, הארמית שהשתלטה על שפת הדיבור נקראה סורסית, וכנגד לשון דיבור זו אמר ר' יהודה הנשיא שנלחם נגד השימוש בארמית: "בא"י לשון סורסי למה? או לשון הקודש או לשון יווני!" מלים ארמיות ויווניות רבות חדרו לשפה וחלקן משמשות אותנו עד היום. במפעל תרגום השבעים של התורה ליוונית, והן בתרגומי עכילס וסומכוס המאוחרים יותר, נוצרו יחסים הדוקים בין הלשון היוונית ועולמה של היהדות. בבתי-הכנסת שהיו נוהגים בהם ללמוד תורה מדי שבת אחר הצהריים, ישב החכם על הבמה ודיבר בלחש בעברית את דרשתו; מתורגמן היה מביא את תמצית הדברים בקול רם בארמית לקהל, והנוהג היה שאסור למתרגם להביט אל הכתוב המונח לפני החכם, כדי שיהיה מקשיב לדברים הקשבה יתרה במאמץ להבין ולהביא את תכנם המדוייק מאוזן לאוזן. טבריה שהיתה מקום פעילות חשוב ליצירה הרוחנית בתחומי מדרשי האגדה והפיוט, נקראה על דרך המליצה 'מעזיה', ועליה מעיד ר' סעדיה גאון שיושביה הם גדולי הבקאים בלשון העברית. (בה נוסד גם הניקוד התחתי, הטברייני). במאה השלישית מתנהלים בה חיי החברה היהודית בתקופה של רגיעה יחסית ומתינות שלאחר גזירות השמר. בבית-המדרש הטברייני בראשותו של ר' יוחנן שוררת אווירת ביקורת כלשהי כלפי יהודי בבל, אך יחד עם זאת השתמרו במקומות רבים במקורות, מאמרים מפי ר' יוחנן ותלמידיו בשבח העלייה לארץ. תלמידו וחברו של ר' יוחנן, ר' אלעזר בן פדת עולה בעצמו מבבל כדי להצטרף אל בית-המדרש הטברייני, וידועה אמרתו: "כי כל הדור בא"י שרוי בלא עוון (כתובות קיא, ע"א). ריש לקיש תלמידו וגיסו של ר' יוחנן, מפגין את איבתו כלפי יהודי בבל הנמנעים מלעלות לא"י, והוא מאשימם כי בכך גורמים הם לחולשת הישוב היהודי שנותר בה. כשהיה רואה יהודים בבליים מתגודדים בשוק של טבריה היה אומר להם: "פזרו עצמותיכם, בעלייתכם לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה?". עניין עלייה בחומה בא כדי לבאר כי אין לעשות הגירה קולקטיבית, מה שמשמע כמו קבלת הגלות כצו אלוהי: "דאמר, ג' שבועות הללו למה? אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את עובדי הכוכבים שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי" (כתובות קי ע"ב). שלוש השבועות של ר' יוסי בן חנינא הן שבועות לקיומה של גלות, אבל עם חורבנה של גלות הן בטלות, וגם השבועה שלא לעלות בחומה בטלה ומבוטלת. (כיוון שהרי הורשו לחזור לארץ על-ידי כורש). עוד מסופר, על ר' זעירא שעלה מבבל והתהלך בשוק בטבריה, נזף בו עם הארץ: "לית את אזיל מן הכא בבלא, דחרבון אבהתיה", האם לא תלך מכאן בבלי, שאבותיו החריבו את בית המקדש (בכך שנמנעו לעלות לארץ בהמוניהם ולחזקה). על דברים אלה משתומם ר' זעירא ושואל "האם אין אבותי כאבותיו של זה?", אבל בסופו של דבר מתקבלת על דעתו התוכחה ה'ציונית יהודית', והוא עונה: "יפה למדני עם הארץ". הוויה זו של חיים המשלבת את הארמית בעברית היא תשתית ברובד התרבותי המשתמר

באופן מרתק בדיוני התנאים האמוראים. אלה הם יהודים עבריים, ששפתם העברית היא גם תרבותם.

* * *

בשנת 1974 נמצא בשדות עין הנצי"ב חלק מרצפת בית-כנסת מסוף תקופה אמוראי א"י, המכילה דיני תרומות ומעשרות המתייחסים לפירות הגדלים במקומות שונים בארץ, כמו כן מתווה הכתובת את תחומי הארץ בישובים הנמנים בשמותיהם, בהם החזיקו עולי בבל. חשיבותה של כתובת זו היא הן מבחינת הנוסח שלה, והן מבחינת זמנה. זהו הנוסח העתיק ביותר של דברי חז"ל שהגיע לידינו, בעוד נוסחאות אחרות הן העתקות מאוחרות הרבה יותר. כמו כן מציין המקום בו נמצאה הכתובת, את הקרבה למחוז פעולתם של התנאים והאמוראים הארץ ישראלים - בטבריה ובגליל כולו. באופן כללי נזכיר, כי בין התנאים והאמוראים נדונה שאלת קדושת הארץ והתחומים בהם התגוררו השבים ביחס לשאלת מצוות התלויות בארץ, כלומר מצוות שהן חובה בגין הקרקע או גידוליה. והדיון מתמקד בשאלה, (עליה גם נחלקות הדעות), אם הקדושה הראשונה, זו שהתקבלה עם כיבושי יהושע בן נון, היא גם לעתיד לבוא או לא. והאם הקדושה השנייה - של עולי בבל שקיבלו את הגושפקנה מכורש להתיישב בארץ - גם היא לעתיד לבוא, כלומר חלה גם על ימים יבואו. אחד הנימוקים מתבסס על העובדה שקדושה ראשונה (של יהושע) נבעה מכיבוש, ואילו השנייה (של עולי בבל) נבעה מחזקה שהחזיקו במקומות, וגדול כוחה של חזקה זו מכוח הכיבוש, שהיא מדעת הנותן, ולא יוכל כיבוש לבטל אותה. בספר "אדמת קדש היא ארץ-ישראל לגבולותיה" מאת יצחק גולדהאר, שראה אור בירושלים בשנת 1913, דן המחבר בפרוטרוט בנושא של תחום א"י שהחזיקו עולי בבל, וכך הוא חותם את הפרק: "עזרא הסופר וסיעתו חזו מראש את מספר העניים המרודים שהיו בזמן בית שני... וכבר הערבים ממזרח, האדומים מנגב היוונים והארמנים מצפון והכותים באמצע גזלו חלק גדול מהארץ... כל אלה היו נסיבה להגדיל מספר האלמנות והיתומים המוכרחים להיות פועלים בשדות של אחרים, ומספר האומללים המוכרחים להתפרנס מלקט שכחה ופאה ומעשר עני, עלה, ואנשי כנסת גדולה השתדלו לעשות תקנה עבור עניי ישראל שיצאו להם מחיה מירקות ופירות שעלו מאליהן, ומפירות האילן בשביעית לאכלם אף אחר הביעור. ובידעם כי קדושה ראשונה (יהושע) קדושה לשעתה, ועל-ידי גלות בבל כבר בטלה. לכן כאשר קידשו הם את הארץ בקדושה נצחית, הניחו כרכים רבים עם שדותיהם ולא קידשו אותם כדי שיהיה בא"י מקום מחייה לעניים בשנת השבע שנת שמיטה. ואם הנביאים האחרונים (הכנסת הגדולה) עפ"י רוח הקודש עשו תקנה לטובת עניי ישראל, היש כוח בכיבוש של איזה מלך שבא אחריהם (אף יהיה מושל ביראת אלקים), לבטל את תקנתם". תמונה 'סוציאלית יהודית' זו, באה לסתור את הקטרוג על השיטה היהודית שהחליפה את השיטה הקדמונית, 'ההרואית', ובאה להדגיש כי אותה תפישה דתית יהודית, לא התעלמה מצרכי שעה, ולא נטשה את אחיזתה בקרקע, למרות הקשיים האובייקטיביים, היא הגמישה את כלליה, ונימקה אותם בהגות ובתבונה.

במבוא למבחר סיפורי קשת הנזכר לעיל, כותב העורך אמיר: "ישראל מדינה עולת ימים היא, אף היא עודה תינוקת חרף מטעני העבר והמסורת שנושאים עמהם רוב היסודות ההטרוגניים שהוטלו לתוכה בערבוביה. יצירתו הרוחנית של קיבוץ אדם זה, היא בהכרח ובמכריע יצירתם של גידולי הארץ הזאת, הלשון הזאת, והאקלים הזה". בדברים שנשא אהרן בשנת 1980 באוניברסיטת חיפה על 'המיתוס של כנען', אמר: "המיתוס הוא החומר שממנו השירה קרוצה. משוררים דרכם שהם ניזונים מן המיתוס ויוצרים מיתוסים איש כדרכו, לפי שהמיתוס הוא גיבוש הוויתו וחוויתו של האדם. אין תרבות בלי מיתוס, ואין לך מיתוס בראשיתי יותר, אוניברסאלי אף גם מובהק. הוא ראה בהערכה את חתירתו של הסופר וההוגה סעיד עקל לטפח תודעה לאומית לבנונית נפרדת. סעיד עקל גיבש משנה אידיאולוגית המבקשת לגיטימציה של ניב דיבור ערבי לבנוני ייחודי. אחד מפרסומיו של סעיד עקל קרוי 'מלקרת' שפירושו מלך-קרת, כשם האל הקדום של פיניקיה, ו'קרתחדשת'- היא קרתגו. אמיר מביא כדוגמא סופרים כמו סעאדה, אדוניס, ויוסף אל חאל, אשר ביקשו, כמו העברים הצעירים, לבסס תפיסה של לאומיות סורית נפרדת שאינה זהה עם הלאומיות הערבית והלשון הערבית ותרבותה, והמאמצת לה ביודעין את תפארת התרבות והמיתוס של המזרח הקדום בכללו. במאמר שפרסם במוסף הספרות ב'מעריב' 98, הצביע אהרן על הספונטאניות שבכמיהה זו אל מיתוס מקומי קדמון בגילוייה דווקא אצל "משוררים שאינם מזוהים בהכרח עם אותו זרם" (כנעני), ומשום כך הם (לדעתו) משכנעים יותר. (וכדוגמא הוא מזכיר את המשוררים נתן יונתן, ע. הלל, איתן איתן, ואת כותבת שורות אלה). הרעיון הכנעני בגירסתו הגורפת, מבקש להתנער מכל תג 'יהודי', ומתעלם משלבים טבעיים של גיבוש רעיוני ומיזוג חברתי במהלך הדורות. כלומר, עברי לפי טעם זה, אינו מי שנותר בכבל ויצר את היכלי החשיבה התלמודית, (גם אם העברית המקראית היתה צור מחצבתו), עברי הוא מי ששפת הארץ היא שפתו, ומקום מגוריו בה, בגבולות הניתנים לוויכוח על תחומם. בימי עזרא ונחמיה המלה 'יהודי' המופיעה לראשונה מצביעה על זהות חד משמעית הכוללת גם את הילידים העבריים וגם את המהגרים העבריים בתפוצותיהם, גם אם מהלו אל שפתם את הארמית המקומית, הבבלית, או הפרסית, בגלויותיהם. הגעגועים אל התחברות אל ישות קמאית רחבה של 'עברים-כנענים' אינה מתעכבת גם על המפנה המתרחש בזמן מלכותו של יאשיהו המכריז על שיבה אל המקור ה'יהוויסטי' כנזכר לעיל, כמאתיים שנה לפני עזרא, ובארץ-ישראל עצמה. היהדות המודבקת כתו זיהוי על החברה הגולה בכל, בהסתמך על הדברים הנאמרים בפרק ד' של עזרא, הצבת הדרישה להתבדל מתושבי הארץ המעורבים זה בזה גם בנישואי תערובת, אינה מייצגת את ראשיתו של רעיון ה'יהודיות' כזהות. מאתיים השנים שבין יאשיהו לעזרא הן לטעמי, תקופה מספקת גם לנשאים בארץ לעצב זהות עברית-יהודית כהמשך לתיקון בו מתחיל יאשיהו. כלום אין זה מקומה של יהדות המבקשת לשמור על מורשתה ומסורתה. "ויצוו (יאשיהו) לעשות את הפסח ככתוב על ספר הברית הזה" (שם). הנשאים בארץ והשבים אליה ברשות כורש, מתחברים באמצעות הזיקה והקשר אל המקום, ואל שפת האמונה - העברית.

התנערותו של הזרם הכנעני מכל מה שקשור למלה 'יהודיות' הרחיקה לכת, שאבה את סלידתה מן הדימוי הגלותי שהוגיה ראו בארצות מזרח אירופה, דמות היהודי החיור הסוחר, אולי כפי שהוריהם של חורון, רטוש, ואף אמיר ראו סביבם בארצות מוצאם האירופי, וכך ביקשו להתבדל ולהתנכר להם, ואף אימצו לא רק אל לבם, כי אם גם אל גרונם (כמו רבים אחרים בימים ההם בארץ), את ההיגוי המזרחי כמהלך מרשים של שינוי. בספרו על חורון ידגיש אמיר את העניין הזה כאבחנה משמעותית: אמו של עדיה גורביץ שכרה לו במקום מושבם בפולין, 'מלמד' אשכנזי שילמדו עברית, "אותו מורה נשמר בזכרונות כטיפוס שעשוי היה להמאיס עליו את היהודים לעולם ועד, לולא נקעה נפשו עוד קודם לכן ממראה היהודים שהתגוררו בשמונה הכפרים שבאחוזה המשפחתית" ('קדם וערב', עמ' 19). ומאוחר יותר בעימות במחנה צופים עם נער רוסי נאלץ עדיה הצעיר לשמוע את טענתו המשפילה של הרוסי, כי אין לו, לעדיה כל זכות לטעון לשייכות לפרוסיה או לרוסיה, גם לא לישות לאומית אחרת כלשהי, וזאת משום שאינו אלא יהודון מזהם". כך, מעיד חורון על עצמו, "קבע דבר זה את כל תגובותי להבא" (שם). ומכאן הוא מתחיל להתחקות על שרשי מוצאו ומורשתו, ומוצא את התנ"ך באמצעות רכישת השפה העברית כמאגר בלתי נדלה לרעיונות העתידיים להתפתח. לימים, מצטט אמיר את דברי חורון, "ברי היה לו שפתרון השאלה היהודית הוא מתפקידי התחייה העברית". חורון היה כידוע חברו של ערי ז'בוטינסקי, ואת ניסיונותיו לשחזר את ההיסטוריה העברית הקדומה עשה בסדרת עיונים שהחלה להתפרסם בראשית שנת 1931 בעידודו של ז'בוטינסקי האב בכתב עת רוסי שראה אור בפריז מטעם המפלגה הרביזיוניסטית 'ראזסוויט' (השחר). במאמרים אלה עסק במקורות השבט העברי, העברים בכנען, 'האימפריה העברית לפני 3000 שנה' ועוד. על מאמרים אלה חותם עדיה בכנוי 'אל-ראיד' (בערבית - הצופה). ז'בוטינסקי עצמו מסביר בכתב העת את הרעיון שניסח חורון, כי אנשי קרת-חדשת דיברו עברית, וכי הפניקים שיסדו את קרתגו ויישבו אותה היו בני העם העברי, ו... חניבעל הוא אחד מגיבורי התהילה העבריים...

ערי ז'בוטינסקי ואחרים עמו, היו חבריו של עדיה בתנועת ברית נוער הים, 'צור רודי-גל', שהוקמה ב-1930 כדי להכשיר את הנוער הבית"די לספנות צבאית ומסחרית. כך נרקם בהמשך גם הקשר עם יונתן רטוש, ונוסדה מערכת של יחסים כחממה לרעיונות 'העבריים'-הכנעניים. השפעות אשר השרו גם על הקשרים עם יאיר שטרן. ערי ז'בוטינסקי מספר כי "קשה כבר היה לומר עד היכן מגיעים הרעיונות של זה והיכן מתחילים רעיונותיו של זה". כשהכריז ז'בוטינסקי בקונגרס היסוד של הסתדרות ציונית חדשה (ספטמבר 1935), על ברית עם היהדות הדתית (למרות ששימשה כטכסיס פוליטי), סערה רוחו של חורון, שטען כי זה 'צעד בכיוון הסותר את כיוון ההיסטוריה', ובסופו של אותו נאום אמר: "אינני יהודי מיבנה אלא עברי משומרון!" בראייתו המעוצבת של חורון ושותפיו להשקפת העולם, היו כל העמים "השמיים המערביים" כביכול פשוט עם אחד - העברים. גם לבן הארמי, גם בני מואב ועמון, וכמובן הצידונים, ואנשי צור בתקופת המלוכה הישראלית הם "הלז של ארץ העברים" (שם, ע' 27). כך הפכה תפישה זו של כנען וארץ העברים, חלק אורגני מן ההשקפה העברית על העולם.

* * *

אכן יש לתמוה על ההתנערות מרחיקת הלכת, כהתבטאותו של גרשום שלום, על הוויתור על יבנה וחכמיה ששימרו את מורשת ההגות היהודית הקשורה בטבורה ובעיוניה אל הארץ ואל אדמתה. יחד עם זאת יש לומר, כי מקומה של יהדות יפה, גאה, אשר שגשגה בארצות המזרח בספרד במרוקו, ובמקומות אחרים ברחבי המזרח התיכון, לא נקלטה במבט עינם. מקומם המכובד של חכמים ורופאים יהודים בחצרות מלכים בספרד נעלם גם הוא מעיניהם. האם משוררי ימי הביניים ושירתם אינם עבריים דיים? אל הדימוי הזה של היהדות לא נשאו את עיניהם, ומכאן נולדה הכמיהה הגדולה העמומה אל זהות עלומה בעבר הזוי, המבקשת להעלים את הצללים החיוורים שלא שזפתם עין השמש של אותה יהדות אשר תפילותיה בעברית נישאו על שפתיים במערב ובמזרח. כשש מאות שנים אחר החורבן השני מתקיימים בטבריה, צפורי, אושא, יבנה וצפת מרכזים פעילים של לימוד יהודי (וכי היה לימוד אחר?), הם לא למדו אוגרית ואכדית, אבל הם שוחחו עם עמיתיהם היוונים, כפי שעשו פילון האלכסנדרוני יוספוס פלאביוס, ואף חכמי חז"ל נהלו שיחות ביוונית עם חכמי אומות העולם, וגם אם ספגו מנהגים ושפה הלניסטיים לא איבדו את זהותם, לא כל העם מתיוונים, ולא כל היהודים מתנצרים.

אותן שאלות שהציבה החברה הישראלית בשנות השבעים כלפי היושבים בגולה, 'היורדים מן הארץ', וכינויי הגנאי שהתלוו לכך, האם אינן דומות לשאלות שהתייצבו בין ר' יוחנן ריש לקיש ויושבי הגולה? והרי השפה העברית המתחיה המתרעננת בעגות חדשות לכקרים, שגם מתאנגלות כמו שהיתה מתיוונת או מתנאה בארמית, ערבית ואפילו פרסית, היא עצמה שפת אם בחול ובקודש, ותחת כנפיה זמירות זרות לא הצליחו להשכיח את יופיה העמוק. העברית היא מקום של זהות שיש בו עבר והווה וגם עתיד. שפה שהיא אם ואב, והיא אפשרות מרתקת בעלת משמעות, להתחבר באמצעותה אל המקורות העתיקים ולדלות מהם חכמה אין סופית, וקשר של זהות.

ועל כך היטיב לומר הפילוסוף היהודי עמנואל לוינס: "שייכות ליהדות כדת, כלאום או כשפה, לא נוספת למורשת המערבית בפשטות, הן אפילו סותרות זו את זו, עלינו לשאול את עצמנו אם לא קיימת סכנה מתמדת שהצד המסורתי של קיומנו למרות החיבה והרצון הטוב הקשורים בו, ירד לרמה של פולקלור". וכן: "בלי קשר לתודעה על העושר הרוחני של יהדותנו, לא נוכל לשכוח את האוניברסאליות שהעולם המערבי לימד אותנו... הרוח היהודית המשוקעת באמצעות כתבי הקודש מכילה רגע של התבודדות והתרחקות שלא ניתן למחיקה," (לוינס, 'מעבר לפסוק', ע' 250) "רק תרבות יהודית העשויה להתפתח מתוך חיים חדשים בישראל יכולה לשים קץ לאי הבנה הנותרת בעינה כלפי היהודים בעיקר, אך גם כלפי האומות... היא תפתח בפנינו את ספרינו הסגורים" (שם).

אשר רייך / שלושה שירים

שיר

השפה היא סיב אופטי
וגם שער ערותך
שהוא כפרפרים דוממים
על גופי העיף

השפה מצלצלת בפעמון הדלת
והיא פה כל הזמן
וכל קיומי בה.

חבל הטבור הלשוני
נחתך ביום החלוצי
שהתחלתי ללכת ולדבר
שפה אחת ודברים אחרים.

חרדותי פותבות את עצמן לנגדי
בנסתרות פרייתי לי שיר
זבח נשמה שממנו אכלתי שבעתי והותרתי
ניב וגם הגיון.
ונחל עדנו השקה אותי בחלומות
רגע לנפשי היתומה.

מבין קפלי העננים
יוצאות עכשו נימפות
ובפיהן שירה עתיקה.
בואי הנה, שפה!

אֲנַחְנוּ יַחַד מִמְּרִיאִים,
לְכַתֵּב בְּשַׁעַת סְעָרָה

הַטֶּקְסְטִים עוֹדִים מִתְּבַשְׁלִים עַל
אֵשׁ קִטְנָה בְּטַמְפֶּרְטוֹרָה שֶׁל אוֹרֵת
הַחֹדֶר. שֶׁלֶחַן הַכְּתִיבָה זוֹהַר מִמְּלִים

יְקָרוֹת, נִרְעָד קְלוֹת מִרְעָמֵי מַחְשָׁבָה־
מִרְאשִׁיתוֹ עוֹקֵב אַחֲרֵי בְּלַחוֹתוֹ הַגָּשֶׁם
שֶׁלֹּא מִגִּיעַ. הַרוּחַ הִיא צוֹפֵר
שֶׁל מְכוֹנִית מִשְׁטָרָה שֶׁנִּשְׁמַעַת

וְלֹא נִרְאִית. אֲבָל הַפֶּרֶק שֶׁהִגִּיעַ
מָלֵא אוֹתִיּוֹת לְבָנוֹת. הָעֵצִים
מִשְׁחִירִים מְכֹאֵב. הָרְעָמִים
הֵם גְּעֵרוֹתֶיהָ שֶׁל אִשְׁתִּי:
סָגַר אֶת הַחֲלוֹן! וְכָל עוֹד

בָּרַק מְלוֹתֵי מִנְצִנְצוֹת
הָעֵינַיִם הַמְּשַׁקְפּוֹת מְרוֹיחוֹת
אֶת הַדְּמִיוֹן שְׁלִי. הַשִּׁיר מִתְּחִיל
הַגָּשֶׁם מִתְּחִיל. בְּצִמְרוֹת הָעֵצִים
הַסְּעָרָה עָרָה. הַרוּחוֹת מִלְּלוֹת
מוֹסִיקָה לְתוֹךְ שִׁירֵי שְׁלוֹ חֲכִיתִי.

בקצרה

מִלֵּה הַתְּנַפְּצָה לְרִסְיָסִים
מִתּוֹךְ הַשִּׁיר הַקָּצֵר.
הַמְשׁוֹרֵר זָכָה לְהִצִּיץ בְּשִׁבְרִים
פְּנִימָה שְׁבֵתוֹךְ הַפְּנִים,
וְאִז, כְּבִהְתַּגְּלוֹת, הַנִּיר הָיָה
מֵלֵא, אֲבָל הַשִּׁיר הַדִּיף שְׁתִּיקָה
פְּצוּעָה עַד זֹב הַבְּרָה אַחַר הַבְּרָה.

בגובה החושים

מֵה שֶׁסֵּפֵר הָאֵלִם לַחֲרֹשׁ
רָאָה הָעוֹר מְכַבֵּר

בְּחִלּוּמוֹתָיו שֶׁמֵּעֵבֵר לַחֲוֹשִׁים. אֲנִי
מִחֲפֵשׁ מְלִים לְלֹא קִמְטִים עֲבוּר שִׁירִי,
אוֹתָם אֶקְרָא בְּקוֹל רֶם שֶׁם לְמַעַלָּה

בְּהַר הַמְּנוּחֹת, בְּקַרְקַעִית הַרְקִיעַ הָאֲרִצִּי,
הֵיכָן שֶׁנִּמְצְאִים מְרַבֵּית קוֹרְאֵי הַשִּׁירָה.
שֶׁם, שֶׁם, בֵּין הָאֲבָנִים הַמְּעַצְבוֹת לְאִפְלָה
שֶׁהַתַּעֲלָפָה, עֵינַי נִפְרָצֶת לְרֹאוֹת חֲדוּהָ וּמְרַגּוּעַ

נִפְקַחַת הָאֵזֶן לְשִׁמְעַ וְהַפֶּה לְמִלְמַל בְּאִמָּת.
מִבֵּין הַקְּבָרִים מְגִיחִים שׁוֹחֲרֵי שִׁירָתִי,
הַמְּתִים הָאֲהוּבִים שֶׁחֲוֹשִׁיהֶם מִתְּעוֹרְרִים.
שֶׁם הָעֵצִים שֶׁל הָעֵצָמִי נַעֲשֶׂה פֶּעַל
וּמְרָאָה חַי נִנְעֵץ בְּעֵצָבִי וּמְכָה בִּי פְּלֹאוֹת.

מירון ח. איזקסון / שלושה שירים

דיבור

כָּל דְּבַרֵי הָאָדָם בְּקוֹלוֹ
רַק שִׁיחַת עֲצָמוֹ הִיא,
וּמִי שֶׁשׁוֹמֵעַ, שׁוֹמֵעַ.
כָּל דְּבַרֵי הָאָדָם בְּקוֹלוֹ
שִׁיחַת הַרְבִּים הִיא
וְאִם נִפְשׁוּ שׁוֹמְעֵת, שׁוֹמְעֵת.
וְכִיצַד יֵדַע עֲתָה
אִם דְּבוּרוֹ הוּא רַק צְחוּק הַמַּחַ
אוֹ שֶׁהוּא בֶן זְקוּנִים אֵיתָן
הַנוֹלָד בְּמִשְׁתָּה גָדוֹל.

התנפלות

לְפַעֲמִים הַהֲתַנְפְּלוֹת חִיוֹנִית
עַל מֵאֲכָל אוֹ עַל יְצוּר בּוֹרָח,
אִי אֶפְשָׁר לְעַנּוֹת אֶת הַחַר בַּפָּנִים
(זֶה הַמְּכַנֶּה פֶּה)
בְּרַגְעִים הַנּוֹזְקִים שְׁלוֹ
וּלְהַפְרִיד אֶת הַחֲבִיתָה מִהַגְּבִינָה וּמִהַיֶּרֶק
וּמִפְרוּרִים שׁוֹנִים שֶׁיִּכְלוּ לְהַזְכֵּר אַחֲרָת.
אֶת הַכֹּל לְלַעַס יַחַד תָּמִיד
כְּמוֹ הָעֵינַיִם הַזְקֵנוֹת מֵעַל הַפֶּה
(אֵלֶּה הַמְּכַנּוֹת מְרֵאוֹת)
שֶׁכָּבֵר שׁוֹטוֹת מִפֶּחַד וּמִקְרָבָה

אך ממשיכות לראות את המלחמות
(אלה המכנות מאבק קיומי)
מאז שבבית ההורים הלכו הדברים
לאבוד בארגז הנעלים, ובבית האהובה
נדשמו לתורם להמחק בחול, ובבית
הבן נעטפו במדפי אשתו הרעבה.

ה מ צ א ה

מי שממציא את עצמו,
כלל לא היה כאן ולפתע
ראשו יוצא מהחלון
כמו נוטף בייער או בים הגדול -
המראות דוחקים את איבריו לסכנה בחוץ.

ומה עשית שהמצאת את ראשך
כמו כל מגלי עולם שטענו לגשם חדש,
או אלה המזמנים לבית זר
לקבע את מותם של אחרים.

מדוע לסלק את עצמך
כשאפשר בבית, אפילו במרפסת,
לבדק מה השעה, וכמה שוה היום פרוטה,
מה ערך הזהב וירידת המשקעים,
רואים אותם מהחלון,
אין מקום להמצאות מסכנות
בשביל לקבע אם העוגה עדין מתוקה.

סבינה מסג / קצרצרים ממכרה הכנרת

*

בְּקֹר וְהֵיּם מְהִבֶּה...
מִיִּשְׁהוּ מִתְחַשֵּׁב:
שֶׁל־הַבֵּיּוֹת
בְּמִקּוֹם כָּל הַסֵּנָה,
זְהוּרִים
בְּמִקּוֹם כָּל הַזְהָר!

"זְהָר"

עַל הָאֵגֶם "בְּרִכָּה" שֶׁל "זְהָר"!

בְּיֵאלִיק
הִיָּה בִּפְנֵיךָ?

סִפְּק אֵינְנִי יוֹדַעַת
סִפְּק אֵינְנִי זוֹכֶרֶת

אֲבָל רַחֵל,
(הִיוּ אוֹ לֹא הִיוּ דְבָרִים מֵעוֹלָם?)

מִי יִפְקַח עֵינֶיךָ לְרֹאוֹת
אֵיךְ בְּעֵצֶם הַרְגַע הַזֶּה
כֹּה קְרוֹב אֶצֶל עֲצֻמוֹתֶיךָ

עֵצֶם הָעוֹלָם מִמְצַמֵּץ...

מתחת לאיקליפטוס

זהרורי הבקר
הנם פתיתי זהב
המצפים איקונה מזרחית.

האיקליפטוס - כמר
עם מקהלת עופות-כנף בין ענפיו

והתפלה - מבט שיוח
אחרי האניה לכפר נחום...

זוהי הכנסיה,

לא חסר כלום.

הפלגה

תמיד אניה (ולו קטנה)
נתקת מן המזח (ולו מאלתר)
ויוצאת למרחב (ולו מגבל)
ומפליגה מפליגה מפליגה...
והלב אתה!
בחנם!
ככל יכלתו!

*

בקר פרטי
על הכנרת של כלם.
היא כבר לא יכולה להריץ אלי את גליה,
ללקק לי את הרגלים

אֲבָל הִיא בָּאָה לְקַרְאֲתִי,
מְזַרְיָחָה אֶת אֲלֵפֵי עֵינֶיהָ,
מְנַצֵּיזָה רִבְבוֹת שְׁבָרֵי רֵאִי
שְׁשׂוֹאֲלוֹת אוֹתִי:
הֵיִשׁ? הֵיִשׁ? הֵיִשׁ עַדִּין בְּעוֹלָם
יָפָה כְּמוֹתִי?

כְּנֶרֶת
שִׁי יֵשׁ עֶצוֹב מִשְׂאֵת
שְׂאֵת

מפּלס נמוך

גְּלוֹנִים מְלַקְקִים...
קִרְקָעִית חֲשׂוּפָה שְׁ...

אִי אֶפְשֶׁר לְקַרְא לָהּ 'חוֹף'
בְּלִי לְבָגָד.

*

הֵיִמָּה מְלֵאָה
מוֹזָה!
זֶה
עֲנַף הַמְדָּגָה

אֵין רוּחַ
יֵשׁ הַצֵּלָה.

*

הַיִּם הַמְדַלְדֵל שֶׁקֵט.

סֶפֶק אוֹסֵף כּוֹחוֹת,

סֶפֶק אֲדִישׁ לְגוֹרְלוֹ.

וְאַתָּה?

כְּתֹבֵי עָלָיו!

בְּכִי בְּגִלְלוֹ!

שחיה

בְּקֹר,

בְּקֹר הַבְּקָרִים

שׁוֹם קָרֵב,

רַק בְּרַק הַמַּיִם

וְהַרְוֵחַ הַמְרַחֵפֵת

עַל פְּנֵיהֶם וְעַל פְּנֵינוּ בְּאוֹתָהּ נְשִׁימָה

תלמה פרויד / ארמית אובדת

מנהג חדש בא למדינה. מתרגמים את הכתובה מארמית לעברית ואת טקס הקידושין עורך הרב בעברית צחה - מי יותר מי פחות. גם את תפילת הקדיש, לא עלינו, יש המעדיפים בעברית. ונמצא גם כותב ידוע שפסח העלה בו הרהורים מודפסים שמי בכלל צריך את כל הארמית הזו בהגדה ואולי בכלל עדיף להמיר לעברית את כל ה'דזבין אבא בתרי זוזי' הזה, כדי שבנו לא יתקשה בהבנת הנקרא. וגם לא האב. הוא לא היחיד. לא אחת אנחנו שומעים 'הצעה' לבטל את הארמית ה'קשה', ה'אנכרוניסטית', וה'גלותית' ולהותיר את העברית 'חפה מכל הממבו-ג'מבו הזה'.

זה גם בא 'קומפלט' עם ההצעה לאחד סימני ניקוד: פתח וקמץ לדוגמה, ששניהם נהגים בימינו כתנועת A, או הסגול והצירה, ששניהם מבוטאים כיום E (ולא ניכנס לשאלה האם אכן הגייתם לעולם זהה ואם במקור היה או לא היה הבדל. התשובה אגב, היא: כן. היה גם היה). או שזה בא עם ההצעה לעבור לכתוב עברית באותיות לטיניות, כדי 'לפשט' את ההגייה ולמנוע בלבול בין, נניח, 'ספר' בצירה ל'ספר' - בפתח ודגש בפ"א וכיוצא באלה 'בלבולים'. בקיצור: אל תבלבלו אותנו בביטויים קשים, אל תעמיסו עלינו ניקוד 'לא רלוונטי', הבה נהיה ככל הגויים הנאורים, אלה שכותבים משמאל לימין באותיות שרוב העולם הידידותי משתמש בהן. מה יש, לטורקים מותר ולנו לא?

בשם ה'הנחות' הללו וה'הקלות', הרי כבר שמענו בימינו הצעות בדבר הוצאת מקצועות ונושאים מבחינות הבגרות. מה, מוכרחים תנ"ך? ואי אפשר להסתדר בלי ההיסטוריה של בית שני או של היהודים בספרד הנוצרית? איך זה בדיוק יעזור לילדינו היקרים בקריירת ההיי-טק שלהם. וגם אי אפשר לקנות עם זה במכולת. ואולי הכותבים, בעלי הטורים, הם אלה אשר פשוט התקשו בלימודיהם בנושאים הללו ומחמת הקושי מחזיקים בדעה זו, בבחינת "ההווייה קובעת את מצב התודעה"?

חלק לא קטן מאלו המתייחסים אל הארמית כאל אחות מפגרת שיש להעלימה, מסתדרים לא רע עם האמריקניזם הנוגס בעברית - אם במלים ובמונחים שקנו להם שבת בשפת הקודש - החל מ'היי' ו'ביי' הלא מזיקים עבור ב'דיזנגוף סנטר' או 'סנטרים' אחרים וכלה בתרגומי שאילה נוסח 'לקחת החלטה', 'לנצח את המשחק', 'לעשות עלייה' ועוד מיני ביטויים שמשמעותם היא לדבר עברית באנגלית, או גרוע מזה: להתבטל ולהתרפס בפני כל מה שבא 'משם', קרי: אמריקה בעיקר.

* * *

אם נתגלגל אחורה במנהרת הזמן, נמצא ששתי המלים הראשונות בארמית בתנ"ך מושמעות מפי לבן הארמי: כשאברהם מבקש להנציח את הברית בינו ללבן הוא מצווה על אחיו להקים

גל אבנים. בעוד שהוא מכנה את ה'מצבה' (כך בלשון הפרק) שהקימו 'גלעד', מכנה אותה לבן בשפתו: "יגר שהדותא" (גל העדות. בראשית ל"א, מ"ז).

כבר באלף הראשון לפנה"ס דיברו ארמית במזרח התיכון בעיקר באשור, בבל, פרס, סוריה וארץ ישראל. "הארמית היא לשון שמית, אחות לעברית. בעיקרה הייתה הארמית לשונם של שבטי ארם, אולם במשך הזמן נעשתה ללשון מדוברת במסופוטמיה, בסוריה ובארץ ישראל", כותב אלישע קימרון בספר 'ארמית מקראית', ספריית האנציקלופדיה המקראית, מוסד ביאליק ירושלים 1993. תעודות כתובות ארמית, הוא ממשיך, נמצאו לא רק באזורים אלה אלא גם באסיה הקטנה: הודו, מצרים וחצי האי ערב. גילה של הארמית כ-3000 שנה. הדיבור בה, מדגיש החוקר, נמשך עד היום!

העולים ששבו מגלות בבל בעקבות הצהרת כורש מלך פרס, שכבש את ממלכת בבל - דיברו ארמית, שהייתה השפה הרשמית של הממלכה הפרסית (ה'לינגואה פרנקה'), והביאו אותה לארץ ישראל.

במאמרו 'לשון המשנה והתלמוד' בחוברת 'מחניים' כ"ז, בהתייחסו לארמית כותב פרופ' יחזקאל קוטשר: "חורבן בית ראשון וגלות בבל, הרי הם נקודת מפנה בתולדות עמנו מבחינות רבות וביניהן אחת החשובות - בחינת הלשון. גולי בבל באו בארץ גלותם, בכבל, במגע הדוק עם לשון קרובה ביותר ללשוננו, היא הארמית, ולשונם העברית הושפעה ממנה. כשחזרו לארץ יהודה, כוננו את מקדשם והקימו מחדש את מדינת 'יהוד', שהייתה פרובינציה בממלכת פרס. אין ספק, כי הלשון שדיברו בה אמנם עברית הייתה, אך שונה מאותה העברית שבה דיברו אבותיהם לפני גלותם. אחת הסיבות העיקריות שגרמה לשוני זה הרי היא השפעת הארמית וייתכן אף השפעת לשונות או ניבים אחרים, כפי שמלמד אותנו נחמיה, המתאונן "ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית" (נחמיה י"ג, כ"ד).

מתקופה זו דוברת הארמית בפי היהודים לצד העברית. בעוד הארמית הייתה השפה המדוברת, הנפוצה בפי כול, יש הסוברים כי העברית הייתה שפת החכמים והמשכילים. גם הכתב העברי המשמש אותנו עד היום, התפתח מן הכתב הארמי ודחק את הכתב העברי הקדום.

* * *

על פי מקורות שונים, עוד מאות שנים קודם, החל משנת 700 לפנה"ס, לערך, החלו להשתמש בממלכת אשור בארמית לשם כתיבת מסמכים רשמיים. השפה נפוצה בכל אזורי האימפריה, לרבות ארץ ישראל. עדות לשימוש בשפה לצרכים דיפלומטיים אנו מוצאים בספר מלכים ב' פרק י"ח, כ"ו. כאשר רבשקה, שליחו של סנחריב מלך אשור, מגיע לירושלים וקורא לתושביה המורדים באשור להיכנע, הוא מתבקש על ידי שריו של המלך חזקיהו לדבר ארמית: "דבר נא אל עבדיך ארמית, כי שומעים אנחנו ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החומה".

כתובות רבות בארמית מן התקופה הזו נתגלו ברחבי המזרח התיכון ואסיה המרכזית, לרבות אפגניסטן, איראן ומצרים. באי יב שבדרום מצרים התגלו כתובות רבות בארמית - 'מכתבי יב', עדות ליישוב היהודי הגדול שחי שם בסביבות 400 לפנה"ס.

לאחר הארמית העתיקה (925 עד 700 לפנה"ס) והארמית הממלכתית, הרשמית (מ-700 עד 200 לפנה"ס) מגיע תור 'ארמית הביניים': 200 לפנה"ס עד 200 לספירה.

היא כוללת את הלשון הנבטית, שדוברה בחלקים שונים של ערב ונכחדה ואת התדמורית ומשמת בתרגום אונקלוס לתורה, שלגבי תיארוכו ומקום חיבורו נחלקים החוקרים. יהודה קומלוש בספר 'תרגומי המקרא, פרקי מבוא' (ספריית האנציקלופדיה המקראית, מוסד ביאליק, 1984 בעריכת חיים רבין) מציין כי נהוג להבחין בין תרגום אונקלוס הכתוב, בצורתו הנוכחית, לתרגום אונקלוס הקדום שבעל פה - ה'פרוטו אונקלוס'.

הארמית המאוחרת (200 עד 700 לספירה) נחלקת לשני ניבים: מזרחי ומערבי. בניב המזרחי שרווח בבבל, נכתב התלמוד הבבלי. עוד במזרחי: הארמית הסורית - דיאלקט נוצרי, בו נכתב תרגום הפשיטתא למקרא וכן כתבי קודש נוצריים. לניב זה כתב מיוחד משלו, הכתב הסורי. כמו כן רווח הניב בשפה המנדעית, של הכת הנוצרית הגנוסטית, הנושאת שם זה. גם למנדעית כתב משלה.

הניב המערבי רווח בארץ ישראל וכלל את הארמית הגלילית, שבה נכתב התלמוד הירושלמי והמדרשים הארץ ישראליים, ארמית שומרונית, הידועה מן התרגום השומרוני לתורה ושימשה בלשון ימי הביניים, בעיקר לצרכים ליטורגיים ועד היום רווחת בקרב השומרונים. וארמית נוצרית, ניב שדובר באזור יהודה.

הארמית החדשה: עם הכיבוש הערבי, קבלת האיסלאם והתרבות הערבית במזרח התיכון, החל מן המאה השביעית, עברו בעיקר לשפה הערבית והארמית נותרה שפתם של היהודים ושל הנוצרים. קהילות קטנות דוברות ארמית נשתמרו בכפרים בעיראק, איראן, טורקיה, גיאורגיה, ארמניה.

בעברית, למן תקופה המקרא, דרך לשון חז"ל והעברית הרבנית ועד העברית החדשה, השתלבו הרבה מאוד מלים, ביטויים, שורשים, סיומות ('נישואין' לעומת 'נישואים' עם הסיומת העברית), מונחים והשפעות נוספות.

* * *

חסידי ההינתקות מן הארמית בימינו, בהם גם השולחים ידם בכתיבה, נלחמים במידה רבה מלחמה אבודה. העברית והארמית שלובות כתאומות סיאמיות, בלי יכולת להפריד ביניהן. דוברי עברית רבים אינם מודעים לשימוש שהם עושים יום יום ושעה שעה בארמית, גם בלי דעת. נסו לוותר על 'אדרבא' הארמי, על סדנה, דוגמה, כורסה (בארמית 'סדנא', 'דוגמא', 'כורסא'), ואיך נימלט מן ה'משכנתה' ('משכנתא') וניכנס בשלום לרחוב 'חד סיטרי', אך נתרחק מן ה'סיטרא אחרא', ואיך נעשה עסקת נדל"ן (נכסי דלא נידי = נכסים בלתי ניידים, בתרגום חופשי), ונחגוג בכורסה עם הנפקה חדשה (השורש נ.פ.ק הארמי = י.צ.א העברי) ומי מבני הדור הצעיר יודע כיום מהי 'נפקנית'? אבל כשצה"ל 'מנפק' להם מדים או נשק, הם

דווקא מבינים למה הכוונה. ומן הסתם, הכותב המתנגד ל'דזבין אבא' משתמש בשיא הטבעיות במילה 'זבן' - מאותו שורש ממש. ומי היה מוותר על 'לאלתר' (במקום, מייד) ועל 'דחליל' (שבא מ-דחיל הארמי = פוחד), 'בית עלמין', 'בר מינן'.

ולהבדיל 'בר מצווה' (בר=בן בעברית), ברנש (בר נש בארמית = בן אדם או: בן אנוש. בימינו נלווה לביטוי גוון הומוריסטי, לעתים אירוני וכיו"ב), 'חברותא', 'מחד גיסא' 'בלית' ברירה (לית=אין) ואפילו: אבא, אמא, סבא, סבתא וגם 'סבא רבא' (או 'רבה' בה"א כמו 'מדרש רבה') וזה המקום להזכיר לא לטובה את 'סבתא רבא' השגויה, לטובת התיקון: 'סבתא רבתא'. אין סוף לדוגמאות שניתן להביא, ותקצר היריעה. אפשר לומר, שהארמית מנצחת בנוק-אאוט. מי שלא רצה אותה בספר דניאל, מקבל אותה בתלמוד ומי שניסה להימנע ממנו, יפגוש בה בספר הזוהר כשיישאב ללימודי קבלה.

אכן, שפה יפה ועשירה, מרובת ניבים, עם מצלול מרהיב וקונוטציות המובילות לשורשינו. שפה אחות מעשירה ומאלפת לעברית. תחת לדחותה מוטב לאמצה, לשמרה, ללמד וללמוד אותה, לעשות בה שימוש אמנותי בכתיבה ספרותית. ואכן, ספר דניאל הכתוב בארמית (שנתן לנו את 'הכתובת על הקיר': "מנא מנא תקל ופרסין" דניאל ה', כה), שימש מקור השראה לא אכזב ליצירות אמנות רבות (ע"ע 'משתה בלשאצר').

* * *

אני שואלת עיתונאים צעירים (בני 28) מה עולה בדעתם כשהם שומעים את המלה 'ארמית'. משיבה ש': "אוי, זה מזכיר לי את שיעורי היהדות באוניברסיטה... בשיעורי תלמוד המורה דיבר ארמית. מה, הוא חשב שמישהו מביין?! לא צריך את זה!". ומגיב נ': "אני דווקא לא חושב כך. ארמית זו עברית עתיקה, לא?! הייתי רוצה לדעת את השפה".

קשה להאמין, אך ממש בתוכנו חיה קהילה דוברת ארמית (חדשה), כשפת אם. זוהי קהילת 'נאש דידן' (בתרגום מארמית: אנשים שלנו), קהילה שמקורה (אם לא נרחיק עד גלות אשור בימי תגלת פלאסר) באזור שסביב העיר אורמיה, בגבול שבין איראן, טורקיה ואזרבייג'ן - קהילה המשתייכת ליהדות כורדיסטן. רוב אנשיה עלו ארצה לאחר קום המדינה. קהילה גדולה של נאש דידן ישבה בעיר אלמה אטה, בקזחסטן עד לשנות ה-90 של המאה הקודמת. מעניין איך נשמעת ארמית בערבית קזחסטן... לקהילה אתר אינטרנט בשם זה.

בני הקהילה שומרים בחום על הגחלת. קבוצת צעירים מתוכם הקימה להקה, כאן אצלנו, בישראל ולפני כעשר שנים הוציאה אלבום בכורה, המכיל 11 שירים בארמית שעם צאתו התקבל בהתלהבות. "נאש דידן. תגלגלו את המלים על הלשון. כמה קל ואיזה כיף להגיד אותן..." מתפעם עמוס אורן ב'דיעות אחרונות' בנובמבר 98.

אולי זו טיפה בים השימור של השפה-האחות העתיקה הזו, הארמית. אך יש לברך על היוזמה. ובינתיים, לכל המבטאים 'מקדמת דנן' תחת 'מקדמת דנה' (המקור: ספר עזרא ה', י"א) ו'מניה וביה' בתנועת A בהברה האחרונה (כמו 'מאניה' רחמנא ליצלן) במקום E (כמו 'מאניה' רחמנא ליצלן), לא המצאתי, שמעתי - קבלו תיקון. ואידך זיל גמור.

רוני סומק / רימון או הביוגרפיה של ידית התשוקה

אני מִדְמִין אֶת הַמְּלֶאךָ לְעֵנִינִי עֶצוּב
עוֹבֵר בְּגֵן עֵדֶן לְיַד עֵץ רִמּוֹן וַיּוֹדַע מִיָּד
שְׂזוּהִי צוּרַת הַיָּדִית שְׁאַלְהִים יְרַצֶּה לְהַרְכִּיב
עַל דָּלַת הַתְּשׁוּקָה שֶׁל הָאִשָּׁה.

הַמְּלֶאךָ לְעֵנִינִי שְׁמוֹת יִקְרָא לָהּ שָׂד.

ישראל בר כוכב / שני שירי מקום

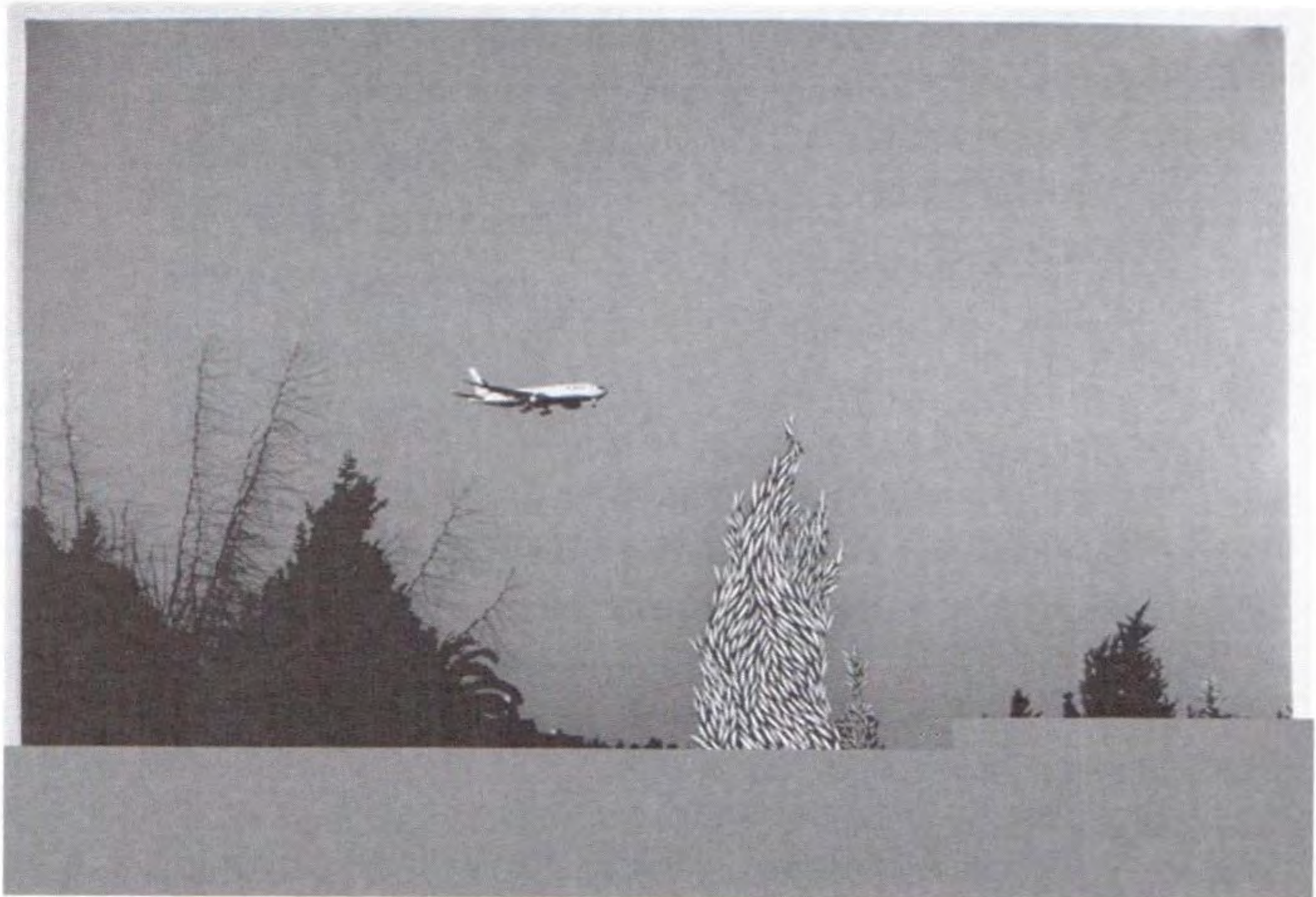
הארץ

בְּאַרְץ שְׁלִי קוֹי הָרַחֵב הֶלְכוּ עַד מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ,
קוֹי הָאָרֶץ נָחוּ עַל הַר לְוִיָּתָן.
בַּבֶּקֶר הָיִיתִי רְכוֹב עַל סוֹס גֶּדֶר חֵיה.
שְׁנֵי עֲמוּדֵי הַהֵיכָל הָיוּ בְּגַנִּי: מִשְׁמֵשׁ שֶׁהִלְבִּין פְּרָחָיו
וְאַפְרִשְׁזִיף מַעֲשֵׂה גִנָּן לְשִׁבְשֵׁב פְּרִיו.
תַּחַת זְכוּכִית הַמְדוּמִים
יְכַלְתִּי לְהִצְטוּפֵף בֵּין חֲתוּלֵי הַגֶּן שִׁיִּצָּא לָהֶם שֵׁם,
אוּ לְשֶׁבֶת בְּשַׁעַר הַבַּיִת עַל מְדֻרְגָה וְלִשְׁפֹט צְפוּרִים.
שְׂרַבְרָבִים חָפְרוּ מַחֲלוֹת בְּחִצְרוֹת אַחֲזִרִיּוֹת,
לְבוֹרוֹת שֶׁסָּפְגוּ אֶת חֶרְפַּת הַבָּתִּים.
אוֹרְחוֹת עֶקְלָקְלוֹת סָמְנוּ.

זֶה הָיָה לְפָנַי זְמַן הַחֶשֶׁד,
כְּשֶׁפִּסְעָנוּ עַל קִצּוֹת אֲצָבָעוֹת מוֹל אֵיקוֹנוֹת הַמְשַׁפָּחָה.
הַנְּזִיר הַחֲגֹר. וּפּוֹלְגָנִית הַיִּפִּית שֶׁנִּבְטָה בְּעֵינַי סִפִּיר
עוֹד לֹא נִפְתָּחוּ פְּנֵינוּ, הָיִינוּ סְמוּיִים,
לֹא יָדַעְנוּ דָּבָר מֵעֵבֶר לַחֲגִים,
הִלְבְּנָה שְׂרֵתָה בְּבִגְדֵי שַׁבָּת.
נְשֵׂרֵת רִפְתָּה בְּגֵאוֹת
וּבְשַׁחַר הַחֲלוֹ לְגַעוֹת פְּרוֹת הַיּוֹמִיּוֹם.

מִשָּׁנָה לְשָׁנָה הַתְּרַבּוּ זְרֵי הָאֲבָל:
אֲבָרְהֵם מְתוֹךְ הַדִּירוֹת לֹוּהָ אֶת יִצְחָק לְבָסִים קְלִיטָה
וּמִיּוֹז, עַד שֶׁהָר לְוִיָּתָן הִפְךָ לְהַר הַבְּנִים, כִּי אַחַר
הַמְּלֶאךָ לְבוֹא.

בְּגֵן הַיְלָדוֹת שָׁרוּעַ לְעוֹלָם עֵץ אֶלְכֶסְנֶדֶר הַגָּדוֹל
תְּפוּחֵיו פָּקִים, מִמַּעַיֵו שׁוֹלָה הָאֵב בְּטָקֶס עֲשֵׂן אֶת סֵס הַנְּמִר
הוּא חוֹבֵשׁ אֶת פְּצָעֵיו בְּמִשְׁחָה שְׁחֵרָה וְלֹא מִבְּחִין בְּפִצְעֵי.
זָקְנָה קוֹפְצָת עַל אֶלְכֶסְנֶדֶר הַגָּדוֹל,
שָׁרְשָׁיו לֹא יוֹדְעִים נוֹפִים אַחֲרֵים, זוֹלֵת גֵּן יְלָדוֹתֵי.
שֵׁם נֶעְצַמֶת עֲלוֹתוֹ בְּאֶדְמַת גֵּיר, שֵׁם עֶקוּד חֲלוּמֵי
בְּמִסְמְרֵי בְרוֹזֵל.

דינה קטן בן-ציון / שפה כמקום הזהות: סיפור אישי, או תופעה?

לא פעם שאלתי את עצמי על שום מה ולמה נמשכתי לעסוק בתרגום ספרותי בכלל, ובתרגום ספרות שנכתבה בסרבית-קרואטית ושעוסקת באנשים שחיו בארצות יוגוסלביה לשעבר בפרט. לפעמים הכבידה עלי כברת הזרות שהיתה למנת חלקי, בהיותי מזוהה עם עיסוק בשפה ובתופעה אזוטריית לכאורה, שיש לה כביכול קשר מועט לחיינו בארץ, ורבים אינם מתוודעים אליה כלל. עם זאת, ספרים טובים שנכתבו שם הוסיפו למשוך את לבי ולעורר רצון עז לתרגמם. אולי באשר הקרע בין האני "משם" לאני "מכאן" טבוע בי מילדותי. הרגשה זו של "בדידות מזהירה" מן הסתם אינה זרה לאמן יוצר, ורבים חווים אותה כחלק מתודעת זהותם.

*

מבחינה מסוימת, כידוע, הכול ביוגרפי. אילו למשל הייתי דור שלישי או רביעי בארץ ולא בת לניצולי שואה שעלו ארצה מיוגוסלביה כשהעלייה משם הותרה עם הקמת המדינה, או אילו גדלתי בבית הוריי על עברית שורשית ולא בתוך קרע מפרה שבין שתי שפות כשני עולמות תודעה תרבותית רב-שכבתית, הייתי עשויה אולי להסתפק במסע שורשים אל "המקומות ההם", להתענג על מאכלים, שירים ושאר סממני פולקלור המשתמרים במשפחות ובקהילות, שהן מעין משפחה מורחבת של פרט המבקש להתוודע למאפייני זהותו.

אף שמתוקף המוצא, שפת האם הראשונית ומעגלי ההשתייכות החברתית זהותי היא "כפולת שפה", אני נמנית עם דור שלהבדיל מבני דורה של לאה גולדברג, בניו אינם נושאים בליבם "שתי מולדות". כמוני, בני דורי שלא נולדו בישראל כי אם עלו ארצה בילדותם גדלו כ"ישראלים יוצאי ...", שהעברית שפתם ומעמדה בחייהם הוא של שפת אם, למרות ששפת האם המקורית שלהם היא שפה זרה ושונה וחרף רמת הנוכחות או התקפות שלה בחייהם. היות שכך, הם נושאים בליבם עולמות פנימיים ששפה זרה זו אוצרת במבנה שלה, באוצרה הלשוני, באידיומטיקה, באימרות כנף ופתגמים, בתמונת העולם שהיא מעמידה, שהרי כל שפה מעמידה תמונת עולם משלה.

הסיפור האוטוביוגרפי שלי חשף אותי לעובדה זו באופן יותר חריף ומובהק, ומן הקוסמוס ההיברידי שנשאתי בתוכי צמחה אל נכון פעילותי ככותבת שירה, כמתרגמת ספרות שנכתבה ב"שפת-האם המקורית" שלי ואף כחוקרת ספרות שנכתבה בארץ מוצאי ושעוסקת בעולמם של אלה שהוריהם לא בחרו לעלות לישראל, כהוריי, אלא נשארו שם. בהיותה שפת-האם המקורית שלי, השפה ההיא מכילה צופנים שאיפשרו לי להתקרב לכל מה ששפה אוצרת כגנזך ייחודי של זכרי עבר ואף הווה, ולהכירם כדי להצמיח מהם אותה "עצמיות" שהיא נתון מובן מאליו לגבי מי שלא גדל קרוע בין ארצות, נופים, שפות ומעגלי חברים שלעולם לא ייפגשו אלא במעגל חייו האלמוני והדומם, שבנפשו - תרתי משמע.

*

"ומי שזוכר את ילדותו טוב מן האחרים הוא המנצח, אם בכלל יש מנצחים". פסוק זה של יהודה עמיחי שגור על פי ואני מרבה להיזכר בו, כנראה מפני שבילדותי חוויתי הרבה טלטלות ומעברים, שבעטיים הדרך אל עולם זיכרונות הילדות נחסמה ושובשה בשל עקירות, פרידות מהורים ומעברים חדים בין ארצות ושפות. מעברים אלה היו כרוכים אפילו בשכחת שפת האם ובקניית המחדשת, וכן בחברויות קצרות מועד שתוקפן הועצם והוארך על-ידי התכתבות בשפה שנזנחה ושהיחס הנפשי אליה נותר אמביבלנטי ביסודו: משיכה ורתיעה, אהבה ואיבה, היקסמות וניכור, שייכות והתכחשות. הסיפור שלי הוא של ילדה שעלתה ארצה לראשונה בגיל 8, לבדה, וכעבור שנתיים הוחזרה אל הוריה, ששרדו את המלחמה וחזרו לעירם, סראייבו. בשנתיים אלה שכחתי כליל את השפה שהייתה שפת האם שלי עד גיל 8, ובשובי ליוגוסלביה היה עליי ללמדה מחדש ולהשתלב במערכת הלימודים ובהווית חיים שונה מזו שחייתי בה במשך שתי שנות חיי כילדה בקבוצת ילדי הקיבוץ. המעבר החד מסביבת חיים אחת לשנייה היה מלווה געגועים עזים להורים מחד גיסא והכחשתם, תוך סירוב "לשוב אל הגולה" ואל "ההורים הבורגנים", מאידך גיסא. וכך כבר משלב מוקדם בחיי הוטבע גם יחסי אל מוצאי ואל שפת האם המקורית שלי באנטגוניזם מביך. בשובי אל הוריי קיבלתי במתנה מכוונת כתיבה קטנה בעברית, וכך המשכתי להתכתב משם עם חברותיי בקבוצת הילדים במרחביה, עד שקשר המכתבים דעך והעברית שבפי נסוגה וכמעט שנשכחה כליל. כעבור שנתיים, משהעלייה מיוגוסלביה הותרה, עלינו ארצה ועד מהרה הגעתי שוב לאותו קיבוץ, שם נשארתי למשך שנתיים, עד שהוריי הסתדרו קצת בארץ. תקופה ארוכה עוד הוספתי להתכתב עם חברות בסראייבו, בשפת-האם שעתה הפכה לשפה זרה ואף דחוויה, שכן הייתה אחד מסממני ה"שם" שכל ילד בחברת ילדי הקיבוץ שאף לצמצם עד למינימום את נוכחותם בחייו, להפנות להם עורף כחלק מהתגברות מהירה ככל האפשר על מאפייני ה"עולה חדש" שלו ולהפגין את הצלחתו בכך, דהיינו את זהותו הישראלית השלמה, הכמעט-צברית, שהייתה נכספת באופן כמעט מובן מאליו. בתהליך זה צריך היה לדומם ולהכחיש דברים רבים שהיו קרובים ללב ולנדותם אל ארץ גזירה פנים-נפשית. את ארבע שנות התיכון עשיתי בירושלים, בבית הוריי - שומרת על קשרי התכתבות עם חברותיי בקיבוץ.

הדפוס הזה של להתחיל מחדש וכמעט מאפס במקום אחר, בסביבת חיים שונה בתכלית, וחי-מהר להשתלב בה ולהגיע למעמד איתן (אם לא חברתית, כי לא היה מנוס מהצקות הילדים, כי אז מבחינת רמת ההישגים בלימודים), במקום שאת כלליו יש להפנים מהר ככל האפשר ואת שובל העולם שנותר מאחור לשאת כמין סרח עודף יקר, אינטימי, שקשה להתחלק בו עם הסביבה החדשה - היה למנת חלקי, והוא חזר על עצמו במהדורה שונה גם בחיי הבוגרים. שוב ושוב, במסגרות חיים שונות, מצאתי את עצמי מתמודדת עם סביבה שמצד אחד קיבלה אותי ואיפשרה לי להיות פעילה בה, ומצד שני הרגשתי תמיד ששייכותי אליה איננה שלמה, טבעית ומובנת מאליה.

בחברה חדשה מתחילים לרוב מאפס, ונושאים בלב אוצרות בלתי נחלקים, בשל הזרות הלשונית והמנטלית הטבועה בהם, מכל מקום בסיפור שלי. משהו מחווית יסוד זו בא לידי ביטוי מפעים בשיר "פרידה", מפרי עטו של חיים נגיד: "זכל הזמן להיפרד מאנשים [...] מול הגבול במעבר [...] רקיע עטוף בכי קר [...] באיטליה במחנה פליטים / משחק בכדור סמרטוטים / עם ילדים אלימים מהכפר [...] חיים שלמים ילד זר / הודף תחושת אפסות."¹

וכל אותו זמן השפה העברית היתה לי כלי שעם רכישתו שימש בעולמי הנפשי עזר להדוף את הרגשת האפסות והנידחות. השפה - שחיש קל נקלטה בפיי, שימשה מקור חדרוה וכלי ביטוי עיקרי, ומן הסתם גם סייעה בידי "לתרגם" את המציאויות הזרות זו אל חיקה של זו ולגשר ביניהן בשפת השיתוף בעולם המושגים, גם להכיל אותן, על ניגודיהן, כתמונת עולמי. מן הסתם כיוון שהשליטה בשפה היתה מאז ומעולם כה מרכזית בחווית חיי - אם מטבע ברייתי ואם עקב אילוצי הסביבה - היתה השפה ל"שחקן המרכזי" במגרש המשחקים של חיי. כל מה שאי פעם כתבתי, ותרגמתי - קרוב לי דרך המלים, במונחי קרבתן לנפשי וקרבת עולמן ליסודות הווייתי. כדי לקלוט "מציאות" - אני זקוקה למסנת המלים. המלים הן שבוראות ומתקפות אותה, בעולמי.

שאול פרידלנדר בספרו עם בוא הזיכרון, שלמה ברזניץ בספרו שדות הזיכרון, אלאונורה לב בסוג מסוים של יתמות - הסתייעו כל אחד בתחום מקצועו (היסטוריה, פסיכולוגיה, עיתונאות) מצד אחד, ובכלים הלשוניים שהמציא להם מקצועם כאפיק אל תוכנות אישיות, כדי לספר מקצת מסיפורה של ילדותם. בספריהם תיארו ילדות עקורה, טעונת פרידה מהורים וקרובים, הלומת שפות ומאותגרת בתקפותן של הוויית זרות שחלחלו אל הוויית ילדותם, פגעו ברציפותה וגזרו עליהם להרחיב את גבולם, כך שהפן ה"ישראלי" שלהם יכול היה להיפתח אל תוקפם רחב ההיקף ועתיר המרכיבים של עולמות זרים - בראש ובראשונה בשפתם, הן שפת הדיבור והן שפת חיי הנפש, כמכלול שבחיו של כל אדם הוא תמיד יחיד במינו במרכיביו הבלתי-נשנים. וכשיוצאים למסע כזה, השאלה המנחה היא מן הסתם מי אני? מאין באתי? באיזו דרך אלך, ולאן היא מוליכה אותי?

*

פן אחד של עשייתי הספרותית, הצורך הדוחק לתרגם רומן, סיפור, מסה או שיר מן "השפה ההיא" לעברית, קשור קודם כול בהיקסמות ובהשתוקקות עזה לחוות את היצירה כ"דוברת עברית", ואל נכון גם בצורך להתנסות באפשרות לברוא ולחוות בעברית חלק ממרכיבי העולם המוכר לי בשפה ההיא, שעימה היו לי במרוצת חיי יחסי קרבה ויריבות ברמות שונות.

כשהתוודעתי לראשונה לספרות הכתובה בשפה הסרבית/קרואטית בשנות השלושים המאוחרות שלי (ולאחר שלמדתי ספרות עברית וספרות אנגלית), עצם העובדה שיכולתי לקרוא ספרות "יוגוסלבית" - הנכתבת בשני סוגי כתיב - הלטיני וגם הקירילי, הייתה

¹ פורסם בחוברת גג 12, עמ' 64-65

הפתעה נעימה ומפעימה. הייתה זו חוויה מוזרה ומרגשת לפגוש בשפה זו, במיטב כושרה ועושרה, את פסגות היצירה הספרותית שנכתבה בה, בספריהם של טובי הסופרים שכתבו בארץ ההיא. מבחינתי זו הייתה התנסות מסוג חדש, מעבר להתנסות בשפה במגעיי עם בני המשפחה - זו הייתה התקרבות באמצעות הספרות כאמנות המבע הלשוני, הקרובה לנפשי, אל מרכיבי העולם שבו גדלו, אהבו ופעלו בני משפחתי, חבריהם ואבות אבותיי, עולם שממנו הם רחקו בעלותם ארצה. באמצעות הידע האצור בזכרי דברים ובזכרי הלשון שמצאתי בספרים שמחבריהם היטיבו לתאר את הווית חייהם כפי שהיא נתפשת בעיני בן מקומם וזמנם, יכולתי גם אני לבנות אולי גם בתוכי מקצת מן הרצף שנקטע מוקדם בחיי, כשהמקום והזמן האישי בחיי נקטעו ושובשו שוב ושוב: הן הרצף של הסיפור האישי, הן הרצף של הסיפור ההיסטורי של קהילה אחת בעם היהודי, יחידה ומיוחדת במינה ובגורלה.

באמרי "זכרי לשון" אני מגיעה אל הפן השני של "יצר" התרגום שבער בעצמותיי, ודומני כי הוא עמוק ומורכב מן הראשון, שכן הוא קשור לאו דווקא בהתוודעות לעובדות היסטוריות ולגורלם של גיבורים ספרותיים "משם", אלא לאופן החשיבה, לעולם לשוני כעולם מושגים. לאדם שמטבע ברייתו כמדומה חווה את ה"עולם" באמצעות מסננת השפה וכושרה כ"כלי מתווך", אוצרת השפה מעצם טבעה מכמנים יקרי ערך, בשפע של דרכים מופלאות. כשטקסט שנכתב בשפה ההיא מפעים אותי, אני חשה צורך עמוק ודוחק, שאינו נופל בעוצמתו מן הצורך של יצירה עצמאית לפרוץ ולהתממש באפיק ביטויה - להעניק לו קיום בשפתי, בעברית. בעברית - בת ברית שחברה אל חיי במעברים הגורליים בילדותי, שאליה הייתי מאז שייכת בכל נימי נפשי, ושהעניקה לי כלי שבאמצעותו היה אפשר לגשר על דברים שמבחינתי היה קשה, אם לא בלתי אפשרי, לגשר ביניהם בכל דרך אחרת. השפה העברית הייתה לי בכל עת כברת שייכות נפשית עמוקה, גם כשבאזורי שייכות רבים אחרים היו לי סימני השאלה כבורות בולעניים. היה זה כאילו ביקשתי להעניק לידע-על-העולם-ההוא, כפי שקלטתי אותו בכלים שסיפקה לי שפת האם המקורית שלי בעט היוצר של אמני השפה ההיא שהיטיבו לשלוט במכמניה - מקום ונוכחות בעולמה של שפת חיי ובת בריתי, ובאופן זה גם להעניק מקום למחוזות בתוכי שבכל דרך אחרת, במקרה שלי, חשו דחויים, עקורים, לרגעים גולים ומנוודים, ובעיקר - מצטודדים מחמת הבדידות הקיומית שנופלת בחלקו של כל אדם שאיננו חלק "טבעי" מסביבתו, דהיינו, ממסגרת שייכות טבעית לסביבה חברתית ומקצועית, מחברותא חיה. במילון הפרטי שלי קראתי לכך "להעלות ארצה" עולם שלם של חוויות יסוד שהתרחשו בארץ ובשפה ההיא - ועם זאת הן חלק אימננטי, בלתי נפרד, מחיי רבים בישראל ומהוויתי כישראלית, בעברית. במובן זה הופכות חוויות אלה לחלק מן הזהות הישראלית שלי - כפי שאירועים בימים עברו ובמקומות שונים ורחוקים הינם חלק מזהותם הישראלית של רבים בתוכנו, ומבחינה זאת אין כמובן כל הבדל ביני לביניהם. ההבדל אולי רק בערוץ הביטוי שחיי בחרו בו.

*

תרגום, כידוע, בורא בשפת היעד מעין עולם "מקביל" לעולם שהעמידה היצירה בשפת המקור. בתוך כך העיסוק במלאכה - גם בחלק השחק, האפור וה"שחור", של אין סוף הניסיונות להגיע לתוצאה טבעית "דוברת עברית חיה" - הוא בבחינת בנייה בלתי פוסקת של מעברים ודרכי גישור בין שני עולמות פנימיים של זכרי לשון כביטוי אותנטי לחווית קיום אותנטית.

היות שגדלתי, נישאתי וגידלתי את ילדי בארץ במציאות לשונית כפולת פנים, שבנתוני הסיפור האישי של ילדותי נחוותה בי מצד אחד כאוצר גנוז בתכניו הגלויים והסמויים, ומצד אחר כבית יוצר לחוויה נפשית אמביבלנטית - חיי רחקו מחיפוש מענה בפולקלור ופנו למחוזות אחרים: ספרות, והיסטוריה.

הדבר קרה כשהתוודעתי ליצירותיהם של סופרים יוגוסלבים, חלקם ממוצא יהודי, שכתבו בארץ זו לאחר מלחמת העולם השנייה ספרים נפלאים, שעסקו גם בשאלות הנוגעות לגורל העם היהודי והזהות היהודית בעולם שקדם לשואה ועל המשכו, שלאחריה. הם כתבו על דברים שאירעו לבני משפחתי ולבני דורם בארץ ההיא, והצליחו לתאר דברים שקרו, לדובב את סימני השאלה הנוראים ולהפוך את היגון והאלם לאמנות גדולה, בת זמננו, שמעט ידוע עליה רק כיוון שנכתבה בשפה "קטנה" שאיננה נגישה לרבים. זוהי ספרות חילונית שעוסקת בטיב הכרעותיהם של בני האדם במצבים השונים, בתקוותיהם ובספקות הכבדים שבלבם. מה שכתבו סופרים אלה היה רלוונטי באופן עמוק ונוקב גם לחיי כישראלית. הם הציגו שאלות על זהותם כיהודים בעולם שקם לאחר החורבן שהותירה השואה, על משמעות תג-הזהות הטבוע בגורלם, על יהודים ויהדות בעולם נוכרי ואכזר ששייכותם אליו נדונה לאמביבלנטיות, לכפילות טראגית מלאת ספקות ורדופת חרדה קיומית. בספריהם מצאתי ביטוי לעולם שהרגשתי כי אני חלק ממנו כבת לשבט מסוים בעם היהודי. בתרגומי הפכתי את נכסי תרבותו של עולם זה לאחד ממרכיבי הישראליות שלי. כך הרגשתי כאשר באנתולוגיה של סיפורים מיוגוסלביה שתרגמתי וערכתי ב-1993 רשמתי כמוטו הקדשה: "להוריי ולבני משפחתי, שבעלותם לארץ בסוף שנות הארבעים בראו, בדבקות ועל אף הקשיים, מציאות אחרת".

הוריי הגיעו ארצה תוך מימוש ציונות מעשית, שחישל בליבם הכרת הנורא בשואה - שמונים אחוזים מיהודי יוגוסלביה נספו בה - ועלבון הנבגדות שחשו בשובם לשם אחרי המלחמה. אני יודעת כיום שישראל איננה עוד ארץ מקלט, כי אם ארץ הבחירה - שלהם, ב-1949, ושלי, גם כיום - בחירה שלא לחיות בשייכות כפולה ואמביבלנטית (אם כי ברמה הפוליטית וגם מבחינות אחרות אין כיום מנוס גם מזה, אלא שזו אמביבלנטיות של בני-בית) וגם זאת, שהתרבות היהודית העשירה, רבת הפנים, הכיוונים והרבדים, חופשית מאזיקי מצוות הדת ומכבלי כזה ראה וקדש, המחויבת לבחור את דרכה באופן האחראי ביותר בנסיבות הנתונות, היא לפחות קריאת הכיוון שלי במציאות שלא פעם נחוית כבלתי אפשרית. כישראלית, את הבחירה הזאת לא יכולתי לשאוב, כדרך ששאבתי, רק מן הספרות העברית שנכתבת בארץ, שכן היא פנתה אל חלק ממני ולא אל הכוליות רבת המרכיבים

והמסוכסכת של יוצרותי כישראלית ויהודיה. נזקקתי גם ליצירתם של סופרים "משם" שניסו, איש בדרכו, לתת משמעות לקיומם כיהודים במציאות שהותירה אותם שרידים מתי מספר בעולם שהרג את הוריהם והכחיד כמעט עד תום את בני עמם, רק מפני שנולדו יהודים. אך מקרה הוא – אמנם גורלי, הגם שלא עיוור – שהוריי בחרו לעלות ארצה ואני הייתי לישראלית, בעוד הוריהם הכריעו בימים ההם לטובת ההישארות בארץ הולדתם. הם שם ואני כאן, אבל גזע העץ שנכרת אחד, שורשיו משותפים. מה שנמצא לי בספרות זו – אשתמש כאן בניסוח הבהיר של חגי דגן בספרו יהודיות – תמונה קבוצתית, הוא "מחשבה אקטואלית וראויה של יהודים על זהות, על מיקום במרחב ההיסטורי והתרבותי, במרחב הפיזי ובמרחב הנפשי". (עמ' 95) זהותי הישראלית נמצאה לי כשניתן לי להריק לעברית, שפת חיי, יצירות יקרות ערך מספרות שנכתבה לאחר מלחמת העולם השנייה בשפה הסרבית/קרואטית, ושהעניקה מקום חשוב לשאלות אלה.

*

יהדות יוגוסלביה היא שבט יחיד במינו בנסיבות היווצרותו: חברו בה קהילות יהודי ספרד ואשכנז, שבין שתי מלחמות העולם הקימו מסגרות משותפות. חלק מקהילות אלו נשלטו בעברן על-ידי האימפריה העות'מאנית, וחלקן היו בתחום שלטונה של אוסטרו-הונגריה. שתי המורשות התנקזו אל האורגניזם ההיברידי של קהילה יהודית קטנה אך דינמית ושופעת כוחות יצירה, שחיה בארץ רבת מרכיבים והטרזונית כיוגוסלביה-לשעבר והקימה מוסדות משותפים.

תרגום היצירות שבהן עסקתי לעברית היה מבחינתי צורך נפשי עמוק, שלא לומר כורח, ואחת הדרכים לרדת לחקר התודעה רבת הגוונים והרבדים שייחדה את השבט המסוים הזה, שאני שריד וחלקיק מעושר מרכיביו. עשייתי זו היא הדפוס האישי של הישראליות שלי, של זהותי כישראלית. לטוב ולרע, קורותי הם חלק מקורות הקהילה היהודית הזאת, מן הענף הישראלי שלה. לקח לי זמן רב להכיר ולהודות בכך שקורותיי – הן בשחר ילדותי, הן המשכם בישראל – הם חלק גם מעולם מושגים ומקוד תרבותי שיהדות קטנה וברוכת כישרונות זו הטביעה בחייהם ובגורלם של בניה. זה קרה אמנם מתוקף הולדתי וקורות חיי, אך הלא מי שהגיע לכאן בילדותו ביקש בעיקר להתעלם מן המורשת הנפשית-הלשונית הזאת, ולכן הייתי אומרת שהמודעות הזאת צמחה בתוכי ככל שבגרותי התוודעתי אל גורלה המיוחד של יהדות קטנה זאת, ובכלל זה אל האנטי-מחיקון הדינמי שמוסדותיה הפעילו מסוף מלחמת העולם השנייה בעשרות מפעלים חינוכיים, חברתיים, תרבותיים ומחקריים, ובפעילות מו"לית מרשימה בהיקפה וברמתה.

על כך ועל הנושא היהודי בראי הספרות שנכתבה בסרבית/קרואטית כתבתי בספרי נוכחות והיעלמות, יהודים ויהדות ביוגוסלביה לשעבר בראי הספרות. כי אכן חוויתי זאת כתופעה מפליאה בהיקפה ומפעימה במשמעותה: דנילו קיש, שכבן זמנם של שני משטרים טוטליטריים הוקיע ביצירותיו את שניהם וכל סוג של רודנות, ומילדותו במלחמה ויתמותו מאביו היהודי שנספה באושוויץ יצר אפוס ואתוס מפליא בעושרו ובעומקו; אלכסנדר טישמה, שממנו הקורא למד על גורלם של נעורים שחרבו במלחמה ואיך לבטא במלים

בהירות ואמיצות אמת קשה על שייכות אכזרית במורכבויותיה; פיליפ דויד – שכותב ספרות מודרנית שתכניה, סגנונה ועולמה הארספואטי שואבים ממחשבת ישראל ומספרות הקבלה והמסתורין היהודית, המתחיה להפליא בסרבית; דויד אלבכרי, שרואיין לפרוייקט "מלים ודמויות" ובספריו תיאר היבטים שונים של אבדן הרצף היהודי, את הקיטוע, הפרגמנטריות ותחושת הנרדפות הסמויה, העמוקה, הטראגית, של בן לניצולי השואה שהיו לבוני "יוגוסלביה החדשה", עד שחרבה גם היא, המיטה עליהם אסון ודנה אותם לגלות מתחומה, והם נושאים באמתחתם את גורל הוריהם כפתשגן חתום בבקבוק שהושלך למימי הים. וספרות חשובות, שבספריהן אצור חלקו של המסע הנשי שבסיפור הזה. זה רק מעט מזעיר ממה שנמצא לי ביצירותיהם של סופרים אלה ואחרים שכתבו בארץ ההיא, שצר המקום מהזכרים, ושכל אחד ואחת מהם הוא פנים במראה שעושר הקיום היהודי והשיח היהודי המודרני משתקף בה בדרכים רבות ומגוונות. זוהי תופעה מפליאה בהיקפה, בתכניה ובייחודה האמנותי, ובשום אופן אין לראותה כספרות של רדוקציה (לפי המינוח של דנילו קיש בתשובה על שאלה אם הוא כותב "ספרות יהודית"), אלא ספרות שבה יהודים וגורלם משמשים מוקד התייחסות וסוג של "דגם" ו-case-study בכלי אמנות הספרות, של חיי איש המאה העשרים, שבמהלכה שני משטרים טוטליטריים הביאו לאובדנם המחריד של מיליוני אנשים כקרבנות אלמוניים של מוות המוני. לאחר מלחמת העולם השנייה, סופרים שכתבו על יהודים ויהדות ביוגוסלביה עסקו בבעייתיות של זהות יהודית השואבת את עולמה המושגי והרגשי מזכרי החיים שאבדו וממורשת ישראל לדורותיה מחד גיסא, ומאידך גיסא מן ההתוודעות היום יומית למציאות של השתנות, דעיכה, התרחקות והתפוררות של הקיבוץ היהודי, כשחוסר עתיד יהודי משמש דימוי לאימת ההיכחדות המרחפת על האנושות בעידן הטכנולוגיה הגרעינית והרודנות הפוליטית. על רקע זה פנו סופרים אלה ביצירותיהם גם אל מאגרי מורשתו הרוחנית של עולם יהודי הנתון במציאות המודרנית בתהליך בלתי נמנע של גלגול הוויה. האין זה חלק בלתי נפרד גם מהווית חיינו כישראלים?

ובעוד יהדות מזוהה בשיח הישראלי עם דת, בשיח הנפשי שלי יהודתי היא תחושת שיתוף גורל והרגשת שייכות אל מורשת תרבותית שאצור בה ניסיון חיי היהודים במקומות ובזמנים היסטוריים שונים. עניינה אותי השאלה, האם וכיצד מורשת זו באה לידי ביטוי בחייהם, במחשבותיהם, בתפיסותיהם ובהכרעותיהם של גיבורים ספרותיים? ביצירות שבחרתי לתרגם ביקשתי למצוא זכר לצופן של התמודדות עם המציאות מבית ומחוץ, ולאופן שבו אני מבינה את מושג האחריות, לרבות הערכות ההדדית. בתרגומי ובמחקר הספרותי שבא בעקבותיהם מצאתי גם ביטוי לאומץ שגילו סופרים וסופרות אלה, להתנסח בשם האחריות בעולם פוסט-מודרני, שמתנער ממנה בדרכים מפתות.

*

מורשת תרבותית מה היא? אולי היא סוג של נקודת מפגש המתרחשת בנפשנו ובאה לידי ביטוי בהכרעות ובהעדפות של דפוסי התנהגות ואורחות חיים, המובעים אם במלים (פתגמים, אימרות, לשון חיה) ואם במנהגים ובהתנהלות החברתית (סגנון השיח, ערכים מובנים מאליהם, דפוסי הביטוי בשעת שמחה או אבל, וכיו"ב). את כל אלה אנו סופגים

בבית הגידול שלנו, והם מתחיים ומתחדשים עמנו מדור לדור. מורשת תרבותית היא גם עולם נפשי בתוכנו, שמוכלים בו דגמים ראשוניים והשפעות שספגנו ושאימצנו במהלך החיים. אולי כל חברה יהודית מציעה גירסה משלה להגדרת הלל הזקן את תמצית היהדות, ובמובן זה גירסה משלה למסורת דתית כמורשת תרבותית המבקשת ליצור מסגרת חיה לביטוי תפיסתה את העיקרון של "ואהבת לרעך כמוך" ו"מה ששנוא עליך.. וגו'".

במורשת התרבותית של יהודים יוצאי יוגוסלביה חוברת הנאורות האירופית לזכרי הבלקן העות'מני מזה והדפוס האוסטרו-הונגרי הפורמליסטי מזה, ודרה בכפיפה אחת עם מנהגים ומושגי יסוד של מסורת דתית עתיקת יומין מבית היוצר של יהודי אשכנז מזה וספרד מזה, ובכלל זה מיתוסים, סיפורים היסטוריים, דפוסי שולחן ערוך ומנהגים שבין אדם לחברו. וכל אלה, ודברים רבים אחרים, כולם כאחד הם אני-ואנחנו, בהם טמון חלק חשוב מן הישראליות היהודית ומן היהדות הישראלית שלי ושל רבים כמוני, ומסיפור אישי, שבחיי הפך לסוג של תופעה בשטח.

*

אסיים במלים אחדות על מלאכת התרגום עצמה - כפרקטיקה, כחוויה, כהתנסות אישית. בנושא זה עוסקת בהרחבה מסה שכתבתי ב-1987, "לשון כזהות"². אביא כאן רק קטע קצר ממנה:

"תרגום כבחירה, וכחלק של זהות תרבותית, משמעו חיים מתוך קשב דרוך וער לשתי מערכות לשוניות כמערכות של תפיסה, מחשבה ורגש. קשב זה משמעו עמידה בלחץ הפנימי של אי יישוב השוני שביניהן. תיווך בין שתי לשונות וספרויות, ששתיהן קרובות למתרגם קרבה בלתי אמצעית, גם אם בדרך שונה ובעוצמות משתנות, משמעו להיות נשלט בו זמנית על-ידי דפוסי חשיבה שונים".

מתרגם שחיי מחשבתו היוצרת מתנהלים בין שתי שפות נתון לשליטה בו זמנית של "נאמנויות" שונות, תכופות באופן שאינו ניתן ליישוב. להתחיות עם שתי לשונות משמעו להתחיות בו זמנית עם שני עולמות תודעה שונים, שתי הוויות לשון שעוצבו על-ידי מציאות גאוגרפית, היסטורית ומנטלית שונה בתכלית, והן בבחינת שתי מערכות שונות של תפיסת עולם. ואף-על-פי-כן, הרי יש ויש תרגומים, והם מקימים לתחייה בשפת היעד עולמות ומלואם. אולי כיוון שהקרוב, הדומה והמשותף רב למרות הכול על המבדיל והמפריד, אלא שלכל שפה יש דרך משלה לבטאו? לעניין הגדול והמורכב הזה, הראוי למאמר נפרד, אביא להלן דוגמא קטנטונת שעשויה להמחישו. למשל, השפה העברית בנויה על משפחות מלים שמסתעפות משורש משותף, כשהבניין והגזרה קובעים את משמעותה הספציפית של מלה מסוימת, בעוד קרבת השורש מעניקה לכל מלה שדה קונוטציה המרחיב ומעמיק את משמעותה, לא אחת על דרך הניגוד: לחם/מלחמה/הלחמה; רחם/רחום/רחימאי;

² עיתון 77, גליון העשור, 1987, עמ' 93-94.

אמיד/אומדן; אילמות/ אלימות/ אלמוניות(?); כסף/כספת/ כספית/כיסופים; תאוה/איווי/ מאויים;
קדושה/ קדשה/ הקדשה.

זו אחת הדרכים שבהן חכמת העברית, שפת הבריאה, באה לידי ביטוי בתבנית קונצפטואלית. לעומת זאת השפה הסרבית/קרואטית משופעת בהטיות דקדוקיות המשנות את סופי המלים (בפונקציה שממלאות מילות היחס בעברית), ובפעלים שמקבלים משמעות נלווית או אפילו שונה בתכלית כשמיתוספת להם תחילית (prefix בלע"ז) - והדבר יוצר קושי גדול בתרגום של דברים שבשפת המקור הינם פשוטים וטבעיים. בקשיים מסוג זה נחשפים בין השאר גם שדות שלמים של העדר חווית מציאות לאורך אלפיים שנותיה של העברית במצבה ה"מושבת", כאשר שפות אחרות הצמיחו שפע של ביטויים החסרים בעברית, כיוון שלא היה לה שדה מציאות להצמיחם ממנו. כך למשל הפועל jahati פירושי בס"ק "לרכוב"; uzjahati - לעלות על הסוס; sjahati - לרדת מהסוס; odjahati - להתרחק ברכיבה; najahati - לרכוב די והותר, וכיו"ב. זו כמוכן רק דוגמא אחת לסוג הקושי שהמתרגם נתקל בו בלי הרף ועליו לחפש את הפתרונות ברמות שונות - אם ברמה הלקסיקלית (אוצר המלים) ואם ברמה התחבירית, דהיינו שינוי סדר המלים במשפט, היוצר כידוע שינוי בדגשים, ולא אחת, מטבע הדברים, בחרות האינטרפרטציה, דהיינו, שינוי אופן הניסוח כדי לעקוף קושי ולבטא אותו דבר באופן אידיומטי בשפת היעד. שהרי אם היצירה הלשונית היא תרגומו של עולם נחוה בחושים לעולם מומשג במלים שנועדו להחיות את חווית החושים, הרי שתרגומה של יצירה ספרותית לשפה אחרת הוא בבחינת תרגום-של-תרגום, שתכליתו לברוא "העתק" שידמה ככל האפשר ליצירה בשפת המקור - בכליה ובאמצעיה הלשוניים והמושגיים - השונים מעצם טבעם - של שפת היעד.

*

האמנם משהו שביחסי הגומלין בין מרכיבי "מורשת התרבות" שבנפשי גורם לי להיענות לשירו של צ'סלב מילוש "מה למדתי מז'אן הרש", שמאז פרסם דוד וינפלד את תרגומו ב"תרבות וספרת" הוא תלוי על הקיר מעל שולחני, ובכל פעם שאני קוראת בו אני מרגישה שייכות עמוקה לכל פסוק שבו? הנה, למשל: "שהתבונה היא מתת אלוה גדולה ויש להאמין בכוחה להכיר את העולם"; או "ששומה עלינו להיות מודעים להיותנו כלואים במעגל נסיוננו שלנו, אבל זאת שלא כדי לצמצם את המציאות לכדי חלומות וחזיונות שווא של רוחנו" וכן "שבחיים הפרטיים אין להיכנע ליאוש בגלל שגיאותינו וחטאינו, מפני שאין העבר חתום והוא זוכה למשמעות שמעניקים לו מעשינו המאוחרים".

לא פעם אני תוהה לפשר אהבתי העזה לשפה העברית. אני שואלת את עצמי אם אהבתי זו הייתה שונה לו העברית הייתה לשון אמי, לו שמעתי אותה בצאתי לאור העולם. האם הייתי "דשה אותה בעקביי", רואה בה "פת בסלי", לו דיברו בה הוריי בחופשיות, בלי שגיאות?

הונגרית היא שפת אמי, השפה הראשונה בחיי. כשהייתי בת שלוש עלינו ארצה. איני זוכרת את שלבי לימוד העברית. המעבר מהשפה המלעילית נטולת ההגאים הגרונניים לשפה הגרוננית רצופת הח'ית והע'ין נמחו כליל מזיכרוני. הוריי אומרים שלמדו מאתנו, ילדותיהם, לדבר בה, אך ניתנה האמת להיאמר: כל ימיהם לא נמהלה השפה הקשה במחזור דמם. אשר לנו, הילדות, ההונגרית פינתה את מקומה על לשוננו בלי מאבק, באלגנטיות אירופית. אחיותיי נייערו ממנה את חצנן ללא כל אשמה.

ואילו אני - לא שכחתי את שפת אמי. אני מבינה כל מלה, כל שיחה, מדברת בשגיאות איומות. בשומעי באקראי את צלילי ההונגרית המוכרת, מיד אני כורה אוזן, מתקרבת, נלפתת קרבה וגעגוע סתום. יפה היא לאוזניי על אף השחוק והלעג שהעתירו עליה הצברים. אבל העברית - העברית היא אהבת חיי, גבירת לבי.

אילו הייתי מגיעה ארצה מאוחר יותר, אולי הייתי סובלת מקשיי למידה. בייסורי הייתי מזדהה עם ייסורי הכתיבה של סופר או עם ענותם של הרקדן והספורטאי, המחויבים שלא לחדול מאימוניהם. אך מפאת גילי הצעיר רכשתי את השפה בקלות, בלי שים לב. לימוד השפה השתרג בחיים עצמם, בדומה להסתגלותו של תינוק לפעולת הנשימה.

ובכל זאת אני מרגישה שקניתי את השפה במיטב קנייני, שהיא שלי בזכות ולא בחסד, שהיא "מגיעה לי" יותר מאשר לחברותיי "הילידות", שינקו את השפה עם חלב אמהותיהן.

אהבתי לעברית שלובה ושזורת באהבתי הגדולה לספרים. הצורך שלי בקריאה (החמצן שלי) ובכתיבה (פעילות לבי), הם המוטיבים הגורליים של חיי. המרי שלי נבע מהמוסרות שהוטלו על אהבתי לספרים, על רוחי החופשית ועל חרות המחשבה שלי. מחשבה הלוא היא מלים, וכרבות המלים כן תעמיק המחשבה.

ערש השפה שלי לא ניצב אפוא בבית, אלא בחוץ - בגן, בבית-הספר, עם השכנים והילדים. הסתירה בסיפורי מצויה בו מיניה וביה - כי דווקא בבית-הספר המחמיר והאוסרני, "בית יעקב מרכז" בבני ברק, זכיתי ללמוד את מקצועות העברית מפיה של מורה צעירה מופלאה, ברכה דיסקין לבית שפירא. היא לימדה אותנו דקדוק ופתחה את לבנו ליופייה ולחוכמתה של השפה. בהגיעי אליה (מבית-ספר "מזרחי") כבר הייתי נלהבת ומאוהבת,

והיא, נלהבת ומאוהבת לא פחות, הקנתה לנו את ההתענגות הרוחנית שבידע השפה, העמיקה וליטשה את אהבת הבוסר שלי והפכה אותה לאהבת עולם.

הוריי, ניצולי שואה קשי יום, לא היו קשובים לערגותיי הסמויות. נפשי חשקה בספרים ואת אלה מצאתי מחוץ לבית, אבל גם אבי, שהתאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים, שימר בין ספריו שכיות חמדה משלו - חמשת החומשים על מ"ב פירושיהם, נביאים וכתובים מפורשים גם הם, תהילים, חמש המגילות, פרקי אבות וכמה ספרים חיצוניים ("יהודית!"), ספרי החזון אי"ש וה"חפץ חיים" ו"מכתב מאליהו" (למשנה ולגמרא לא העזתי לקרב, מאימת האיסור), ועל כולם - "עין יעקב", שלושה כרכים ענקיים, עטופי אריג מהוה שכל אגדות חז"ל אסופות בין דפיהם הצהבהבים. קראתי, קראתי, וחייתה נפשי.

הוויכוח הראשון שלי עם מי שהיה מעסיקי ונותן לחמי במשך כעשר שנים היה על אודות "לית מאן דפליג" (אין חולק על כך). אלה הן המלים שעליהן התכתשנו. מעסיקי, שהוציא לאור וערך עיתון נוער שבו כתבתי, דרש שאוותר על מטבע הלשון הארמית בטענה שהקוראים הצעירים לא יבינו, ואני טענתי כנגדו - "אם לא יבינו, שיפתחו מילון".

זה היה לפני למעלה מעשרים שנה. יצאתי אז מהעולם החרדי ושבעת ילדיי כרוכים לצווארי. מקום העבודה היה יקר לי, אך השפה העברית יקרה לי לא פחות. הוויכוח הזה סימן בינינו מחלוקת עתידית שלא הייתה עתידה להיפתר. מעסיקי סבר שהכתיבה צריכה להיות שווה לכל נפש, שהקוראים אינם צריכים להתאמץ מדיי כדי להבין, כי המאמץ עלול להבריחם.

"מי שיברח יפסיד", הגנתי על השקפתי בלהט, "אדרבא שיתאמצו הקוראים, שיעמדו על קצה האצבעות או שיעלו, מצדי, על סולם. צריך להגביה את השפה, לא להנמיך אותה". "אבל זו לא עברית, לית מאן דפליג, זו בכלל ארמית", טען נגדי האיש, שלא היה קטלא קניא כלל אלא בחור ישיבה בעברו.

"נכון ולא נכון", התנצחתי, "כל מה שנכנס תחת כנפיה של השפה, שלה הוא. רובדי שפה תנכיים, משנאיים, תלמודיים, לשון חכמים, פיוטים, שירת תור הזהב - זהו ההון העצמי של השפה שנשמר בכספת במשך הדורות. סוף סוף זכתה השפה העברית להיגאל ולהתחיות, האם נפזר את אוצרותיה לרוח?"

איני חושבת שהשתכנע, ורק מרוב חיבתו לי חדל להעיר ולתקן את שיגיונותיי. הקוראים לא התלוננו ואני חגגתי עם מכמני הלשון, עבריים ואשוריים, ארמיים ויווניים, ככל אוות נפשי.

בכל ספריי אני מרבה להשתמש באוצרות הלשון שפעפעו לתוך הווייתי. לבי נמשך לתקופות עברו. כתבתי סיפורים שנושאייהם וגיבוריהם שאובים מן התנ"ך והמשנה. בסיפורים מעין אלה הנושא והזמן מכתובים את לשון הכתיבה. בלשון ששזורים בה כל

רובדי השפה העתיקים כתבתי את סיפוריי "אחותי את", "ובכן נפשי לך ערגה", "אגדת רבי מאיר וברוריה", ו"רצפת אש".

קלה וטבעית לי הקפיצה הלשונית בזמן. איני נוברת בספרים כדי להתאים לסיפוריי את מודוס הכתיבה, איני מתאמצת לבחור ביטויים וניבים תקופתיים. כמובן, עליי לדייק בהבאת פסוקים ומדרשים בשם אומרם. הרבה מ"החומר" מצוי בלבי. זו תרבותי. התודה והברכה לגרסא דינקותא שלי. הצער והעצב על אלה שלא יזכו. פעם אמר לי ידידי חיים באר, "הילדים שלנו כבר לא יבינו את שפת הכתיבה שלנו", וחכם אחר הוסיף ואמר, "גם לא את שפת הדיבור".

אינה דומה קריאה לכתיבה. כקוראת אני מתפעלת ללא הרף מיופייה של העברית. מה לנו יפה ונאדר מן התנ"ך, מה נשגב מלשונם של אבירי השפה, המשוררים והסופרים? לאושרי זכיתי להיכלל בין הכותבים. בזהירות, בחיישנות, אשיח את לבי, אלין מעט על אהובתי ההפכפכת. כתר לי זעיר. לא עליה אני מלינה אלא על עצמי ועל קוצר ידי.

קשה מלאכת הכותב. יש ונדמה לי שלא עט (או מקלדת) אני אוחזת בידי אלא מוט עץ נוקשה וקשה, שלשווא אני מנסה להגמישו. המלים קפוצות הן ואינן מוכנות להתאים את עצמן לצרכיי, לרגשותיי ההיוליים, חסרי המלים. אני משנה, מזיזה, מפתלת, מיישרת, מרככת, מנסה לשבר, לעקם, לפצל, לקפל, והנוקשות בעינה עומדת. האם קשי אבנים הוא קושייה של השפה? ואולי היא מסתירה פניה ממני? ברור לי שיש בה רב, אך היא מצפינה ממני את נכסיה, מהתלת בי. אני זקוקה לה, מתחנפת, מתחננת שתרעיף עלי בנדיבות מטלליה, אך היא מתבצרת בחובה, שולחת בי בצורת.

ואולי, אומר לי לבי, אני מעטה עליה ציפיות גדולות מדי? אחרי הכול, אלפי שנים הייתה גנוזה, שרויה בגלות בגווילים עתיקים, חשוכה מפיות הדוברים, ועל כן איבדה את רוב חיותה. עלינו להמשיך בדרכם של אביריה הסופרים המשוררים הגדולים, חולמי השפה ולוחמיה - לקרוא, לכתוב, לדבר, להעשירה ברבדים חדשים. אם נשקה ונדשן אותה כמו הייתה אדמה חרבה, אם נעתיר עליה אהבה, היא עוד תחזיר לאוהביה מאה שערים.

בעודי נואשת, שולחת לי שפתי שפעת קרני אור מכיוון אחר, ומגלה לי משהו שיש בה ואין בשום שפה אחרת. (כידוע, האוהבים אינם טורחים להשוות את מלל הערצתם לעובדות, אבל אני מוכנה לאישורים כמו להשגות). העברית, יחידתי המיוחדת, שנדמית לי ענייה ממקום אחד, עשירה ממקום אחר, שופעת מיני פלאות - מלים נרדפות, אוקסימורונים חכמים, פסיכולוגיזמים מרטיטי לב, הנמקות היסטוריות, הפתעות צליליות, שיכולי אותיות שאין ליחס למקריות, ופירושי פשר שאין כמוהם לתבונה. העברית, ברצותה, מעניקה מתנות מקסימות, לכותב ולקורא כאחד.

הנה, מתוך ספריי, דוגמאות אחדות:

אונומטופיאה: "קריעה" (כשם ספרי השני). חשבו על צליל הקריעה, דמיינו את פעולת הקריעה כפי שהיא נשמעת לאוזן. עכשיו שכלו, הפכו את סדר האותיות, ותתקבלנה פעולות שגם הן מתאפיינות בהחלטיות, באי-הפיכות ובלא מעט אלימות: עקירה, עריקה.

הצירוף "אחות רחוקה" (כשם ספרי הראשון) הוא אוקסימורון מובהק: אם היא אחות, היא רחוקה, אם היא רחוקה, היא אחות? העברית, מתברר, אוהבת דברים והיפוכם. בחכמתה היא יודעת שלב האדם הוא כר נרחב לסכסוכים, לסתירות וללכטים. המקור מופיע כבר במשלי, "טוב שכן קרוב מאח רחוק". גם רחל המשוררת כתבה, "מיכל, אחות רחוקה, כמוך נדונותי לבוז לאשר אוהב".

פסיכולוגים: הקירבה המרתקת בין אהבה לאיבה אינה יכולה להיות מקרית. האותיות א' וה' שייכות לאותה משפחה. כולנו יודעים עד כמה קטן המרחק הנפשי בין אהבה לאיבה, וכשם שהמעבר בין אהבה לאיבה הוא דק ומהיר, כך, נקווה, גם המעבר מאיבה לאהבה.

מלים נרדפות: בנושאים שונים הצטבר באוצר המלים העברי עושר ניכר של מלים נרדפות. לעומת זאת, מלים אחרות דלות במיוחד, והכותבים, המתאווים תמיד לגוון, לרענן ולהעשיר את שפתם, חורקים שן בתסכול. מעניין לחקור אחר הסיבות לעושר הסינונימיים במלים מסוימות. האם ייתכן שמלים רבות, נעימות לאוזן ושימושיות, אבדו בתהום הנשייה של העבר?

רגש הכעס עשיר מאוד במלים נרדפות: זעם, זעף, חמה, עברה, חרון, חרי אף, אף. מדוע? אולי משום שאלוהים התנ"כי מתגלה לעיתים קרובות בכעסיו, וזאת על אף הצהרתו כי הוא "אל חנון ורחום ארך אפיים ורב חסד..." (עוד סינונימים, והפעם חיוביים).

"כמיהה", כשם ספרי הששי, היא רגש עשיר במלים נרדפות: געגועים, כיסופים, ערגה, השתוקקות, כמיהה. וביחיד - געגוע וכוסף. מוכרים גם ביטויים כגון "צמאה נפשי", "כמה לבי", המיית נפש, ועוד. מילות הגעגוע הרבות מעידות על געגוע. לאל הלא נראה? לארץ שהוגלינו ממנה? אכן, אנו עם ידוע סבל וגעגועים.

השפה היא יצור חי הנושא את עצמו, אורגניזם החשוף להשפעות מכיוונים שונים ומשונים. יש תקופות שהיא מתרדדת ויש תקופות שהיא מתעשרת ומעשירה.

פשטתי מעליי את גלימת החרדיות, אך באשר לשפה, השפעות החינוך החרדי ניכרות בי עד היום. אני חרדה לשפה, לניקיונה, ליופייה, לעושרה, לאיכותה ולדקדוקה. האם אני פוריסטית, טהרנית? לא לגמרי. בוודאי שגם אני מדברת בשפה עכשווית, שאנגליזמים ומושגים מתחומים שונים משתרבבים לתוכה (כמו הארמית והיוונית בעבר הרחוק). בכתובה אני מרבה לשלב בין חדש לישן, למזג בין משלבי דיבור שונים. יש בי צורך לרענן את הארכאי עד שיכשר "לבוא בין הבריות", ולהרחיב את גבולות השפה. לפעמים, בנוח עליי הרוח, אני ממציא מלים חדשות.

כשאדם עובר מעולם לעולם, הוא לוקח עמו את רהיטיו היפים ואת שכיות החמדה שהקיף בהן את עצמו ואינו מחליפם בחפצים מכוערים וזולים, גם אם בעולמו החדש הם שכיחים ואופנתיים. זהו המשל. והנמשל? לא ארחיב, אף שזו השקפת עולמי: כל מה שנספג בי בתקופתי החרדית אינו שייך לשום אדם או קבוצה. נכסי התרבות היהודית שלי הם ושל כולנו, ואינם מונופול של איש. כל רובדי השפה הם אוצרות טבע יקרים השייכים גם לי, למשל, הניבים "דש בעקביו" ו"פת בסלו", שהזכרתי בתחילת הדברים. מקורו של "פת בסלו" במסכת יומא, במעשה השעיר לעזאזל ביום הכיפורים, שם נאמר "אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו". משפט זה הפך לאזהרה מטפורית לבעל, לבל יתייחס אל אשתו כאל "פת בסלו", כלומר, כמובנת מאליה.

בה בעת - אני בוחלת במלים גסות, בקללות ובשפת רחוב, ולא משום שאסור. אולי זהו חינוך "שהצליח מדיי" ואולי זו העדפה אסתטית, או איסטניסיות מולדת. איני לוחמת בסלנג, אך רק מעט מאוד ממנו אימצתי ללבי, ורק כשהוא מעשיר ומחדד. כאן מתגלה פער הדורות הנצחי: הצעירים הלוא הם נושאי השפה הסלנגית המתחדשת ומתחלפת ללא הרף, המבוגרים הם שומרי החומות.

הידעתם שיש גם שפה "נכדית"? נכדיי מלמדים אותי את שפתם, ועל אף התפעלותי מהם, איני מאמצת אל לבי את חידושי הלשון החביבים עליהם. "בא לי", למשל, הוא שנוא נפשי, שעל הגהתו מן המסילה אני נלחמת בחירוף נפש וללא הצלחה רבה. ולסיום, שיחה קצרה של נכדים על מלים.

"סבתות, למה את לא אוהבת שאומרים 'בא לי'?" שואלת ענבר נכדתי בת התשע.
"כי זה צירוף סתמי ואקראי, שמתחמק מכל אחריות. תגידי 'אני רוצה', תגידי אפילו 'מתחשק לי... 'רק לא 'בא לי'".

"ולמה את לא סובלת את 'כולה'?" שואלת אלה בת העשר.

"כי זאת מלה שמעידה על זלזול ולא-אכפתיות".

"זה כולה מלים, בא לי, לא בא לי", מתערבת עדיה בת השתיים עשרה, "בשביל זה לעלות על בריקות?"

"מה זה בריקות?" שואל רע בן השבע.

"תפתח את המילון ותלמד", מציעה דניה בת גילו.

לא אינטרנט, מילון! עוד לא אבדה תקוותנו.

רבקה רז / שפה אחרת – מקום אחר

את כתב-היד שסיימתי זה עתה התחלתי לכתוב בניו-יורק באנגלית. בשל היותו טעון מאוד רגשית, היה לי ברור מדוע המלים והמשפטים באו אליי בשפה אחרת ובמקום אחר, בשפה שאינה שפת אמי ובמקום שלא נולדתי בו. העברית, שבה התרחשו הדברים, הייתה טעונה מדיי, קרובה מדיי ללב, מדממת. דווקא המרחק הפיזי והנפשי, דווקא השהות מחוץ – איפשרו למלים לבוא, ולי – להתמודד איתן. אני זוכרת את היום הזה במדוייק: 28 בספטמבר, 2007. כמו פקק שהשתחרר מהבקבוק, כך השתחררו המלים באנגלית. חמישה חודשים מאוחר יותר, כשסיימתי וחזרתי לתל-אביב, הייתי מסוגלת, רק לאחר מאמץ נפשי ולשוני, לכתוב את "I'm Going to Die, He Said" בעברית. תוך כדי העברת הכתוב משפה לשפה קרה דבר מוזר שעדיין אין לי הסבר לו: התברר לי שהחסרתי יסוד חשוב ביותר בסיפור: הים, ההליכה היומיומית השכם מאד בבוקר אל הים. איך יכולתי להחמיץ יסוד חשוב כל כך בסיפור? רק בתל-אביב חזר הים ותפס את מקומו המרכזי בחיי ובחיי הספר שנמצא בתהליך. ואז החל תהליך הפוך: להעביר את הים לטקסט באנגלית.

אני מרגישה בבית בעברית, ואני מרגישה בבית באנגלית. אבל מרגישה אחרת: הבית בעברית אחר מאשר הבית באנגלית. בבית בעברית קיימת אינטימיות שנולדתי לתוכה. לפני שלמדתי לחשוב, לפני שהייתי מודעת לקיומי בעולם הזה כבר דיברתי עברית. היא קולחת ללא מעצורים, נובעת ממעיין פנימי, זורמת באופן טבעי כמו הדם הזורם בעורקים. היא מובנת מאליה.

אל האנגלית הגעתי לאחר שכבר למדתי לחשוב, לזכור, לעקוב אחר כללים, לדבר ולכתוב "דקדוקית". הגעתי לאנגלית מבחוץ. באנגלית שלי שום דבר לא מובן מאליו. עדיין, גם לאחר שנים רבות כל כך שאני שוחה בה ואף מלמדת אותה, יש לי תחושה שאני נמצאת במקום חדש, בכלל לא מובן מאליו. האמת היא שאני אוהבת את התחושה הזאת, היא מאפשרת לי להתייחס למלים הנשמעות והכתובות כהתייחס אל ישויות חדשות. זה מחדד את הרגישות שלי למוסיקה של המלים ומאפשר לי להתפעל ולהיות מופתעת גם ממלים שגורות ופשוטות.

הספר "The Fairy Tales of My Mind", סיפור אהבתם של תום, ג'והן, אנט ונינט, בא אליי באנגלית, והכיל תיאורים של מעשה האהבה בין ארבעת האוהבים, שתי נשים ושני גברים. ידעתי שבעברית הייתי מתקשה מאוד לכתוב כך. המלים העבריות הנוגעות באינטימיות של הגוף טעונות הסטוריה של שנות ילדות, של מטען חברתי. יש מלים שאסור לומר בפומבי (אני יכולה לשמוע את קול ההורים, את קול המורים: לא יפה לומר כך, ילדה

טובה לא אומרת דברים כאלה), קיימות מלים "יפות" ולא "יפות". באנגלית כל המלים חדשות לי, כולן יפות, קלות תנועה, ללא הכבדה של היסטוריה אישית. אך כשהגיע הזמן להעביר את הספר לעברית, נתקלתי בבעייה קשה. איך לתרגם מלים ומושגים שאינם קיימים בעברית, או שקיימים אחרת? מלים כה יומיומיות ופשוטות כמו fairy tales ו-mind לא נמצאו להן מלים בעברית. כל ניסיון נידון לכישלון. לבסוף נאלצתי לחשוב על שם אחר לחלוטין, "בעונה החמישית" (מושג שמופיע בספר), אך כשם לספר זו הייתה ברירת מחדל.

גם את "ההר" כתבתי במקורו באנגלית. חייתי בניו-יורק, והמלים הגיעו באנגלית. כשעמדתי לכתוב את הספר בעברית, חשבתי שלא יהיה קל מזה, כי הרי אני יכולה לעשות בטקסט שלי כרצוני וכיד הדמיון הטובה עליי. הופתעתי כשהמלאכה היתה קשה מנשוא. כמעט בלתי נסבלת. כמו לעקור משהו מתוכי ולהחליפו באחר. כמו להעביר את הנשמה ממקום אחד למקום אחר. הדרך היחידה היתה לנסות לכתוב את הספר מחדש בעברית, וגם זה לא היה קל. הייתי זקוקה לעורכת טובה. למזלי נמצאה לי אילנה המרמן שערכה את הספר באהבה והביאה אותו לדפוס ב"פרוזה אחרת".

אחד היתרונות הגדולים למשחק הכפול בשתי שפות טמון בהשפעת השפות והמקומות השונים על עצם תהליך הכתיבה. אני כותבת בשפה אחת - בדרך כלל אנגלית בניו-יורק, עברית בתל-אביב, ובסיום אני מעבירה את הטקסט משפה לשפה, כשופכת מכוס לכוס, כשכל מעבר כזה זורק אור על הטקסט ומאיר אותו מבפנים. התוצאה היא העמקה והשחזה, ואין סוף שיכתובים. אך מכיוון שמלאכת השיכתוב הינה חלק אינטגרלי ממלאכת היצירה ולא פחות מהנה ממנה, אני יוצאת נשכרת.

רבקה רז / קוראים לו חבקוק, סיפור

אמו קוראת לו חבקוק, בבית-הספר קוראים לו חבקוק, אך הוא יודע שחבקוק זה לא שמו, לא שמו האמיתי. כשבכיתה קראו את שירה של זלדה "לכל אדם יש שם", היה לו ברור, יותר מאי פעם, כי חבקוק זה לא השם האמיתי שלו.

הוא לא בטוח אם זה התרחש בחלומו או זה באמת קרה, אך כשהיה בן שמונה הופיע איש זר בבית ואמר לו, מעכשיו אני אבא שלך. חבקוק לא ידע כמה זמן האיש הזר יהיה אבא שלו אבל לא העז לשאול. לאיש הזר היה ילד משלו, הוא היה בן שמונה וחצי וגם לו קראו כמו שקראו לחבקוק לפני שקראו לו חבקוק.

האיש הזר שאמר לו שמעכשיו הוא האבא שלו, אמר שלא ייתכן שלשני ילדים במשפחה אחת יהיה אותו שם. הילד הצעיר צריך לקבל שם חדש.

אז אימא חיבקה אותו חזק חזק ולחשה באוזנו, כאילו שזה סוד רק בינה לבינו, איזה מזל יש לך שאתה יכול לבחור לך את השם שלך, שם אישי, שם שאתה באמת אוהב. לאף ילד בעולם אין אפשרות לבחור את השם שלו. עד אז חבקוק חשב שכל ילד נולד עם שם משלו שדבוק אליו, כמו העור שעל הגוף והוא חשש שעכשיו יצטרכו לקלף לו את העור ולהדביק לו עור אחר עם שם אחר וזה יכאב מאד. מה פתאום, קראה אימא, זה בכלל לא כואב. זה דווקא נורא מעניין. בוא נחפש לך ביחד שם, וחזרה והדגישה איזה מזל יש לו שיש לו הזדמנות לבחור לו שם משלו, הזדמנות שלה למשל אף פעם לא היתה.

הם ישבו יחד על הספה בסלון ואימא פתחה את ספר השמות. בעוד אימא קוראת שם אחר שם, עלה בדעתו שהוא צריך לבחור שם כזה שאין לאף ילד, כדי שלא יצטרך להחליף אותו בפעם הבאה כשמישהו שהוא אבא של מישהו אחר יאמר לו שמעכשיו הוא אבא שלו. אימא קראה לו מן הספר את כל השמות שיש בעולם, מאלף ועד תו. אבל כל השמות נשמעו מוכרים וכבר היו של ילדים אחרים, והוא בשום אופן לא הסכים.

ואז אימא הציעה שיביטו בתנ"ך ושהוא יבחר לו שם של שופט, מלך או נביא. אבל גם רוב השמות של השופטים, המלכים והנביאים כבר היו תפוסים. לרגע התלבט בין צדקיהו לבין אחאב. הוא לא הכיר אף ילד שקוראים לו צדקיהו או אחאב, אבל הוא ביטל את הרעיון על הסף, כי אם יהיה שמו צדקיהו הילדים ילעגו לו ויגידו, מי אתה חושב שאתה, צדיק גדול? ואחאב הוא שם של מלך מגעיל. כשהגיעו לשם חבקוק, אמר, זהו זה, חבקוק.

שם מצחיק, אמרה אימא, מה פתאום חבקוק?

שם מגוחך, אמר האיש שאמר שהוא אבא שלו, איזה מין שם זה חבקוק? וחוי? מזה חבקוק היה נביא לא חשוב, ישעיהו או ירמיהו או אפילו יונה הם שמות של נביאים חשובים הרבה יותר, שמות שיש להם משקל היסטורי, וכל אחד מכיר פסוקים כמו "נחמו, נחמו, עמי" או "העם ההולכים בחושך". אבל לשם חבקוק אין היסטוריה ולא זיכרון, בטח לא לילדים בבית-הספר שלך.

אבל חבקוק התעקש. הוא ייקרא חבקוק אפילו שזה מצחיק ואולי מגוחך ואין לו משקל ואפילו שזה לא השם האמיתי שלו. לאיש בעולם לא קוראים חבקוק, והשם הזה יהיה רק שלו.

הילדים באמת צחקו. קראו לו חבקוק בקבוק, קראו לו קוקו בקוק, קראו לו בוקבוק, קראו לו קפטיין קוק. השמות האלו הצחיקו אותם. גם הוא צחק. אבל לא היה איכפת לו כי כבר התיידד עם שמו החדש שחיבק אותו והסתיר את מי שהוא באמת.

המורה שלו דווקא חשבה שחבקוק זה שם יפה. יש לו צליל מעניין, ויותר חשוב, הוא מתבסס על המלה "לחבק". היא אמרה, אם בחרת בשם המיוחד הזה בוודאי יש לשם איזה מובן סמוי, אפילו סוד, שאתה בעצמך עוד לא יודע מה הוא.

המילה סוד הדליקה את כל הכיתה. כולם התחילו לקרוא את שלושת הפרקים של ספר חבקוק, אפילו שהם בכלל לא קלים לקריאה. ואיזו הפתעה! הם גילו פסוקים מוכרים, כמו "עוד חזון למועד", "אם יתמהמה חכה לו כי בוא יבוא", "צדיק באמונתו יחיה", שלא ידעו שהם מספר חבקוק. ואז מישהו ציין שבפרק ב' כתוב, "כתוב חזון... למען ירוץ קורא בו". כל הכיתה הסכימה שזו נבואה שאומרת שחבקוק יהיה סופר. ילד אחר גילה שהספר מסתיים בשתי המלים "למנצח בנגינותי", וזה אומר שחבקוק יהיה מנצח ויכתוב שירים.

סופר? מנצח בנגינותי? חבקוק הקשיב, לא אמר כלום אבל שמר את הדבר בלבו.

רות נצר / נומה עמק

פרק מתוך ספר בכתובים על ילדות בקיבוץ בשנות החמישים

מקום מגורי הילדים נקרא בית: 'בית ילדים', ומגורי ההורים נקרא 'חדר'. איזה היפוך יוצרות אירוני. אני זוכרת במעורפל שמגוריהם של הוריי מועברים מחדר לחדר בשנים המוקדמות, והם אינם מוצאים מנוח, עד שהתמקמו בחדר בו מרוכזים עיקר זיכרונות הילדות המוקדמת שלי.

הריהוט בחדר ההורים היה מינימלי; מיטה, ארון, שולחן, כיסאות, שידה. אני זוכרת אהיל בד אדמדמם של מנורת קריאה, הבד הארגמני מכווץ, כמו חצאית בד, סביב מותן האהיל. במעומעם עולה בי גם זיכרון של וילאות בצבע קרם, עם הדפסים של פרחים חומים גדולים. על הקיר היתה תלויה תמונה אחת שאימא אהבה, תמונת פסל של הפסל הצרפתי רודן: פני אשה מהורהרת מכונסת בעצמה, ממש כמותה. פסליו של רודן היו אחת מאהבותיו הגדולות של אבא. הוא אהב במיוחד את הפסל הגדול בו נראים נכבדי העיר קלה כשהם מתווכחים ביניהם כשעליהם למסור את מפתח שער עירם לכובש; הדרמה המאופקת, הלבטים המיוסרים, הדרת הכבוד של נכבדי העיר הגאים - כל אלה השתלבו עם דמותו של אבא. אולי פסליו של רודן היו האהבה המשותפת של אבא ואימא.

הם דיברו ביניהם גרמנית, מעל ראשינו; שפה שלא הבנו ולא רצו שנלמד אותה, כדי שהעברית לבדה תהיה לחם חוקנו. לגרמנית היו תמיד הדים אפלים, ולמעשה נידו בקיבוץ את הגרמנית וההורים השתמשו בה רק כדי לומר בנוכחותנו מה שלא רצו שנבין. לימים סלדתי מהשפה הגרמנית. אבל גרמנית היתה שפת אמם וכשפה ההיא דברו עם הוריהם בילדותם והם גם המשיכו לדבר גרמנית עם הוריהם שבכל השנים של שהותם בארץ לא למדו את העברית. באיזשהו אופן הגרמנית שאבא ואימא דברו בה היתה בעלת גוון מרוכך ולא הייתה בה הנוקשות הדוחה והמאיימת של הגרמנית שפגשתי בסרטים למשל.

מן הגולה הביאו הוריי מעט מן המעט, תזכורת לעולם האלגנטי הבלתי מושג שהיה שם ואבד. הייתה להם מפת שלחן אחת, שהביאו מגרמניה, שהיו עליה הדפסי זהרורי זהב, אותם ניסיתי ללקט, אלא שלאט לאט דהו ונעלמו.

כשתמותו - המפה תהיה שלי - אמרה הילדה שהייתי.

לא הבנתי מה אמרתי.

אימא הביאה איתה כרכים של ספרי גיתה ושילר עטורים בקליגרפיה גוטית מוזהבת, שהעלתה בדמיון ניחוח אגדות, טירות וציידים ביערות רחוקים, שבילים, שועלים, ואחו נרחב.

והיו גם ספרי תמונות של הכשרה לחקלאים - עם תמונות מרהיבות של פרות דשנות אדמדמות, סוסים אציליים, סייחים אדמדמים, גועים, צוהלים, בין תרנגולות צבעוניות מקרקרות מן הדפים. הכול בספרים האלה היה יפה ואמיתי יותר מהסוסים והתרנגולות והפרות שהיו בקיבוץ.

חדרי ההורים היו בטור של ארבעה חדרי משפחות במבנה אחד נמוך ומוארך, שיש לו מרפסת משותפת. חברי הקיבוץ אימצו לעצמם את מנהג המקום, מנהג הערבים, ובנו את הבתים הראשונים האלה מלבני בוץ וקש, מחופים בטיח. בחדר ההורים היתה תמיד ג'ארת מים, גם זה כמנהג הערבים, ג'ארה של חרס פשוט שהמים בה צוננים תמיד.

השרותים היו במבנה אחר, הרחק מחדר ההורים. ובחורף, בחושך, כשהעצים שם רעשו ברוח, היה מבהיל כל כך ללכת לשם. מה גם שחדר ההורים היה בקצה הקיבוץ, והשרותים - סמוך לשדרה שגובלת בשדות, ומעבר לשדות - הערבים.

מאחורי חדר ההורים היה דשא. בצדו היה מדרון אדמה, שבחורף היה בוצי וחלקלק. זיכרון עמום של משחקים מאחורי החדר של ההורים, כשהם ישנים בשנת הצהריים בשבת. מבעד האשנבים הנמוכים אפשר היה להציץ פנימה, לראות אם ההורים כבר התעוררו. פעם אחת יחידה, כשהצצתי, ראיתי אותם מתנשקים. זו היתה הפתעה. סוד שאין מדברים אודותיו.

אולי בכל זאת אהבו אי פעם זה את זה.

ארגז-ליפט של עץ בו הביאו את חפציהם מגרמניה שימש כמחסן מחוץ לחדר ההורים. סביבו השתרג וטיפס צמח הפסיפלורה, שאז לא ידענו את שמו. בגלל פרחיו הנהדרים, הכחולים-סגולים דמויי השעון קראנו לו שעונית. עוד צמח אהוב היה שם - שיח נמוך, אפרפר-כסוף וריחני, ריחו כעין הזעתר והלבנדר יחד. שיח רב שנתי, שורד חמסינים וקרה, חסין שנים, והוא משמר מראה-ניחוח אהוב. לימים שתלתי אותו בגינתי, ואת שמו איני זוכרת.

בגינה הקטנטנה ליד הבית אבא גידל פרחי צפורנים ורודים, צפורני חתול צהובים, פרחי שמש שנפתחים לאור, דליות פסטליות, לוע ארי מתגבה ופרחי כובע-נזיר בכתום בוער קטיפתי. אז עדיין לא ידעתי מהי צורתו של כובע נזיר, חשבתי ששמו של הפרח שייך לשמו של התל הקטן שבקצה השדות של הקיבוץ, הוא תל חונָנִיר, שהיה קרוב לגבול חלקות הערבים ולא הורשנו לטייל אליו.

בתקופה שההורים גרו בחדר ההוא, ואני בת עשר, יום שישי אחד עם כניסת השבת נשמעה נקישה בדלת חדר ההורים. איש צנום, נמוך קומה, יגע פנים, תרמילון קטן בידו, הציג עצמו לפני אבא כמכר רחוק. אבא נבוך, מפשפש בזכרונו, לא ממש מכיר את האיש, אבל מזמין אותו באדיבות להיכנס ולהתארח אצלנו בשבת. מי היה האיש?

הוא נראה לי איש ערירי, מסכן, פליט החיים, אולי מ'שם'? כעני לפתח בא לחפש חום משפחתי, קרבת משפחה, או לפחות שבת אחת של אוכל וקורת גג. אבא והאיש השתדלו,

אבל השבת צלעה, ושניהם התקשו לפתח שיחה. גם אימא לא היתה אשת שיחה. היו שתיקות של מבוכה. שיחה מאולצת, אולי אפילו בושה בקרוב העני. למחרת השבת האיש נסע ולא שב. נותרה עליבותו וכלימתו. ובי נותרה תחושת כלימה ואשמה שלא ידענו לארח את הדל והאביון שהתדפק על דלתנו. כל השנים לא שאלתי מי היה, ומה עלה בגורלו. כשכבר שאלתי, לא זכרו.

שנים רבות עברו עד שאבין שגם הוריי היו פליטים. שהוריי החלוצים לא היו אלא מתבגרים שנעזבו לנפשם בארץ קשה. שנים עברו עד שהבנתי כמה קשה להיות מתבגר עקור, פליט, ושהחזרה המיוחלת מהגלות אף היא היתה גלות.

בגלל המחסור המצומצם בספרים לבני גילי שחסרו לי כל כך, שקעתי בגיל של ראשית קריאה בספרים היחידים שהיו להוריי. היה שם ספרון דק, 'מסדה' - פואמה שהיתה ידועה מאוד בזמנה, של יצחק למדן, שפורסמה לראשונה בשנת 1927, על החלוצים הכורעים ביגונם העייף. זה היה הספר של אבא. אולי קרא בו את גורלו שלו:

"הֲרֵאִיתֶם הַיּוֹם? בְּעֵצָם קָרַב, אַחַד הַפִּיל עֲצְמוּ מְרוֹם הַחוּמָה לְתֵהוֹם... נִלְאָה נִשְׂאָ, עֵיף... גְּלוּי פָּנִים יִתְהַלֵּךְ הַיְאוּשׁ בַּמַּחְנֶה... וְאֲנִי גַם רֵאִיתִיו מִתְחַמֵּק מִן הַמַּחְנֶה. אֵין זֹאת כִּי גְמָלָה בּוֹ כָּבֵד שְׁתִּיקָה זֹאת נוֹרָאָה וַיִּתְחַמֵּק לְהַשִּׁיל פְּרִיָּה לְתֵהוֹם".³ את הספרון הנדיר הזה מצאתי בספרייתו של אבא, כשעבר למוסד סיעודי, ואספתי אותו לספרייתי. שירי מסדה מלווים באיורים דמויי תחריט של קוים לבנים על רקע שחור, של נחום גוטמן. איורים מופלאים חדורי אימה ולהט וכיסופים דתיים. בדף העטיפה האחורית מצוטטים דברי קורצווייל על שירת למדן שהיא שירת הלב והמצפון הלאומי. אני קוראת שוב בשירי מסדה ומבינה מה גדול היה הפער בין החזון והמציאות, ואיך אמונה יוקדת יכולה להתהפך לייאוש.

בין מעט הספרים של אבא ואימא מצאתי עוד שלשה ספרים שהשפיעו עליי עמוקות. הייתי אז בת שמונה-תשע בסך הכול. קראתי כל מה שמצאתי. לאימא היתה קרבת לב לספרים האלה. לא עלה בדעתה שמוקדם מדיי שאקרא ספרים אלה שמלאים בסבל העולם. אולי אפילו ההפך, הרגשתי שהיא הייתה גאה ואפילו שמחה על כך שאני קוראת ספרים שמקרבים אותי לעולמה, ומדברת אתה עליהם.

האחד היה ספר 'האחים' על צבי ואפריים גובר שנפלו שניהם במלחמת השחרור - מופת הקורבן, בטרם ייהרגו אחים רבים אחרים במלחמות ישראל שעוד יבואו. רבקה גובר ובעלה הקדישו את חייהם לעזרתם של עולי חבל-לכיש ובאו לגור אתם. רבקה גובר היתה אישה אמיצה. באחרית ימיה קפצה אל מותה מקומה עליונה בבית אבות בו התגוררה.

הספר השני היה ספר ציורים של האמנית הגרמניה קָטָה קולביץ, שחייתה בתחילת המאה העשרים. על הדף הראשון אימא כותבת הקדשה לאבא: "למאיר ליום הולדתך מאת לאה שלך". עוד עדות לקרבה שהייתה אי פעם בין הוריי.

³ למדן יצחק. מסדה. הוצאת דביר. 1952. עמ' 72-73

קולביץ מתעדת בריאליזם סוציאלי נוקב את סבל העניים המרודים בגרמניה של לפני המלחמה הראשונה ואחריה. היא מתארת רעב, יאוש, כאב אין אונים, קדרות מזעזעת של חיי עוני. אמהות וילדים רעבים, וזעקת שבר אילמת על מות ילדים. בנה שלה נהרג במלחמת העולם הראשונה. ציורים אלה בתקופת השפל בגרמניה השתלבו עם המאויים של החלוצים העבריים - כך הבנתי - להקים חברה צודקת יותר, במקום אחר, בארץ-ישראל. העוצמה והכוח המוסרי של ציוריה השפיעו על התודעה האנושית-חברתית שלי מבלי דעת.

אל ציוריה של קולביץ חברו מאוחר יותר תמונת אוכלי הבולבוסין והכורים קשי היום ברישומים של ון-גוך, מוכרת הגפרורים הקטנה שקופאת בקור, והנסיך המאושר כביכול שביקש מהצפור שתנקר את עיני היהלומים שלו, כדי לתת אותן לעניים המרודים שרוקקים דם כדי לרקום פאר לעשירי הארמונות.

והיה כמובן ספר השירים של רחל שליווה את אימא מאז עלומיה, ופניה היגעים החיוריים בפתחו, פנים של עצב ערטילאי. פני אהובה מיוסרת לבושה חולצה לבנה. פני הסבל שהתקדשו בדמותה הרומנטית. אז לא ידעתי את הפער בין היחס המעריץ של הישוב לשיריה, לבין נטישתה של רחל על-ידי אוהביה וחבריה בעת חוליה ומותה.

רבים משירי רחל אהבתי. אימא אהבה מאד את השיר של רחל שתמיד דומה היה עליי שהיא שרה בו על עצמה:

"לא שרתי לך ארצי / ולא פארתי שמך / בעלילות גבורה, / בשלל קרבות; / רק עץ ידִי נטעו / חופי ירדן שוקטים. / רק שביל כבשו רגלי / על פני שדות."

הערבים שמכרו את אדמותיהם לקרן הקיימת בכסף מלא האמינו שהיהודים יברחו, בסופו של דבר, מפני הקדחת והחום, והאדמות יחזרו אליהם. ובינתיים הם גנבו מהשדות של הקיבוץ, עקרו את עצי המטעים והציתו אש בשדות הקיבוץ שהבשילו. כמעט כל שני וחמישי, שנה אחר שנה, בימי הקיץ הלוהטים ממילא, צלצל הפעמון הגדול בקולו המבשר רע, לרוץ ולכבות את השריפות.

ופעם אחת יצרו הערבים טבעת אש סביב הקיבוץ כולו. שנים רבות חשבתי שהזיתי את זיכרון האימה הזו, עד שהתחוויר לי שאכן היה.

כשלמדנו בשעור לספרות את 'הפעמונים'⁴ של טשרניחובסקי, שמספר על ההידמקים שטובחים ביהודים, והמורה יצחק מאיר, שמשפחתו היתה ניצולת שואה, קרא בקולו הדרמטי:

"אֵל רַעַם פְּעֻמוֹנִים - קוֹל קוֹרָא לְדָם - בָּם-בָּם! בָּם-בָּם! בָּם-בָּם! - שמעתי את קול הפעמון ההוא חורש הרע."

הפעמון הקיבוצי שימש לקריאת הצבור לארוחות ולאספת חברים בצלצול איטי, ורק לכיבוי שרפות היה קולו מזעיק את כולם בצלצול מהיר ומאיים.

⁴ נכתב בברלין, 1925. שאול טשרניחובסקי. שירי שאול טשרניחובסקי. דביר. 1965. עמ' עג.

ליד הפעמון הזה היה נעמד 'חמר', חמור הרים שקט וידידותי, שהיו מעמיסים עליו את כדי החלב מהרפת והיה הולך יום יום ללא ליווי מהרפת אל המטבח ונעמד ליד פעמון האזעקה שהיה ליד פינת מחסן המכולת.

אוקטובר 1998 - ימי חום לוהטים במיוחד. שורת שריפות פורצת בבת אחת באותם ימים; הרי הכרמל, ואדי ערה, הרי נצרת, הרי ירושלים. מאות דונמים עולים באש. בתי ישוב נשרפים. ישובים מפונים. קצת הזנחה של מטיילים והרבה הצתות של ערבים. אחר כך ירח עגול ולבן מיתמם מעל ההר שהיה עשן כולו.

האם ההיסטוריה חוזרת על עצמה?

אפילו בתי נזכרה אז בסיפורים שספרתי לה על טבעת האש ההיא סביב הקיבוץ.

ואימא אמרה לי, תמיד את מזכירה את הפחד מהאש שהיתה אז.

זה לא היה פחד, זו היתה אימה, אני אומרת.

באחד מלילות אוקטובר ההם חלמתי ששותלים עצי זית בגינה שלי. אלה הזיתים עתיקי הימים, עתיקי הגזע, ששורדים את השריפות הגדולות, והם ממשיכים את החיים העיקשים ומתחדשים.

כשהרהרתי בבגרותי בגבורי ילדותי הלכו ונכתבו בי השורות האלה:

אֶכֶן, לֹא גְבוּרִים מְנוֹפְפֵי חֲרֻבוֹתֵיהֶם

דָּהְרוּ בְּשָׂדוֹת הַתְּבוּאָה וְהֶעֱלֵשׁ שֶׁל יְלָדוֹתַי.

לֹא עֲלָמוֹת וְעֲלָמִים יָפִי מֵרָאָה בְּטַרְקֻלִינִים שֶׁל שֵׁשׁ

טוֹפְפוּ בְּחֶזֶן בְּמַחֲזוֹתַי.

כִּי בְּשִׁבְלֵי מְכוֹרְתֵי בֵּין חוֹפֵי יַרְדֵּן שׁוֹקֵטָה

וּבֵּין רֶכֶס הַגְּלִבְעָ, שָׁם שָׁאוּל הַמֶּלֶךְ תָּם לְגוֹעַ -

הִתְהַלְכוּ צְנוּעֵי גְבוּרָה, זוֹרְעִים בְּדַמְעָה.

הוּא אֶרְצֵי מוֹלְדֹתַי - חֲלוּצִים שֶׁל הַתְּמַסְרוֹת

רוֹמְנְטִיקָנִים שֶׁל מוֹת וּגְאָלָה

עַל מַגֵּשׁ שֶׁל כֶּסֶף

עַל סִפָּה שֶׁל אֵמָה

חַיֵּיהֶם יִקְצוּרוּ.

באחד הימים קראתי את השיר לאימא - והיא כבר בזקנתה - בטון שיש בו פתוס ואירוניה כאחד, ופתאום נשבר קולי, ועלה הכאב.

רות נצר / במקום הזה

א

מישהו

מתוך

הקרים

השדות

מתבונן

בנו

מעבר

לכתפנו

הוא שר

ב.

אני שומעת; מישהו מאבות אבותי שר
בשדה, בכפר, מעל עריסת תינוק, בעת בשול בכירים,
בעת הליכה בשדות, בחריש, בקציר, בטקסי חגים,

המוסיקה ששרו בעת תפלה, קינה, שמחה.

המוסיקה שתמשיך להיות מושרת

כשאיש לא יהיה שם

להקשיב לה.

לשונות

בְּאִיזוֹ לְשׁוֹן אֲדַבֵּר

אֶל מִי -

הֵיכֵן -

בְּאִיזוֹ לְשׁוֹן אֲדַבֵּר:

בְּלִשׁוֹנִי, בְּלִשׁוֹן אָבִי

בְּלִשׁוֹן אִמִּי, בְּלִשׁוֹן יְלָדֵי,

בְּלִשׁוֹן הַמַּכְלֶת,

בְּלִשׁוֹן הַרְחוֹב,

הֵאֵם בְּלִשׁוֹן מַעֲשֵׂי אֲדַבֵּר.

הֵאֵם בְּלִשׁוֹן הָעֵצִים אֲדַבֵּר,

בְּלִשׁוֹן אֲבָנִים

בְּלִשׁוֹן צְפוֹר, בְּלִשׁוֹן חִיָּה,

בְּאִיזוֹ לְשׁוֹן אֲדַבֵּר,

בְּלִשׁוֹן הַמְּלֶאכִים,

בְּלִשׁוֹן הַכָּאֵב,

בְּלִשׁוֹן הָאֲהָבָה,

בְּלִשׁוֹן הַגִּבּוֹר,

בְּלִשׁוֹן הָאִשָּׁה,

בְּאִיזוֹ לְשׁוֹן יַעֲנֵנוּ לִי,

מִי יִבִּין אֶת שְׁפָתַי, אִיךָ אֲדַע

פינות

תמיד, בכל מקום שאני נכנס אליו, אני מחפש מיד את הפינה הכי רחוקה. אני מתיישב רק שם, עם הגב אל הקיר והפנים אל הכניסה. זה לא מהיום. כבר בבית-הספר, כשנשלחתי לעמוד בפינה בפעם הראשונה, הבנתי איזה יתרונות אפשר למצוא בפינות: להיות בנקודה שאין בה מקום לאיש מלבדי, להיות כלוא ועדיין חופשי, לראות את התמונה בלי להיחשף לה.

בורות

ככל שראשי נוגע יותר בשמיים אני מרגיש קרוב יותר לאדמה. אני חופר בורות קטנים ונוטע בהם שתילי זית רכים. את השורשים אני מטמין באדמה ומהדק אותה בכפות ידיי, שלא יהיו כיסי אוויר. יש לי סבלנות. אני אוהב את המגע הלח והצונן של האדמה בקצות אצבעותיי. אני רואה גרגרים אדומים, פירורי חיים מעולמות אחרים. אני פותח גומות סביב הגזעים הדקיקים וממלא אותם מים שנספגים במהירות. מה שנשאר זו רקמה דקה של קצף, רישומי פנים של אנשים שהכרתי ושהיום הם זיכרון שהיה לדמיון. באחד מהם ראיתי גם את דיוקני שלי.

שריפות

כבר נצרבתי באפריקה הדרומית הנאציסטית, בספרד הפשיסטית, בפורטוגל הסלזאריסטית, באתיופיה המרקסיסטית, ברוסיה הנאו-צאריסטית - אבל שום דבר כמו ישראל הבולדוזריסטית לא שרף באמת את לבי. כי רק בישראל אני הוא שני קצותיו של המקל.

נעמי שיהב-ניי. צילום: מיכאל ניי

פתח דבר

אנו יוצאים לדרך כפתותי אבק שאינם מחוברים זה לזה.
לא, אנו מתחילים כציפורים. בקן, אם המזל מאיר לנו פנים.
שם מאכילים אותנו, שם מטפלים בנו.
אין לנו מושג כמה ציפורים אחרות מצויות בקניהן הקטנים
על גבי ענפים משלהן.
ואז, ככלות זמן קצר כל כך, אנו נופלים מקנים, מחליפים
מינים, ושוב איננו ציפורים, עכשיו אנחנו מין צבייה
נמרצת המדלגת לעבר האופק, ותקווה מסתחררת בתוכנו,
ומריצה אותנו הלאה, הלאה...
מהיכן נובע כל זה? איננו אחראים. לא אנו המצאנו את הצבייה.

*

כל חיי חשבתי על המזרח התיכון, כתבתי על אודותיו, תהיתי עליו, חייתי בו, ביקרתי בו,
אהבתי אותו. מבורכים ומקוללים אנו בעת ובעונה אחת.
נולדתי בארצות הברית, אך אבי הביט לאחור, לעבר המזרח התיכון, בכל מקום שבו עמד
בחוף. המטבח שלנו הדיף ריח כריחו של המזרח התיכון - שום וצנוברים רחשו בשמן זית
רותח, חציל מטוגן, פיתה חמה. אבי ניער נענע לתוך סירי התה שלנו. הוא היה מאושר
בילדותו בעיר העתיקה של ירושלים בחברת שכניו הפלסטינים והיוונים והיהודים
והארמנים. אבל לאחר הימים העצובים של 1948, כאשר בני משפחתו איבדו את בתיהם ואת
כל רכושם, השתוקק להרחיק נדוד. כאחד מהסטודנטים הזרים הבודדים בקנזס בשנות
החמישים, היה לקוח קבוע אצל דלפק הגלידה והמשקאות המבעבעים שבדראגסטור
המקומי שבעירו הקטנה החדשה. "הוא תמיד נראה חולמני, שקוע בשרעפים, כאילו יכול
היה לראות דברים שנעלמו מעיני השאר", אמר לי הרוקח עשרים וחמש שנים לאחר מכן.
אכן, הרהרתי, כך נראים מהגרים. הם תמיד מהרהרים בעולמות אחרים.

*

אבי ואמי האמריקנית המציאו תבשילים חדשים בהשתמשם ברכיבים מזרח תיכוניים. היינו
גאים בבלי דעת. נוסעים מהמזרח התיכון הסבו לעתים קרובות במעגלים בחצר האחורית
שלנו וחלקו ביניהם תאנים ואפרסקים ודיברו ערבית. מוזיקה ערבית נוגנה בביתנו. אבינו

סיפור סיפורי עם טוב יותר מכל אבותיהם של שאר הילדים - היתה לו שנינות מעודנת, וכמעט מעולם לא היה יוצא מכליו. כך נהגו אפוא ילדים מהסביבה לחנות במרפסת האחורית שלנו שהיתה מוקפת במחיצת קנים, וכולנו כאחד ביקשנו מאבי לספר עוד סיפורים מצחיקים. זה היה עולם עשיר, שהשהייה בו לא היה לה דבר וחצי דבר עם ממון או פוליטיקה.

*

תמיד היתה לנו הרגשה טובה לגבי מה שנוגע לשורשיות ולהשתייכות, אך ברקע היו גם אותן כותרות עמוקות תוגה, שנגזר עלינו לשאתן כמשקולות של עצב: הכיבוש האכזרי של פלסטין, המלחמה בלבנון, הטרגדיות בסוריה, דיכוי הנשים במקומות רבים מדיי (אבי רגיל היה לומר בימי נעוריי, "המבינה את כמה בת מזל את?" וכמובן לא הבינותי זאת), פעולות טרור, הן נגד ערבים והן בידי ערבים, עליית הפונדרמנטליזם, האלימות במצרים, תהפוכות ומהפכות, ואחר כך מלחמת המפרץ... שורה של צרות שאין להן קץ.

ערבים אמריקנים נשאו בנטל של עצב נוסף הכרוך בתחושה שהמזרח התיכון כמעט שאינו מיוצג באובייקטיביות בתקשורת האמריקנית המרכזית. לרבים מאתנו היו ידידים יהודים שהיו שותפים לדאבתנו על הסכסוכים הנמשכים והולכים בין עמינו. האם לא ייתכן ליישב את המחלוקת?

תמיד ניסינו לזכור את ההומור השופע והגמישות ואהבת המשפחה. הקשבנו למוזיקה, העוד המתנוצץ והחליל, ורווינו עונג מהמזון. קראנו את השירים והצמדנו אותם ללוח לבנו. בנקוף השנים, למדנו על קבוצות כגון "זרעי שלום", המקדישות את עצמן לעידוד דו-שיח והבנה בין בני נוער. ידענו על "נווה שלום" / וואהת-אל-סלאם, הכפר שבכוונת מכוון ובמדויק נוצר בו איזון בין ערבים ויהודים. ידענו על תוכנית הטלוויזיה "רחוב סומסום" שעוצבה למען ילדים ערבים ויהודים גם יחד.

דבקנו בכל רסיס חדשות אופטימי, בכל חוט מבטיח. למדנו כיצד לתפור, למדנו כיצד להטליא.

*

מטעם כלשהו אני נזכרת שוב ושוב במוכר סלים מצרי נעים הליכות ברחובות קהיר, ובערבי אלגנטי, מומחה לתוצרת רקמה בעיר העתיקה בירושלים, שנתן לנו כמות כפולה של בד מזו שבעבורה שילמנו.

זכרתי ארוחות בוקר ערביות פשוטות, לבנה דמוית זבדה, טרייה מיריעת הבד שבה חובצה, ובה פזורים פלחי מלפפונים חתוכים עד דק, והיא בזוקה בקורנית... ובעל מסעדה, ואליד שמו, שהיה מכין מרק שעועית האהוב על בני עמי - חינם אין כסף - אף כי באותה עונת שנה לא נכלל בתפריטו.

מחשבה אחת אינה מרפה ממני: לערבים יצאו תמיד מוניטין על נדיבות לבם.

מסרים זרמו כאשד, שיטפונות כבירים של מסרים שסחפו את רחבי הארץ, ממדינה אחת לשנייה: האם אתם בסדר?

לא חדלתי לחשוב, כמו מיליוני אנשים אחרים, מה יש לאל ידנו לעשות? סופרים, מאמינים במלים, לא היו מסוגלים לוותר על המלים כשהמצב החמיר. מצאתי את עצמי, כמיליוני בני אדם, פונה אל השירה. אך רבים מאתנו תמיד פנו אל השירה. מדוע יש בכך כדי להפתיע כשאנשים מוצאים ניחומים בסוגה הספרותית ביותר? השירה מאטה את הקצב שלנו, מטפחת פרטים קטנים. אסון גדול מוחק את הפרטים הללו. אנו זקוקים לשירה כמו למזון, וכדי שנוכל להבחין בפרטים, צריכים אנו לאופן שבו השפה והדימוי חודרים ללא מאמץ אל אוצרות החוויה, נאחזים בהם וקושרים אותם בהצלחה רבה יותר מכל ערוץ חדשות העשוי לעלות בדעתנו.

ייתכן שערכים אמריקנים חייבים לומר, בבהירות כפולה מזו של כל אדם אחר, שאנו מצטערים בכל לבנו על התוגה חסרת ההיגיון, תוגה שאין מושלה, שגרמו לה אנשים מהמזרח התיכון. אי אפשר למדוד את האכזרות. הן תהדהדנה בחיים כה רבים במרוצת השנים הבאות.

המקום היחיד מחוץ לפלסטין שסבתי נסעה אליו בחייה היה מכה, והיא עשתה זאת באוטובוס. גאה היתה בתואר חאג' שקיבלה מכוח העלייה לרגל, בלבישת בגדים לבנים לאחר שחזרה לביתה. תמיד עבדה קשה כדי לנקות את הכתמים שעל בגדי הכול, שפשפה אותם ללא לאות באבן. סבורתני שהייתה רואה את הטרגדיות האחרונות ככתם נורא על דתה. היא הייתה בוכה. היא רצתה שאנשים יסגדו בכל אופן שיתקבל על דעתם. רצתה שכל איש יכבד את רעהו, לשבת יחד מסביב למדורה, לפצח שקדים ולשתות תה, ולעולם לא לשכוח לצחוק, יהיו אשר יהיו הדברים הנוראים שנחוו. איזו חוכמה הייתה ידועה לה, שכל אותם גברים לא השכילו להבין? לאחר שכתבתי עליה במסות, בשירים, בספרי תמונות וברומן, חשבתי שאוכל להניח לה. שמונה שנים חלפו מעת שהלכה לעולמה. אבל מאז 11 בספטמבר 2001 חזרה ופשטה כנחיל על שנתי, מנערת אותה באומרה, "זו עבודתך. אמרי עד מה אני שונאת את זה. אמרי שהדבר אינו משקף אותנו".

ביוגרפיה של תלמידת בית-ספר ארמנית

התגוררתי בחדר של אבן שבו הקולות היו
לעצמות שנקברו תחתינו לפני ימים רבים. מקום שבו תוכלי לחפור
מאות בשנים ולחשף אותו עפר מתוק עצמו.

ידי חולמות עוגות דמויות סהרונים,
ירחים לכודים על אדמה צרת ורידים.
כל היום אני לומדת את ידי - אני נותנת להן להחזיק דברים חדשים.

סעו, אני אומרת. הן נעשות סירות.
לכו - הצפור מפרפרת להתנתק מהזרוע.
על פני החצרות מתרומם מקלט רדיו ומתפוצץ.

מהי ההיסטוריה של אירופה בשבילנו, אם נבצר מאתנו לבחור לעצמנו בעלים?
אתמול נפגש אבי עם האלמן, האיש ללא שער.
ביצד אישן אתו, אני שמעודי לא ישנתי בנפרד מאמי?

פעם קניתי לחם מהחנוני בעל החטוטרות.
זמרתי בהביאי אותו הביתה, חשבתיו שלימים יש דלתות בתוכם
שתפתחנה בתנופה לפני.

עכשו אני מעתיקה את האלף-בית של שלוש לשונות,
מדמה לעינים את הלולאות באותיות הערביות שלי.
מה תעשי כשתתיגעי ממראה עיניה,

מה קורה לגוף האפר בהטמנו באדמה,
אלה הנושאים המעניינים אותי. אך הם מלמדים אלגברה.
הם אוספים את שערותינו לאחור ובודקים את צפרנינו.

מדי אחר-צהרים, מעבר צפוי של השמש לארץ קיר.

הייתי מתעופפת מכאן. סעי, אני אומרת.
הייתי כה מרחיקה נרד, שחיי יהיו למשהו קטן מאחורי.

הם מלמדים פיזיקה, כימיה. אני משליכה את ספרי מבעד לחלון,
מסתכלת בדפים המתפזרים ככנפים.
אני תופרת את מקטרנו של הפרופסור לגב כסאו.

יש משהו נוסף שלמענו נולדנו.
אני כמעט נזכרת בו. בעודי כותבת, רוח רפאים כותבת על אותה דפדפת,
מגיעה לסכום שונה.

עצה

דודתי השלשה אומרת לנטע עץ.
כל אגוז, היא אומרת. וחוזרת ואומרת.
היא נטעה את העץ שלה באף תשע מאות שלושים ושש.

לפנינו מזדקרות השנים, יערות נטולי תולדות.
ידינו רוצות לנטע משהו שילבלב מחר.
זה מטשטש מדי, שרש עמק זה של רבוא ימים.
אל תשכחי, היא אומרת, אך אנו נוסעים משם.
מאחורינו היא מסלקת עלה מעקבה,
שוקעת מעט עמק יותר לתוך אדמת שנתה
שהתיצבה והלכה תחתיה כמו ברית מאז שנולדה.

כד של זיתים

בפנה של כל מטבח ערבי,
מכל ענק פלסטי
של זיתים ממתין לארוחה נוספת.
זיתים ירקים הדוקי-קלפה,
כוכבי לכת בעלי קצוות מחדדים קמעה -
לאחר ארוחת בקר, צהרים, כל צלחת
מארכת פירמידה של גלעינים בפנה אחת.
ידיים חוצות במרכז
השלחן מעל לקערת הזיתים.
אם מישהו מהם נשאר, הם חוזרים
לכד הזיתים כדי לשוב ולטבל עם פלחי לימון ושמן.
כל אחד אומר
שהיתה זו שנה טובה לעצים.

בגבול שאל זקוף ישראלי, המפקח על המעבר,
להיכן אני נוסעת בישראל.
לגדה המערבית, אמרתי. לכפר
של זיתים ושקדים.
לראות את האנשים שלי.

איזה מין אנשים? אנשים ערביים?
דודים ודודות, סבתא, דודנים בקרבה ראשונה
ושניה. בולסי זיתים.

האם את מתכננת לדבר עם מישהו? אמר.
קולו היה קשה יותר
ועוד יותר קשה, נשוף בין השנים.

רציתי לומר, לא, באתי כל הדרך הזאת

לְמַפְגֵּשׁ חוֹזֵר שְׁכָלוֹ שְׁתִּיקָה.
אך הוא החזיק את דרכוני בידיו.
כן, אמרתי, אנו נדבר קצת. משפחות וחתנות,
מה מעדיף אבי בתחום הנעלים, אהבת סבתא שלנו למיזעים.
אנו נחלק כוסות תה מהבילות,
המתיקות תמלא את גרונותינו.
מישהו יצחק ממשכות צחוק משחרר,
כך שדמעות מעיבות על קולי: הו, מרחב של גלי אוקיינוס,
זמן כה רב אתם מתגלגלים בינינו, מה מעט הצלחתם להמס!

אנו נאכל גבולותי כרוב, ארז בספר וחלב,
חצילים מטגנים עד לפריכות. בהגיע הזיתים שטים ועוברים
בסירתם הלכנה הקטנה, נסדר אותם בשורה
בצלחותינו
כסימני פסוק. מה לממשלות
ולתענוג כזה? סימן שאלה.
כן, אני אוהבת אתכם! סימן קריאה מפליג.
או הצהרת המסה הבלתי-מחיקה:
בכבוד וביקר גדולים
נלחץ אתכם אל שפתינו.

ירושלים

"לואי שיהיה זה אותו פצע אם נגזר שדמנו ישתת.
לואי שנלחם זה בצד זה, אפלו האויב
הוא אנו בעצמנו: אני שלך, אתה שלי."
טומי אולופסון
אין לי ענין לדעת
מי סבל יותר מהשאר.
יש לי ענין לדעת כיצד
האנשים מתגברים על סבלם.

פַּעַם כְּשֶׁאָבִי הָיָה יֵלֵד
פָּגְעָה אָבֵן בְּרֹאשׁוֹ.
שָׁעַר לֹא יִצְמַח שָׁם לְעוֹלָם.
אֶצְבְּעוֹתַיִנּוּ מִצְאוּ אֶת הַנִּקְדָּה הַרְגִישָׁה
וְאֵת חִידָתָהּ: הַיֵּלֵד שָׁנֵפֶל
עוֹמֵד עַל רִגְלָיו. דְּלִי שֶׁל אֶפְרָסְקִים
בְּפֶתַח בַּיִת אִמּוֹ מְקַדֵּם אוֹתוֹ בְּבִרְכָה הַבַּיִתָּה.
הָאֶפְרָסְקִים אֵינָם בּוֹכִים.
מֵאַחַר יוֹתֵר אוֹמֵר יְדִידוֹ שֶׁהִשְׁלִיךְ אֶת
הָאָבֵן, שֶׁהִתְכַּוֵּן לְצִפּוֹר.
וְאָבִי מִתְחִיל לְגַדֵּל כְּנָפִים.

כָּל אֶחָד יֵשׁ לוֹ נִקְדָּה רְגִישָׁה:
מִשְׁהוּ שְׁחִינּוֹ שְׂכָחוּ לָתֵת לָנוּ.
אָדָם בּוֹנֵה בַיִת וְאוֹמֵר,
”עֲכָשׁוּ אֲנִי יֵלֵד הָאָרֶץ.”
אִשָּׁה מְדַבֶּרֶת עִם עֵץ בְּמִקּוֹם
עִם בְּנָהּ. וְזֵיתִים מְגִיעִים.
שִׁיר שֶׁל יֵלֵד אוֹמֵר,
”אֵינְנִי אוֹהֵב מְלַחְמוֹת,
הֵן נִגְמְרוֹת בְּאֲנַדְרָטָאוֹת.”
הוּא מְצִיר צִפּוֹר עִם כְּנָפִים
רְחֹבוֹת דֵּי הַצֶּרֶךְ לְכִסּוֹת שְׁנֵי גִגּוֹת בָּהּ בְּעֵת.

מִדּוּעַ אָנוּ מִתְמַהְמְהִים עַד לְהִשְׁחִית?
חֲיָלִים פּוֹשְׁטִים עַל בַּיִת מְרַקְחָת:
רוֹבִים גְּדוֹלִים, טְבִלְיוֹת קְטַנּוֹת.

אִם תִּטָּה אֶת רֹאשְׁךָ כִּהוּא-זֶה
זֶה מְגַחֵךְ.

יש מקום במח זה
שבו לא תצמח שנאה.
אני נוגעת בחידתו: רוח, וזרעים.
משהו הודף אותנו בשנתנו.

מאחר אבל הכל מתרחש לאחר מכן.

מר דג'אני, מטלפן מיריחו

מר דג'אני, מטלפן מיריחו,
רוצה לשוחח על ספרים.
לא תמיד קל להשיג כאן ספרים
בעיר עתיקה כזאת, בעיר שפה מנמיכה שבת.
הוא הזמין אחדים - הם לא הגיעו.
ברקע, שאון קרקור מתרוגן,
קולו של מר דג'אני נבלע ברעש.
האם הוא מתגורר בחברת תכנים?
"לא, יש לי ברבורים! ברבורים יפהפיים
המחכים שתבואי לבקר אצלם!
יש לנו עופות עם תינוקות,
יש לנו הרבה ביצים!"

הוא מורה?

"לא, אני החזאי של יריחו!"
היש ליריחו תמיד אותו מזג אויר הביל?
אם נבוא ליריחו ונאמר את שמו,
כל אחד יוביל אותנו אליו,
הברבורים יקראו לנו הביתה.

"גברתי, יש לנו שמץ של צרות כאן."

הוא גם מלך של לשון ההמעטה?
"אז אני כותב מאמר.
מנסה לכתב מאמר, מנסה כמיטב יכולתי.
זוכרת כשאמרת 'דודנים, לא אויבים' -
אני מסכים עם ההגדרה הזאת, אך קצת קשה להחזיק בה בימים אלה.
התוכלי לכתב לי מכתב, לומר יותר?
רצוני שהדבר יהיה אפשרי."

מי מסגל להתנגד לאיש הזה?
אני שולחת לו ספרים בדאר,
חבילה עבה של דפים
שנכתבו בחצי הלילה.
הוא משאיר הודעות טלפוניות,

מחסיר ספרות חיוניות מן המספר שלו.
הברבורים נמצאים על המזכירה האלקטרונית שלי.
ביום החדשות הכי גרועות עד כה הוא שוב מטלפן.

"הי, עכשו הם מפציצים אותנו
ממטוסים אמריקניים.
אבל הספרים הגיעו! רצוני שתדעי
שלעולם לא נחדל להחזיק בענף הזית שלנו
אף כי הוא כה קטן בעיני אנשים מסוימים.
כל מה שרצינו הוא כבוד.
פסות קבועות של הדרה וכבוד.
זה יותר מדי לקוות לך?
כאן בעיר הכי ירקה בעולם,
פרחים, לימונים, אבטיחים, ירקות,
אנו זקוקים לשלחן העגל ולשלוח השיחות.
איננו מריעים למתים כלשהם."

אָנָא זְכָרִי אוֹתְנוּ!
נְחֻכָה לָךְ פָּאן, הַבְּרִבּוּרִים וְאָנוּכִי.
סְפָרִים וּנְיָרוֹת,
קֶשֶׁר בֵּין לְכַבּוֹת.
לְעוֹלָם לֹא נִנְתַק אֶת הַחוּט.

יולי 2001, תרגום: משה דור

ספר שיריה של נעמי שיהאב ניי עומד לראות אור בהוצאת 'מבע'

נעים עריידי / קאנוניזאציה של משורר

מחמוד דרוויש – מקומוניסט ועד למשורר לאומי

מחמוד דרוויש נתפס כתופעה מיוחדת בנופי השירה הפלסטינית בפרט ובכלל התרבות הפלסטינית, כמעט סטרילי. התרחק מכל מחלוקת והצליח לחמוק מכל השתייכות לזרם זה או אחר במגוון הפיצולים של העם הפלסטיני, המפוזר במרחב המזרח התיכון, למעט הצטרפותו לארגון העל אש"ף המכיל את כל הפלגים. הוא נשמר מלקבל כל תפקיד פוליטי או ביצועי, הסתפק בעריכת כתב-העת הספרותי תרבותי "אלכרמל" מאז ועד מותו כמו גם המגזין "עניינים פלסטיניים", ובו פתח את מאמריו בצירוף "מפקדי וידידי" והכוונה לראש הארגון יאסר ערפאת.

אישיותו הכריזמטית, יפיו הגברי ועדינותו שיוו לו דימוי "ממלכתי" חוצה גבולות, חוצה ארגונים, וחוצה לאומים, והוא ידע לנצל זאת. סירב לקבל את התוויות "משורר התנגדות", "משורר זעם", וידע לחמוק מצמצום מסגרתו כמשורר פלסטיני. הוא ביקש, ועשה הכול כדי שיזוהה כאחד המשוררים החשובים של העולם הערבי בעת החדשה. הוא התבטא בכל הזדמנות לאמור ששירתו אינה מגוייסת לנושא אחד והיא בעיקר שירה אוניברסאלית. גם אלמוג בהר (24.12.08) התייחס לנקודה זו: "ציפיית הקהל ממנו שיכתוב את ההמנון הפלסטיני, ובצד שני יכולתו להתבונן ממרחק בתודעה זו ורצונו לחמוק מן המטלה הלאומית הממסגרת את שירתו בהקשר אחד..."

לדעתי ניסה במשך שני העשורים האחרונים ללכת בדרך המוליכה אל פרס "נובל". הוא השתדל לחדש את הקשר עם ישראל דרך חברים ותיקים מהשמאל הישראלי במיוחד אחרי ההסכם עם אש"ף, ואף הגיע לישראל להלווייתו של הסופר הערבי-הישראלי-הפלסטיני אמיל חביבי, מי שהיה ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית, כשדרוויש היה עדיין משורר צעיר תחת הנהגתו של חביבי.

עם השנים ורק מעט לפני הסכמי אוסלו העלה על נס את מעמדה של מצרים בעולם הערבי וכשקיבל את פרס המדינה במצרים צורף למועצת החכמים של המוסד האליטיסטי הממלכתי "אלאהרם" לצדם של גדולי הסופרים במצרים ובעולם הערבי: נג'יב מחפוז, יוסוף אדריס ותופיק אלחכים. יש גם הרואים בחזרתו לישראל כהכשרת הדרך אל הפרס המיוחל.

הדבר שבגיננו הוטחה בקורת קשה נגדו על-ידי חלק מן האינטלקטואלים הפלסטינים ביניהם ד"ר אפנאן אלקאסם (7 באפריל 2008) אשר העריך הערכה חוזרת את דרוויש: "דרוויש עולה אמנם בדרגה מעל השאם שראבי, גם אם יקבל את פרס נובל לעולם לא יגיע לרמתם של מרקס או פבלו נרודה. באיזה מרחק נמצאת שירתו מהאפוסים של מרקס ונרודה? ובאיזה מרחק הוא נמצא מאראגון ובודלר, מאנדרי ז'יד וז'אן ז'נה? היכן הדרמות של דרוויש? האופרות, הרומאנים? היכן הפילוסופיה האוניברסאלית, היכן מעמדו הבינלאומי?"

לאחר מכן שוכפלו הביקורים בישראל ואף הופיע פעמיים בערבי קריאת שירים מול הציבור הערבי-ישראלי בעיר בה גדל, חיפה, ותוך כדי כך חזר לחיק המשפחה, אותה נטש לפני כשלושים שנה, עת עזב את הארץ כדי להצטרף לפעילי הארגון לשחרור פלסטין בלבנון, לא לפני שניסה את מזלו במצרים, ללא הצלחה - תופעה שכיחה לכשעצמה בקרב משוררים ערבים שגלו ממדינותיהם. נשיא מצרים אנוור סאדאת באותה עת נתפס כמקורב למערב, ובשל כך המשוררים הגולים שנמנו על השמאל לא יכלו להתאקלם תחת השלטון הסאדאתי.

את ביקורו האחרון בישראל ערך חודשים ספורים לפני מותו, אותו בילה ליד מיטת חוליו של אחיו הבכור אחמד, בביה"ח רמב"ם בחיפה. דר' אלקאסם (שם) טוען כי הן פגישותיו עם ישראלים וביקוריו האינטנסיביים בישראל והן הידידות "המוזרה" פתאום עם מצרים והמדינות הערביות, הייתה בהם כוונת מכוון בדרך אל הפרס. דרוויש הכחיש זאת לא אחת ובנאום ההספד שנשא לאחר מות חתן הפרס מחפוז התייחס מפורשות אל הפרס באמרו: "עצם המחשבה על הפרס היא מחלה אך אם זה יבוא ברוך הבא".

גם הסופר והחוקר הלבנוני חיידר ביידון (1991) כתב בהקשר זה: "דרוויש כותב שירה אוניברסאלית כדי לקרב את סיכויו הטובים לקבלת פרס נובל".

*

את שירתו של דרוויש, כמו את חייו, ניתן לחלק לשלוש תקופות: התקופה הראשונה היא תקופת שהותו בארץ והשתייכותו למפלגה הקומוניסטית הישראלית. זו התקופה הפוליטית שלו כמו השירה המגוייסת אותה כתב ובזכותה התפרסם, הן בקרב הציבור הערבי המקומי והן בקרב הציבור הכלל ערבי. הוא נתפס כמשורר מגוייס בעל כתיבה ספרותית איכותית, רומנטית בעיקר, ושירו "תעודת זהות" הפך לסמלו מצד אחד, ולסמל המאבק של הציבור הערבי שהיה עדיין נתון תחת ממשל צבאי. עד לשנות השישים המאוחרות נאסר על הציבור הערבי בישראל להבליט את זהותו הערבית ובמשך עשרים שנה לאחר מכן את זהותו הפלסטינית. להלן קטע מתוך השיר בתרגומו של סמי שלום שטרית:

תְּרַשֵׁם

אֲנִי עֶרְבִי

מִסְפֵּר תְּעוּדַתִּי חֲמִשִּׁים אֶלֶף

לִי שְׂמוֹנָה יְלָדִים

וְהַתְּשִׁיעִי יִגִּיעַ בְּעוֹד קִיץ

הֲאֵם זֶה מְכַעֵס אוֹתְךָ?

תְּרַשֵׁם

עֶרְבִי אֲנִי

עוֹבֵד בְּחִבְרַת הַחוֹצְבִים

יֵשׁ לִי שְׂמוֹנָה יְלָדִים

אֲנִי מֵבִיא לָהֶם לֶחֶם
בְּגָדִים וּמַחְבְּרוֹת
מִתּוֹךְ הָאֲבָנִים
אֲנִי מִתְחַנֵּן לְצַדִּיקָה מִפְתָּחָךְ
אֲנִי מִכּוֹץ עֲצָמִי עַל מִפְתָּנְךָ.
הָאֵם זֶה לֹא מִכְעִיס אוֹתְךָ.

"תעודת זהות" אם כן הפך להמנונם של ערביי ישראל ודרכו החזירו לעצמם את גאוות הזהות. בגלל השיר הזה ועוד שירים לאומיים אחרים נתפס מחמוד דרוויש כדובר הרוחני של הציבור שנקרא על-ידי המוסדות הרשמיים של המדינה "בני המיעוטים" וזאת כדי לבודד אותם ולהרחיק אותם משייכות ללאום הערבי. כמו-כן ובאופן פרדוכסאלי, עזיבתו של דרוויש נתפסה על-ידי רבים כבריחה, ועל אף זאת, היא חיזקה את מעמדו הציבורי, על אף הוויכוח עם שכבת המלומדים הערבים ועם מפלגתו הקומוניסטית שהתנגדו בכל תוקף לבריחה מעין זו. המשורר סמיח אלקאסם, ידידו הקרוב ביותר הושפע מהלחץ הקבוצתי של אנשים רבים כדי להצהיר על עמדה נגדית ולכתוב בעמודים הראשונים של העיתונות (אלסונארה) על "הבריחה של הגיבור הלאומי מזירת הקרב". בעוד ש"סמיח אלקאסם משורר שאינו בורח". אך בתוך הציבור האהבה לדרוויש התחזקה על ידי המצאת סיבות אחרות לעזיבתו: "הוא סירב לחיות במחנק, והוא יכול משם להילחם בישות הציונית-כי שם הוא יותר חופשי לחשוב ולהילחם, והאפשרויות שאינן קיימות כאן נמצאות שם", כך סבר רוב הציבור. מה גם שלהיות בתוך אש"ף, האירגון שהפך לסמל מקודש בעיני הציבור הערבי הישראלי, הרי ההשתייכות אליו והפעילות מתוכו נחשבה לכבוד גדול.

*

התקופה השניה בחייו וביצירתו היא תקופת הביניים. עשרים השנים שלאחר בריחתו מן הארץ, ואולי פחות מכך, הפעילות הספרותית והתרבותית שלו בתוך הארגון, פתחה את אופקיו לעולם חדש, ולתחומים שונים. במהרה הוא גילה "שהקדושים" מפקדי אש"ף ואנשי העט הפלסטינים בתוך הארגון, אותם העריץ בהיותו בישראל, הם לא יותר מאשר בני אדם. ניסיונו הישראלי והקומוניסטי גילו את עליונותו על אותם "מלאכים", ולאט לאט החל בכתיבה מודרנית אליה נפתח דווקא שם ואליה נתוודע דרך התרגומים הרבים של התרבות האירופאית אל השפה הערבית בלבנון. רוב החוקרים והמבקרים מסכימים שהשלב הרומנטי בשירת דרוויש תם לאחר שהשתקע בביירות. בין השאר כתב ביידון (1991): "דרוויש הפך לתופעה בולטת בזרם המודרניסטי עד כדי משאלתו להיות 'עיר המשוררים החדשים...' וכל זאת תוך כדי שמירה על זהותה הלאומית של יצירתו".

בד בבד, גם בזכות המגע הראשון עם מחנות הפליטים והגלות, החל דרוויש להתרכז בממד האנושי של הגולה והפליט. וכאן לאחר תקופת ניסיון לא מבולטת שנוצלה על-ידי אדם חכם, כמעט גאון, עבר דרוויש מהפך בזכות כל אלה ובמיוחד בשל מודעותו לכושרו

המיוחד, ובעיקר בשל מעמדו הרם שהודות לו קיבל מגורים ברמה נאותה, הכנסה נאותה והרבה הרבה זמן לעיון, ללימוד והשכלה. לדרוויש הייתה דירת שרד עם משכורת ברמה של שר, כך בביירות וכך בפריז לאחר היציאה מביירות. בעוד שיוצרים כמוהו התכנסו בעצמם למרות שניתנו להם תנאים דומים, והקדישו את הפנאי הרב שהיה להם לפעילות עסקנית - דרוויש לעומתם הירבה לקרוא ולהעמיק עד שהפך לאיש רוח מעורה וכמעט מעורב בכל הבעיות הקיומיות של העולם, בזכות ההשכלה ההיסטורית והספרותית אותה רכש בכוחות עצמו.

*

וכאן בא השלב השלישי שאף הוא באופן פרדוכסאלי העלה את קרנו של דרוויש בעולם הערבי לרבות הציבור הפלסטיני, והוביל אותו למעמד בין לאומי לפחות בחוגי השמאל באירופה ובאמריקה. דרוויש קנה את מעמדו העממי כמשורר ההתנגדות, ולאחר מכן בכתיבה החדשה קנה את עולמם של האינטלקטואלים ואנשי האקדמיה.

דרוויש החל בשלב זה בכתיבה יצירתית בלתי מזוהה ובלתי ישירה מבחינה לאומית או דתית. יצירתו החדשה, החל משנות התשעים היא יצירה פוסט-מודרנית, איכותית עם ידע מדהים של האמצעים האמנותיים הן בשירה הערבית הקלאסית והן בשירה המודרנית הכלל-עולמית. השכלתו הפילוסופית וההיסטורית הוסיפה ממדים חדשים ליצירתו והפכה אותה משירה שטוחה חד-ממדית, לשירה אומנותית רב-ממדית.

דרוויש ידע ליצור מטאפורות חדשות מדהימות. ידע להשתמש בשפה הערבית כאילו היתה חומר רך בידי היוצר, עסק בה כמלאכה מחד וכאומנות מאידך. מערכת הדימויים והמטאפורות, הסמלים והמטונימיות שהוא יצר גרמו שהנסתר ביצירתו רב מן הנגלה. השימוש בסמלים הלאומיים במסגרת זו נעשה בתבניות שאפשר להבין אותן בדרכים שונות. בספרי "המבנים הרב-ממדיים ביצירת דרוויש" (1991) עמדתי בפרוטרוט על התופעה הזו. להלן דוגמאות:

לוא הָיָה הַנְּעֵר אָבֶן

לוא הָיִיתִי אָבֶן

....

הָאֵם כָּל שִׁפְרָח הַשָּׂקֵד יֵצִית אוֹתִי

וּכְכֹל שֶׁנִּשְׂרַפְתִּי

הָיִיתִי אֲנִי הָעֵשֶׂן וְהַמְטַפֶּחַת

רוּחוֹת הַצָּפוֹן

קוֹרְעוֹת אוֹתִי

וְהַמְטֵר מוֹחֵק אוֹתִי

לוא הַנְּעֵר הָיָה אָבֶן

לוא הָיִיתִי אָבֶן

לוא הייתי אבן (מצור על שירי הים 1987)

עיסוקו במוות ובאהבה בשירתו הלירית הדומיננטית מהתקופה האחרונה, שיוו לו דימוי של משורר-על, וכאן נוצר הפרדוקס. מצד אחד הוא הפך להיות סמל של ההישג הפלסטיני האהוד אצל עמו ובעולם הערבי בכלל, למרות התרחקותו הן מבחינה יצירתית והן מבחינה פוליטית-לאומית מזירת ההתרחשויות, ומאידך גיסא רצונו העז להשתחרר מחיבוק הדוב הלאומי.

דרוויש מאז הסכם השלום בין ישראל לבין הפלסטינים אולץ לעקור מפריס (בה התגורר מאז הגירוש מלבנון) ולהתגורר בשני מקומות: עמאן ורמאללה. ברמאללה הוא ביקר לפעמים רק כדי לשמור על האישור שניתן לו בזכות ההסכמה להיות תושב רמאללה. מגוריו ברמאללה הגבילו את חירותו הפיסית והתרבותית, ולכן העדיף את עמאן, שהפכה להיות בית המלון הקבוע שלו. כי בעצם הוא העדיף להסתובב בעולם, ולוא בשל פעילותו הספרותית כמשורר ואיש רוח מבוקש.

שני דברים באישיותו החדשה גרמו לביקורת נוקבת נגדו בעיקר בחוגי האינטלקטואלים הערבים. האחד יצירתו הפוסט-מודרנית הבלתי ישירה ובשל כך: הבלתי מובנת, והדבר השני: אי נקיטת עמדה כלפי מה שמתרחש הן בעולם הערבי והן בהתהוות הפלסטינית. דרוויש לא התייחס באופן ישיר להתגברות הפונדמנטליזם האסלאמי ולא חתם על העצומה נגד גזר הדין כנגד סלמאן רושדי. הטענה שהוא נקט עמדה מפורשת נגד השתלטות חמאס בעזה, באותו מניפסט (שיר מאמר) היא מופרכת. ניתן לפרש את הטכסט גם בצורה ניטראלית, כי מלבד הצירוף "יש לנו כבר שתי מדינות" אין משום נקיטת עמדה ברורה.

לצד אלה הופיעו מבקרים רבים בקרב היוצרים הערבים הגולים באירופה וזאת בשל "גניבת ההצגה" מהם. דרוויש החל להיות מוכר יותר ומוזמן יותר לחוגים ערביים ולחוגי השמאל באירופה, דבר שעורר את קנאתם.

אם נסכם את אישיותו ואת נוכחותו של דרוויש בעולם הערבי ואת האהדה לה זכה כדמות-על נגיע למסקנה פרדוקסלית: דרוויש האדם היה דמות מסתגרת, ביישנית שהתרחקה מן ההמון ובכך שמרה על כמעט סטיריליות. הדימוי שלו כסמל לאומי, וכמי שמבטא את הצד האנושי בבעייה הפלסטינית הם אלה שהעלו את קרנו ובזכותם הוא הצליח לשמור על הדימוי.

נעים עריידי/ נאום ביריד הספר בפריז בתאריך 14.3.08

ובכן, אני מאוד נבוך ואינני יודע איך התגלגלו העניינים, מארגני היריד לא הכלילו אותי ברשימת הסופרים הישראלים שהוזמנו להשתתף ביריד. שלושים ותשעה משוררים, סופרים ואנשי רוח ואני לא הייתי ביניהם. כשנודע לי הדבר התחולל בי רגש אמביוולנטי. מצד אחד שמחתי מאוד על שאינני מקובל על הפקידות ועל הפוליטיקאים, ומאידך נעלבתי מאוד לא להיות אחד מתוך ארבעים הסופרים הנבחרים בישראל. למרות שלעניות דעתי אני נחשב, לפחות בחוגים הספרותיים והאקדמאיים בישראל ובמקומות רבים בעולם, כאחת התופעות המיוחדות ביותר.

כשפנתה אלי רוזלין משגרירות הרפובליקה של צרפת בתל-אביב והזמינה אותי מעבר לרשימה הנ"ל, לא התקשתה במיוחד כדי לקבל את הסכמתי, מאחר שלא השאירה לי כל תירוץ שימנע את השתתפותי, ועובדה שאני כאן. על-כן באופן בלתי צפוי, בכוונתי להסביר במעמד זה מדוע הסכמתי בכל זאת לבוא לכאן ומה מייצג אני ביריד זה, כפי שאני רואה את הדברים. אך לפני זה הרשו לי להביע את מלוא צערי על שאיני מוצא כאן מעמד מיוחד לשירתו של יהודה עמיחי, לשירתה של דליה רביקוביץ, ליצירת אמיל חביב, אנטון שמאס ועוד הרבה אחרים.

עמיחי שנחשב לאחד המשוררים החשובים ביותר בעולם בעידן החדש, יכולה שירתו לייצג אותי נאמנה - קודם כול כאדם ישר ובן חורין, כמשכיל וכמורה וכישראלי שהצליח להתנתק מתחושת הגטו, כישראלי ששאל שאלות על מהות האדם, על תכלית הבריאה ועל משמעות הבחירה, וכמשורר שכתב עברית ולא כמשורר שכתב בעברית.

עמיחי שהצליח לשחרר את העברית מן הממד הדתי החד-ממדי ולהחיות בה את הישראלי הרב-ממדי. עמיחי האומן שהפגיש את הקודש עם החול ונתן לשניהם את מרחב המחיה היום יומי, הסאטירי, ההומוריסטי ועיצב את הטראגי והעצוב בצורות אסתטיות בגבול האפשרי והבלתי-נמנע.

שם מצאתי את עצמי - ילד ערבי בן הדת הדרוזית, לומד בבית ספר יהודי אשכנזי במושבה הגרמנית, בשנות השישים בחיפה - בן כפר גלילי בתוך אחד הנופים היפים ביותר בעולם. כפר ששוכן על הר המשקיף על ימת-הגליל (הכנרת) ממנו שמעתי את צליל כינור דוד ומשם ראיתי את ישוע הנוצרי מהלך על פני המים. בן ההר שמקביל להר כנען היכן שחי רבי שמעון בר-יוחאי סמוך לא לעיר הקבלה צפת. כפר ערבי שחיים בו ובסביבתו בני כל הדתות: מוסלמים, נוצרים דרוזים ויהודים.

כשהייתי סטודנט באוניברסיטת חיפה הכנסתי את הסופר הגדול א.ב. יהושע, לקונפליקט שמשקף יותר מכל דבר אחר את הדילמה הישראלית, בכל מה שנוגע לתרבות הנוצרת בישראל, בתוך המדינה היהודית-הדמוקרטית, ועל רקע הקונפליקט הלאומי של ישראל

ופלסטין ובתוך הפלונטר של הזהות הישראלית במרחב אוקיינוס של ערבים ומוסלמים בעודו עוסק בזהות הכמעט בלתי-אפשרית של יהודי/עברי/ישראלי, במשוואה אחת בלתי מתפרקת לגורמים, וזאת מבלי להמעיט בהישגים הפלאיים של החייאת הלשון העברית והפיכת שפת הקודש לשפת יום יום שאפשר לקנות בה גבינה במכולת ולקלל בה באמצעות הערבית והיידיש את האחר, ומבלי להמעיט בהישגים המדעיים והטכנולוגיים של מדינה צעירה בת 60 שנים בלבד. א.ב. יהושע כותב על וגם בתוך המציאות הזאת. ואני הייתי מקור ההשראה לדמותו של נעים שבסיפור המאהב, דמות שלא ידעה ועדיין לא יודעת החברה הישראלית לעכל.

כשהתחלתי לכתוב עברית הרגשתי בן-בית בספרות הזאת. הצלחתי למזוג לתוכה את החושניות הערבית ואת הדמיון המזרחי והחזרתי אותה אל התחביר השמי שהלכה ואיבדה עם החייאתה לטובת הסינטקס האירופי. העברית היום אומנם נכתבת מימין לשמאל אך היא חושבת משמאל לימין. ניצלתי זאת כדי לרכוש באמצעותה את מיטב הספרות האירופית - בדרכה הנאמנה הצליחה להגיש לי את שייקספיר, את סרוונטיס ואת מולייר, את דוסטיבסקי ואת פושקין, את בודליר את רמבו ולותריאמון - ואפילו את ז'ק פרוור. מתרגמי ספרות אירופה לעברית כולם יוצרים בעצמם, שבאו מאותה שפה ואותה תרבות.

וכך בתוך השפה והתרבות פילסתי בדרך חתחתים את דרכי בחברה הקשה והמסובכת, סירבתי בכל תוקף להיות "הגימיק" של החברה הישראלית; כי יש לי הרבה מה לתת. סירבתי להיות "הערבי הטוב" כי אני מאמין בדרכי ומשוכנע שהיא הדרך הנכונה.

וכך המריתי את פיו ואת רצונו של אבי להיות רופא, עורך דין או מהנדס למרות שקיבלתי 100 במתמטיקה ו90 בפיסיקה ובכימיה. הלכתי ללמוד ספרות עברית באוניברסיטה בישראל. למדתי בהמשך לתואר דוקטור, ואת התיזה עשיתי על אחד המשוררים הקשים ביותר בספרות העברית. שכל יצירתו עברית יהודית הנושאת את הדם ואת הנפש ואת החלום היהודי- והערצתי אותה.

כתבתי עברית ולא בעברית. כלומר, לא רכשתי את השפה העברית הטכנית ולא תרגמתי את מחשבותיי ואת רגשותיי, את פחדיי ואת משאלותיי לשפה זו. מעולם לא הרשיתי לעורכים ללטש את כתיבתי, ולא נשמעתי לעצות השיווק של ההוצאות לאור. כתבתי עברית כי הרגשתי את העצב של דוד וחשתי באהבת שלמה. ראיתי את הקולות והתבוננתי בתהליך הבריאה.

הרגשתי את העוצמה של הפוטנציאל בחברה הישראלית כחברה רב-תרבותית. הרגשתי כאזרח לא יהודי, שאני מהווה את הדוגמה הכי-אמיתי לחיים משותפים בכבוד.

הרגשתי כיוצר בשתי השפות הנפלאות האלה: הערבית והעברית - שהתרבות הישראלית היא פסיפס שאין כמותו בעולם.

בשנת האלפיים, בפרוץ האינתיפאדה השנייה הייתי מהבודדים בשני העמים להיות מספיק רגיש להשלכות הקטלניות שלה על מרקם היחסים השברירי בין שני העמים. אז נקטתי בפעולה אמיתית ומעשית להפגיש בין יוצרים ערבים אזרחי מדינת ישראל לבין יוצרים יהודים. עשיתי זאת בתוך ביתי בכפר מע'אר בגליל. ומשראו כולם כי טוב, וכי חשוב

להיפגש תמיד, הפך מפגש זה לאחד הפסטיבלים החשובים ביותר במדינות אגן הים התיכון למרות שאינו זוכה כמעט לתקציבים. הפסטיבל הנקרא ניסן הוא על שם חודש האביב הערבי, העברי, השומרי, הכנעני והפניקי.

כל שנה נפגשים בכפר משוררים יהודים וערבים מישראל, משוררים פלסטינים מעזה והגדה המערבית, משוררים ממצרים וירדן, מצרפת ספרד ואיטליה טורקיה ואפילו מסין ויפן.

יצירתי בעברית ובערבית מתורגמת כמעט ל-20 שפות ועליה נכתבו כבר מחקרים רבים באוניברסיטאות רבות בישראל ובעולם. אז גם אם לא נחשב אני בעיני פקידים ופוליטיקאים למשורר ואיני מוזמן רשמית כמי שמייצג אבן חשובה בפסיפס התרבותי של החברה בישראל - האחראים צריכים להתכייש ולא אני.

אם לעמיחי, לדליה ולאמיל חביבי אין מקום בחגיגת הספר ביריד הזה בעיר היפה ביותר בעולם - אחרי ירושלים - אז אני בחברה טובה, ואם בארזים נפלה שלהבת מה יאמרו אזובי הקיר?

ועוד דבר אחד קטן: אם שר התרבות במדינת ישראל הוא ערבי ואינו יכול להיות מעורב בחגיגה ספרותית זו - אז זו תעודת עניות לשר עצמו.

ששון סומך / אימאן מרסאל: נופי מולדת וגלות

כאשר פרסמה אימאן מרסאל, באמצע שנות השמונים של המאה הקודמת, את שיריה הראשונים בעיתונות המצרית, כבר הייתה השירה הערבית רחוקה ת"ק פרסה מצורתה ותכניה האופייניים של השירה הערבית העתיקה, זו של תקופת הג'אהלייה (התקופה הטרומ-איסלאמית) וראשית העידן האיסלאמי. שורה של מהפכות עברו על השירה הערבית במרוצת 1500 השנים שבהן הייתה שירה זאת מקור גאוותו של האדם הערבי באשר הוא. בראשית ימי הקיסרות האיסלאמית עברה השירה גלגול עירוני שיצר שוני בינה לבין השירה המדברית, הבדואית, של התקופה הקדומה, גם אם צורות השירה הבסיסיות, כגון משקליה חריזתה ולשונה המטאפורית, נותרו כשהיו. וכך המשיכה השירה הערבית להתקיים במחלצותיה הקלאסיות עד סף המאה העשרים (יוצא מן הכלל הוא הדגם הספרדי שנקרא מוושח - או שיר אזור - שגם המשוררים העבריים הושפעו ממנו. אולם המוושח, במבנהו הסטרופי ולשונו ה"מעורבת" לא נחשב מעולם כשווה-ערך לצורת הקצידה הקלאסית).

*

במאה העשרים התחוללו בזו אחר זו שלוש תהפוכות חשובות ששינו כליל את צורותיה ואת התפיסה המונחת ביסודה של השירה. תחילה ניסו המשוררים הלבנוניים שהיגרו לעולם החדש בסוף המאה הי"ט את ידם בעיצוב שירה בלשון חדשה "רכה" ואינטימית, שתהיה שונה מהלשון הדקלרטיבית ורבת המעקשים של קודמיהם. שירה זו, הערבית-האמריקאית, נקראה "שער אל-מהג'ר" (כלומר, שירת הגלות), שהבולט ביוצריה היה ג'בראן ח'ליל ג'בראן (1883-1931) ובעקבותיה נתחבב החידוש על המשוררים הערבים במזרח התיכון עצמו והם יצרו את מה שנקרא "הזרם הרומנטי".

*

תהפוכה שנייה התרחשה בסוף שנות הארבעים של המאה העשרים. בעיראק הופיעו שני משוררים צעירים שהושעפו במישרין מן השירה האנגלית והציעו חלופה רדיקאלית לצורת הקצידה ונגזרותיה. צורת הקצידה חייבה שורות בעלות אורך שווה כשכל שורה מסתיימת בחרוז. שני העיראקים, המשוררת נאזכ אל-מלאיכה (1923-2004) ובדר אל-סיאב (-1926) (1964) הציעו לזנוח את שיטת השורה אחידת-האורך והחריזה המסודרת, ולהסתפק ביחידה הפרוזודית הקטנה כבסיס שממנו אפשר ליצור שורות בעלות אורך שונה וחריזה מתגוונת, הכול לפי תחושת המשורר. הצורה החדשה, שלימים נתקראה "שירה חופשית", נחלה הצלחה מיידית והתפשטה על-פני השירה הערבית לאורכה ולרוחבה תוך שנים אחדות. בצורת "השירה החופשית" ובנגזרותיה השתמשו כמעט כל המשוררים שהופיעו במחצית השנייה של המאה העשרים: אדוניס וקבאני הסורים, אל-ביאתי וסעדי יוסוף העיראקים, מחמוד דרוויש וסמיח אל-קאסם הפלסטינים.

התהפוכה השלישית התחוללה בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, כאשר העניין במשקל ובחריזה הלך ודעך, והופיעו משוררים שהעדיפו לכתוב שירים בפרוזה ואף השתמשו במונח "קצידת הפרוזה". תחילה התקשה קהל חובבי השירה לקבל את המוצרים החדשים כשירה, שכן עד אז הורגלו לראות במשקל ובחרוז תנאי בל-יעבור לשירה. אך לימים התרבו משוררי השיר הפרוזאי ואחדים מהם התגלו כבעלי כשרון ועוצמה שאינם נופלים מאלו של קודמיהם (אזכיר כאן את סרגון בולוס האשורי-עיראקי וסלים ברכאת הכורדי-הסורי). כל החידושים האלה עזרו (ואולי גם גרמו) להתרחבות אופקיה האינטלקטואליים ומרחביה החוויתיים של השירה. היום קשה לדבר על שירה ערבית בעלת ייחוד ותפיסה השונים מן המקובל בעולם כולו מלבד, כמובן, בלשון.

*

אימאן מרסאל נולדה בכפר מצרי בצפון הדלתא בשנת 1966, ועם תום לימודיה התיכוניים עברה ללמוד בחוג לספרות ערבית באוניברסיטה בעיר מערי הדלתא. היא החלה לפרסם שירים בעודה תלמידה, ובשנת 1985 עברה לקהיר ועבדה במשך שנים אחדות במערכת הירחון הספרותי השמאלי "אדב ונקד" (ספרות וביקורת). עד כה פרסמה אימאן ארבעה קובצי שירה, שהאחרון שבהם מובא כאן במלואו בתרגום עברי. עד מהרה זכתה שירתה להתקבלות נלהבת מטעם טובי המבקרים הספרותיים במצרים ומחוצה לה. המבקרים ציינו את המבנה הייחודי הספרותי, האינדיווידואליסטי, של המשוררת המתבטא בין השאר במערכת דימויים ותקבולות מפתיעה למדיי. מבחינת התוכן אפיין את שירתה קול מחאה על מצבה ומעמדה של האישה, גם אם קשה לדבר על שירה פמיניסטית במלוא מובן המלה. ניסיונה בחוגי השמאל התבטא בדרך עקיפה, בכמה משיריה כגון בשיר "לכבד את מרקס" שנכלל בקובץ שיריה "פרוזדור חשוך, מתאים ללמוד לרקוד בו", קהיר 1995:

מול חלונות הראוה המוארים

הגדושים לבני נשים

אינני יכולה לעצר בי

מלחשב על מרקס.

לכבד את מרקס

זה היה הדבר המשתף לאלה שאהבו אותי

ואשר להם הרשיתי לדגדג - במדות שונות-

את בבות הצמר-גפן החבויות

בגופי.

מרקס, מרקס

לעולם לא אסלח לך.

*

"גיאוגרפיה חלופית", הקובץ האחרון של אימאן מרסאל, הופיע בקהיר בשנת 2006, וזאת, כאמור, לאחר שהמשוררת עקרה לעולם החדש. שם היא חיה עם משפחתה הצעירה ושם היא כותבת שירה ערבית המתפרסמת במולדתה המקורית. היא משלימה עתה עבודת דוקטור בנושא "רשמיהם של מחברים ערבים על ארצות-הברית". חרף נטייתה של אימאן בימי נעוריה לחוגי השמאל, שירתה העכשווית מרוחקת מאידיאולוגיה ופוליטיקה. בשיר "חדר המערכת", הכלול בקובץ הנוכחי יש משהו המזכיר את ימי עבודתה במערכת העיתון הספרותי הקהירי, אך גם בו אין רמז ישיר לתכניו ועמדותיו של כתב העת הספרותי שבו מדובר. השורות הבאות מתוך השיר משקפות היטב את סוג השיח המורכב האופייני כעת לאימאן מרסאל:

חֶדֶר הָעֲרִיכָה הָיָה לְלֹא מְרַפֶּסֶת
אֲבָל כָּל הַמְּגִירוֹת הָיוּ מְלֹאוֹת מְסַפְּרִים.

בקבצים שקדמו ל"גיאוגרפיה חלופית", ושנכתבו בהיות המשוררת במצרים, מופיעים צירופי מוטיבים שונים שיקשה לשייכם לרצף אחד מוגדר: מחלות של ה"אני" ושל אחרים, לגלוג על גברים המסונוורים מעצמם, התגוששות עם דמותו של האב ועוד. לשירי הקובץ הנוכחי יש מיקוד תימאטי יותר ברור: היחס בין הגלות למולדת, אישה שגלתה ממצרים נזכרת בארצה המקורית ובאנשים שפעלה במחיצתם. הכול מובא עתה כביכול דרך משקפת המצמקת מרחקים גדולים. בשיר "הורסים את בית הוריי", למשל, נזכרת הדוברת באימה המתה ושואלת: "איזה קשר מחבר בינינו עכשיו... אילו נפגשנו עכשיו אראה לה כאחות גדולה". בשירים אחרים מופיעים גברים מן העבר שקשורים היו אליה בקשר עמוק, ובהם המוסיקאי והמספר הצעיר.

עולמה הפנימי, המבודד משהו, אינו מונע ממנה לייחד שירים לבעיות הקשות שעולמנו העכשווי ניצב מולן. בשיר "חנות מפות" מופיעות בעקיפין אבל בעוצמה רבה הבעיות הנוראות שעודן מעיקות על כולנו, ובשיר "בנמל התעופה של פרנקפורט" עולות תמונות קשות של מהגרים חסרי מולדת וחסרי תקווה. ואכן הגיאוגרפיה החלופית לא ריפאה את חוליו של האדם המודרני ואולי הגבירה אותם.

ציפי לוין / שני שירים

*

ימים נוראים ערובים בעסה של חגים
הוי שלומית שלומית.
בני לי סבת אבליים.
שאוכל לומר
הביטו זה נגמר.
לבקש מהשכנים לא לבוא בהמונים
ושקט יחשיך עלי כסכך.

*

השכבתי את הורי לישן באדמת השרון הפוריה
תחת הכביש המהיר.
כל אחד מהם, בצד אחר של העולם, חלם על הארץ הזאת.
פריחות ההדרים הזילו מעיניהם געגועי דורות.
חיייהם חלפו בעבודה קשה כדי לא לשקע בכך
עכשו ערבה להם האדמה.

לויות החילים בטלויזיה אינן קורעות עוד את לבם
הימים אינם נופלים עוד כמפלים מבקר עד ערב
בחריצי פניהם אל תחתית השאלה "מה יהיה הסוף"
מוטת עתיד העם היהודי אינה שוברת עוד את צווארם.
אני פטורה מלהתלבט איך מורידים זקנים למקלט,
ואיך מצילים ממלתעות המדינה את פקדונם.
אני מלעלעת את המחשבות על מות הורי
ומחייכת לעצמי באשר משנה.

אלישבע זהר-רייך / שפתה הפנימית

בְּאֵת חֲפִירָה בּוֹצִיט הִיא מְשַׁלֵּיכָה לְתוֹכָהּ
רַגְבֵי אֲדָמָה חוֹמָה-שְׁחוֹרָה
בְּיָדַיִם חֲשׂוּפוֹת הִיא עוֹרֶמֶת טֵיט חוֹרֵרוֹ
וּמְפָנָה מְקוּם לְבָאוֹת
בְּתַנוּעוֹת שְׁחִיָּה לוֹיִתְנִית הִיא חוֹתֶרֶת
אֶל מַחֲזוֹזוֹת לִידָתָה.
זְהוּרֵי אוֹרֶצֶל מִתְנַפְּצִים אֶל מְרַבְּצֵי רֵיק פְּנִימִי
דְּבָקִים אֶל סְפִירֹת שָׁנִים אֲבוֹדוֹת
רוֹחֲפִים בֵּין מְרַבְּצֵי הַזְּכָרוֹן תוֹךְ נְבִירָה כַּחֲלִילִית.
אֲטִית הַנְּבִיעָה לְמִצּוֹא שָׁנִים יְפוֹת שֶׁל אֶהְבֵּת אִם
שֶׁל חִיבוּק אֵינְסוּפִי מֵאִם אֲרַכָּאִית אוֹכֶלֶת זְנָבָה.

נִפְשָׁה עֲמוּסֶת כְּמִיָּהּ אֶל הָאֵהוּב לְלֹא גִיל
בְּכָל גִּיל יְמִיָּה נִגְרָרִים אַחֲרָיו כְּסִפִּינַת מִשָּׂא.
וְהוּא, בְּקִלְשׁוֹנוֹ, מְבַקֵּעַ גְּלִים
מְנִיחַ אוֹתָהּ לְלִבָּהּ, קוֹדֶחַת לְלֹא הַפּוֹגָה
בְּמַסַּע תְּהוֹמֵי אֶל מְצוּלוֹת שְׁפָה אֲבוֹדָה.

בְּבִשְׂרָה חֲתָכִים נִפְעָרִים
בְּלֶהֱב אָדוּם חוֹרְטִים סוּד קִיוְמָה,
צָרִיבְתָם הֵם כּוֹחַ חַיִּים הַזּוֹי וּמֵהוֹדֵק.
נִפְשָׁה נִחְבָּטֶת בְּעוֹמֶק הַבְּצָה
אָמָה וְנִרְקִיס עוֹטְפִים אוֹתָהּ לְשִׁמּוֹר קִיוְמָה.

לְפַעֲמִים תַּחֲלוֹף מִבְּעַד לְקִלִּיפָה תִּרְחַף
בְּעֵיז דּוּמְעַת מֵעַל מְדַרְגּוֹת נִפְשָׁה.

פנינה עמית / שלושה שירים

צדפים קונכיות ומלחמה*

הַיָּם מְצִיר אֶת נַפְשׁוֹ בַּחֹל מְשִׁיב שְׁבָרֵי קוֹנְכִיּוֹת
וְאֲנִי רוֹאָה

נְהָרוֹת מַעֲמָקִים עֵדֶן יוֹצְאִים סוֹבְבִים בַּחֲלָל הַנֶּפֶשׁ שְׁלֶךְ
גֵּן נְעוּל

עִיר בְּצוּרָה

כָּלְבִים אֲבוּדִים

צַעֲצוּעִים קְרוּעִים

דְּמָעָה עַל סִכִּין

שְׂבִיל אֶל פְּרָחִים נִסְתָּרִים

שָׁמַיִם מְפֹרָכָסִים מְשִׁכְרוֹן גְּבָהִים

יָם מְעַרְבֶּלֶת לוֹיִתָּנִים אֲנִי

שׁוֹרְקֵת לְגוֹפֶךְ

שְׁלֵא אֶתְעָה יֵשׁ אֵין יֵשׁ אֵין בְּהֶלְמוֹת הַלֵּב

שְׁאֲשָׁמַע אֶת תְּפִלַּת הַגְּלִים בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה

הַמִּיָּה הַמִּיָּה קִטְנָה הַמִּיָּה

שְׂבָרִים הַמִּיָּה תְרוּעָה

תְרוּעָה

תְרוּעָה גְדוּלָה

הַיָּם מְצִיר אֶת נַפְשִׁי בַּחֹל וּמוֹחֵק

אֲנִי רוֹאָה

*מתוך "צדפים קונכיות ומלחמה" שיראה אור בקרוב בהוצאת אבן חושן

שיר בחלקים

אם

את תפרת בגדים לשכנים, כדי שאלמד כנור.
שטפת רצפות בבית הספר בשכונה, כדי שבנג המשיח
ילמד רפואה.

אבל בערב, בשוק, הד צעדיך במדרגות

נבא

רעה.

הפסקתי ללמד כנור בגלל המורה הרע.
הבן המשיח נטש את הרפואה לקח את הכנור שבר
לציר אותו, אמר. הוא עוסק ברפואה
טבעית, משלימה.

אפלו על קברך הוא תר

אחרי עשב למחקר.

אני לא מרבה לבקר

את מדברת אלי מכל חשכה

אב

אבי עמד ערב אחד בשער

הבית המקף גנת פרחים עצי תפוחים מחסן ולול תרנגולים,

שביל עד הברושים המפרידים בינינו לבין הפרדס והתנים, ואמר:

מה זה? אני רואה שלג.

גם בבית ברחוב ירושלים, קרוב לבית הכנסת הגדול, מעל לכביש ההולך

למחנה חילים ובית החולים, במרפסת בקומה השלישית, שמט אבי

לְפַעֲמִים אֶת הָעֵתוֹן, עֵצֶם עֵינָיו וּמְלִמָּל: שֶׁלֵּג. שֶׁלֵּג.

לֹא יָדַעְתִּי כִּמָּה שֶׁלֵּג רָאָה אָבִי כְּשֶׁעָבְרָנוּ לְגוֹר בְּרַחוּב אַחֵר,
בְּלֵב הָעִיר. הִלַּכְתִּי אַחֲרָי בְּעָלִי עַד אֶלְסָקָה, וְהִלָּאָה.
וּכְשֶׁרָאִיתִי שֶׁלֵּג בְּאַרְץ הַהֵיא חֲשַׁבְתִּי: אָבִי. אָבִי.

בְּבֵית הָאָבוֹת הַבֵּטָת בְּעֵינַי הָאֵלְצָה־יִמֵּר אָבִי
בִּי

וּבְכִיתָ: אֲנִי חוֹזֵר לְשֶׁלֵּג.
אֶת לְבַדְךָ בְּתִי.

בְּדִידוֹת

וּבְגִיל 50 לְצַעֲקָה: אִמָּאֲבָא! אִמָּאֲבָא!

הֵיכָן אָנִי?

קֶרֶן אֶלְקֵלְעִי-גוּט / מִנְסָה לְהַתְפַּלֵּל

תרגום: מורט קורנברג-ווייס

אֵין זוּ רַק בְּעֵינָהּ שֶׁל אוֹתִיּוֹת:
כַּאֲשֶׁר אַתָּה מִתְמַקֵּד בָּהֶן, אֵינְךָ רוֹאֶה מֵעַבֵּר
זֶהוּ שֶׁצֶף שֶׁל מַלְיָם
מְקַבְּצוֹת יַחַדוֹ בְּפִסּוֹת לֹא אַחִידוֹת
לֹא מְגַבְּלוֹת אוֹ מְנַהִיג גְּלוּי לְעֵינַי.
הַהֲגִיּוֹן שֶׁלֹּהֵן חוֹמֶק מִמֶּנִּי
וּמִשֵּׁג הַרְצָף עֲצָמוֹ
נִדְמָה כִּי תְלוּי בְּאֻמוֹנָה בְּלִבְךָ.

בְּבֵית הַחוֹלִים הַמְאֲמִינִים קוֹרְאִים בְּתֵהֱלִים
כְּעוֹרִים, נָעִים קְדִימָה וְאַחֹר
וּמְכַסִּים אֶת פְּנֵיהֶם הַמְבִיְשׁוֹת
בְּכַנְפֵי הַקִּטְנוֹת הַלְבָנוֹת שֶׁל דְּפֵי סְפָרֵיהֶם.
לְוֹאֵי יוֹם יִגִיעַ, כִּי תִפְלֹתֶם,
אֶהְיֶה חֲפְשִׁיָה דִּיו מֵהַפְּחַד
לְתַפֵּס כִּיצַד רְעִיּוֹן עוֹקֵב אַחַר רְעֵהוּ,
וְאוֹבֵל דֶּרֶךְ צְלָמוֹת.

ה. נועל נעלי התעמלות ואומר, מה את אומרת! וקם, לוקח את מפתחות המכונית ואומר,
אני זו. אני אוסף את רמי למכון כשר, המכונית שלו במוסקה.

קולות בעורי

תרגום: - דפי קודיש-וויכרט

1

"היכן אמצא עוד מטה כזו
היכן אמצא עוד נוף
הגסטפו ישיגוני
לא משנה מה אעשה."

שנים על-גבי שנים של מרדף,
אבי עודנו מבכה
את הצורך להחליף
מקום מסתור.

2

אוהיו. השלט שתלוי
על הקשישה המבלבלת אומר:
"RETS ZU MIR IDDISH"
וממחה מאוניברסיטת
מישיגן זמן
כדי לתקשר אתה, כדי
לקבע את זהותה.
החדר לבן, האחיות נרכנות
מעל למטה לקלט את קולה המתפוגג.

"מה שמך?" שואל הפרופסור.
"הופמן, אנה," משיב הקול כפעמון הלום.
"מהיכן את?" - "ברגן בלזן".
זוהי אמריקה, גברת
הופמן. את מוגנת. זהו בית-חולים,

1990. אֲנַחְנוּ מְבַצְעִים בְּדִיקוֹת, לֹא
נְסוּיִים.

3

"הִנֵּה תְמוּנָה שְׂצֻלְמָה אַחֲרֵי הַמְלַחְמָה הַגְּדוֹלָה -
בְּעָרֵב הַשָּׁנָה הַחֲדָשָׁה כָּלְנוּ עִם כּוֹסֵיֹת מוֹרְמוֹת.
רַק אָבִיךָ אֵינוֹ מַחֲיֶיךָ
רַק הוּא יוֹדֵעַ מְדוּעַ."

4

מְדוּעַ צְרִיכָה הַשָּׁפָה הַגְּרוּנִית הַזֹּאת
לְהַפְרִיעַ לָךְ כָּעֵת? דוֹר
שְׁלִישִׁי צְרִיךְ לְהִיֹּת מְסַפֵּיק רְחוּק.
וּבְכֵן, שְׁמָרֵי זֹאת לְעֵצְמֶךָ. יוֹתֵר
מִדֵּי רוּחַ יֵשׁ בְּהַקְשָׁבָה.

5

כְּשֶׁאֲהִיָּה זְקֵנָה אֲדַבֵּר
יִיִּדִישׁ כְּמוֹ אִמִּי. בְּבֵית-הָאָבוֹת
אֲשׁוּב לְלִשׁוֹן
שָׁבָה סְבִלְתִּי לְרֵאשׁוֹנָה.

הַסֵּגֶל יַחֲשַׁב שְׂאֵנִי עוֹיֵנֶת,
סְנִילִית, מְעִיקָה. אָבֵל לִי לֹא
תִהְיֶה בְרָרָה.

יעל מדיני / מותק של ילדה

כשהתיישב ליד שולחנו קפץ את אגרופיו כדי להשבית את הרעד בידיו. אז הרגיש שנשימתו קטועה. הוא הרחיב את קשר העניבה, שחרר את הכפתור העליון של כותנתו ואכף על עצמו לנשום נשימה עמוקה, אחת ועוד אחת. אבל לא היה די בזאת. ולכן קם, הסיר את מקטורנו, תלה אותו על גב הכיסא, משך את עניבתו והניחה על המקטורן. אחר-כך ניגש לחלון. הנוף המוכר - גגות שטוחים, גגות רעפים, דודי מים, אנטנות - נעשה זר, נוכרי. הוא חזר וישב בכיסאו. בעוד חצי שעה יבואו האחים זיו, זכר. הוא הציץ ביומן הפתוח לפניו. כן. הם יבואו בעוד חצי שעה. אך באיזה פטנט מדובר, לעזאזל? בשום אופן לא יכול להיזכר. מילא. הכול רשום בתיק המסמכים שפנינה כבר הקדימה להניח ליד היומן. אך יקרא את הפיסקה הראשונה יצטללו במוחו כל השיקולים, התקדימים, עבודת הסקר-חקר. אבל ברגע זה לא היה מסוגל לזאת. הוא הרים את ראשו אל הדלת הסגורה. מאחוריה, בקיתון הכניסה, אולי עדיין מתבוננת פנינה בתמונה. כשנכנס למשרד מיד משכה את תשומת-לבו בהיותה חפץ חדש על שולחנה. מתוך סקרנות סתמית העיף בה מבט. האור שנפל עליה מהחלון הצית בזכוכית זהורים. תווי הפנים נראו תחתיהם במטושטש. לחיים שמנמנות, תפוחות - של תינוק? של תינוקת? בגלל הסרט הפורח בצד הראש ודאי תינוקת. חלקיק שנייה הבדיל בין אצבעותיה הגוצות הנוגעות בסרט ובין ראשו שנפנה מהן בחטף.

"קרה משהו הבוקר?" שאלה פנינה. נראה שחשה במשהו.

"הבוקר קרה", השיב.

"אני קוראת את העיתון בערב", הכריזה פנינה לעומת גבו המרחיק לחדרו, "כשמה שהתחדש בבוקר, כבר הספיק להתיישן עד הערב. זה הפטנט שלי ואני מציעה אותו לך בלי עמלה".

"אשקול את הצעתך הנדיבה", אמר כשפתח את דלת חדרו. היה עליו להסב את ראשו אל פנינה בחיוך, אבל הוא לא יכול לעשות זאת. האצבעות הגוצות הנוגעות בסרט חפרו בשכבות הגלדים שכיסו על הפצע הפתוח, חשפו אותו מחדש.

"יש עוד עורכי-דין של פטנטים", הספיקה פנינה לומר לו לפני שסגר אחריו את הדלת. אם כך, לא הרגישה במה שקרה לו. גם זו לטובה.

ועכשיו היה מוכרח לחזור לקיתון הכניסה. באיזו אמתלה? שהרי ברגיל היה משתמש בטלפון הפנימי.

"פנינה, אולי את זוכרת", שאל בפתחו את הדלת, "אצל האחים זיו, בין הסיניור והג'וניור, מי עם סוכרזית ומי בלי חלב?"

"הסיניור בלי חלב והג'וניור עם סוכרזית", אמרה פנינה כשהיא מחזיקה בתמונה, "מה דעתך, מלך, על זה בתור כמתנה לבחורה שעושים לה מסיבה לפני הגיוס? מדובר באחיינית שלי שסיפרתי לך עליה, שלא רצתה להתגייס, שלא רצתה ולא רצתה, ובסוף רצתה".

"איזה מין מתנה זאת?" שאל כשקרר לפנינה. עכשיו, בזווית שבה החזיקה את התמונה, נעלמו מהזכוכית הזהורים. פני התינוקת היו ברורים.

"זה השיגעון החדש של הצעירים היום", הרימה אליו פנינה את ראשה, "תמונות ילדות של אחרים".

"איפה מוכרים אותן?" לא יכול להתאפק.

"במדרחוב".

הוא רצה לנוס על נפשו המפרפרת, אבל פנינה ביקשה: "תרגיש כמה המסגרת חלקה".

במעבר התמונה בין ידי פנינה לידי פחד שהתמונה תחליק מידיה ועל כן החזיק במסגרתה בחזקה. אכן היתה חלקה למשעי. הוא מיקד את עיניו רק בה. חיבורי ארבעת כפיסי העץ שמהם היתה עשויה היו מושלמים. הלכה השקופה המשוחה עליהם לא כיסתה את עיניהם ונימיהם.

"זה מושקע, נכון?" שאלה פנינה.

"בהחלט", השיב מלך ואז אומץ להישיר מבט בתינוקת.

"איפה הבחורה הזאת מוצאת את התמונות האלה - אלוהים יודע", החזירה פנינה את התמונה למקומה על שולחנה, "ויש לה שמשיה עם המון צבעים, מה-זה-מתאימה, וכתוב עליה 'מותק של ילדה', מה-זה-מתאים לפי התמונות שהיא מוכרת".

באותו רגע צלצל הטלפון. "משרד עורך-דין נרון, בוקר טוב" אמרה פנינה לתוך האפרכסת, הקשיבה רגע ארוך ואז אמרה "אני מצטערת מאוד, גבירתי, אבל עורך-דין נרון עוסק רק בפטנטים. יום טוב". היא עמדה להחזיר את האפרכסת למקומה אך האזנה נוספת נכפתה עליה. "אני שוב מצטערת" אמרה לבסוף, "אבל עורך-דין נרון לא כן ולא לא ממליץ על קולגות. יום טוב לך, גבירתי".

"שיהיה לאחיינית שלך בהצלחה הצבאי" החזיר את התמונה לפנינה.

"כן", הנהנה פנינה, "היום זה היום של הילדים של היום, ומחר זה יהיה היום של הילדים של מחר". ואז כיווצה את שפתיה. באוזניו, קלט את חרטתה, לא היתה צריכה להשמיע דברים לא על הילדים של היום ולא על הילדים של מחר. אין ספק שכאשר חלתה קלרה וביקשה ממנה - מחברתה הטובה עוד מהגימנסיה - למלא את מקומה במשרד הקטן, בין הפרטים החיוניים שבהם יידעה אותה גם סיפרה לה על הפצע הפתוח של ליהי.

"מלך" טפחה באצבע על שעונה והדגימה בשתי ידיה פריפת כפתור עליון בכתונת, קשירת עניבה סביב צוואר, לבישת מקטורן.

"פנינה", ביקש, "טלפני לאחים זיו, תתנצלי, כבר תמצאי מה להגיד. אני מוכרח לצאת למשהו כמו שעה. אם הם יכולים בעוד שעתיים, טוב. אם לא תקבעי אתם מה שמתאים לכל הצדדים".

מקרים כאלה היו קורים לו מדי פעם בפעם. פתאום היו נקרעות בתוכו שכבות הגלדים שכיסו על הפצע הפתוח, שכבות הגלדים שקלרה והוא עיבו, ריבו, בחייהם המסוגרים. והוא היה מוכרח לצאת מהמשרד, לרדת למטה, לצאת מהבניין, להיבלע בין הולכים ושבים במדרכות, להשתהות ליד חלונות ראוה בלי לראות מה מוצג מאחורי זגוגיותיהם, לפסוע באמצע שדרה מבלי לבודד מלים ברורות מתוך בליל שיחות. כעבור זמן-מה, כאשר היו הגלדים מתאחים מחדש, היה חוזר ועולה למשרדו.

*

זמן רב חלף עד שמיקם ממרחק שמשויה מנומרת בכתמים צבעוניים. ברדיוס סביר במידתו הקיף אותה. ארבע פעמים היה כתוב בשוליה "מותק של ילדה". ואז בחר לו מקום תצפית מרוחק מאחוריה.

על הארץ היו מונחים גזייה, פינג'אן, תרמוס, כלי אוכל וכלי עבודה, תיבות קרטון, שקיות, כלי עבודה. ו... והאלבומים הישנים! שני זוגות אופניים פשוטי רגליות נצמדו זה לזה בצד. בחור צעיר ישב שם על שרפרף ועסק בשיוף כפיסי עץ. פתאום קרא קריאה כלשהי לעבר חזית השמשויה. ואז... לידו... התממשה... ליהי ...

בשלוש השנים שחלפו בגרה, אך לא השתנתה.

הבחור החזיק ביד אחת בתמונה ובאחרת קירב אליה כפיסי עץ שונים. הם דנו ביניהם עד שהגיעו לידי החלטה משותפת. ליהי עמדה לחזור לדוכן, אך הבחור עיכב בעדה. הוא מזג לה משקה מהתרמוס. היא גמעה אותו בעצימת העיניים האופיינית לה. לאחר שרוקנה את הספל החזירה אותו לבחור, פתחה את אחת השקיות והוציאה ממנה שני כעכים קטנים, אחד לו ואחד לה. בינתיים מזג לה הבחור ספל נוסף. לאחר שסיימו שניהם לאכול ולשתות יחד, חזר הבחור למלאכת המסגור וליהי חזרה ונעלמה מתחת השמשויה.

כעבור כמה רגעים בא ועמד במרחק בטוח לפני חזית השמשויה. הוא חיזק את לבו וכופף את ראשו. בחללים שבין העומדים לפני הדוכן הבחין בתמונות ממוסגרות המוצגות עליו. עיניו ניתרו בין תמונות של ליהי מינקות ועד תחילת נערוּת.

"מאיפה השגת את כל התמונות החמודות האלה?" שאל מישהו.

"מפה ומשם" השיבה בנועם. קולה שתמיד נשזרה בו צרידות קלה היה צלול לגמרי.

"המון אנשים מתפטרים מספרים, מאלבומים", תרם מישהו מידע, "ביחוד זקנים. פשוט משאירים על המדרכה".

"ממש אוצרות", הסכים אתו מישהו אחר, "רק להתכופף ולהרים".

"התמונות האלה היו פעם יקרות מאוד ל... ל... "גמגמה בת-עשרה, "ל...מי שפעם הן היו שלו".

שתי צעירות שהחזיקו בשתי תמונות לא יכלו להחליט באיזו מהן לבחור. "מה דעתך?" נפנתה אליו אחת מהן דרך חירות, "אולי תגיד לנו אתה, איזה תמונה יותר כדאי לקנות?"

האתה, שהדגישה הורתה עליו כעל אדם מבוגר, בעל ניסיון. הן קירבו אליו את התמונות, רצו שיאחז בהן. לאחוז לא אחז. רק הסתכל. ליהי יום אחד לפני יומולדת שלוש. בכוונה צילמה יום קודם, לבושה בשמלה החגיגית, מפני שחששו שבמסיבה עצמה לא יצליחו לבודד אותה מכל הנוכחים. וליהי בת שמונה וחצי, בין גימ"ל ודל"ת, על שפת הים בחופש הגדול, צמה אחת קלועה וחברתה פרועה.

"אז מה אתה אומר?"

הוא מתח על פניו ארשת אדישה. הוא נענע את ראשו מצד לצד כלא יודע. הן הניחו לו. הן החליטו לרכוש את שתי התמונות.

עוד ועוד קונים ביצעו את רכישותיהם ופרשו לדרכם.

ואז, בריק שהתרווח ביניהם, זיהו זה את זה.

גווה של ליהי התמתח.

פתאום הגיע חייל במרוצה, בחר תמונה במהירות, שילם והסתלק.

בתוך כך הופיע הבחור מאחורי השמשייה והניח על הדוכן תמונות ממוסגרות נוספות. נראה שחש במתח באוויר מפני שלפני שחזר ונעלם מאחורי השמשייה העיף עין חוששת בו ובליהי לסירוגין.

אז עשה צעד אחד קדימה. ואחריו עוד צעד.

"שלום" אמר.

"שלום" אמרה.

"אני רוצה לקנות את כל הסטוק" אמר.

"לפני שאתה מוציא את הארנק או את פנקס הצ'קים, שתדע שאין מכירה של כל הסטוק" אמרה.

"אז אחד-אחד" הציע.

"לא" אמרה.

"לפי החוק את מחויבת למכור לכל אחד" אמר.

"תגיש תביעה" אמרה.

"זה רכוש גנוב" אמר.

"תקרא למשטרה" אמרה.

בתוך כך חזר הבחור והופיע. "מה הולך פה?" שאל ושוב הביט בשניהם לסירוגין.

"עזוב נתי", ביקשה ליהי. אבל הוא לא הסתלק לגמרי. רק התרחק קצת הצדה.

זוג צעיר קרב לדוכן. "אני מצטערת", אמרה להם ליהי, "אנחנו מתקפלים. נתי, תעזור לי".

מקצה עינו העיף בו נתי - שעכשיו ידע את שמו - מבט והחל לאסוף את התמונות הממוסגרות לתוך תיבת קרטון.

"אבל זה ייקח לנו רק רגע" הפצירו בני הזוג.

"מצטערת" עמדה ליהי על שלה.

"תהיי פה מחר?" שאלו.

"לא", פלטה ליהי ואחר-כך הוסיפה, "אולי כן, נראה".

"כמה חבל" הסתלקו בני הזוג.

כל התמונות היו כבר ארוזות. ליהי קיפלה את רגלי הדוכן ועזרה לנתי לארוז את האלבומים, כפיסי העץ, מכשירי העבודה, הכלים למיניהם, השקיות. הכול הועמס על שני זוגות האופניים. נותרה רק השמשיה.

"של מי התמונות האלה?" שאל.

"אתה מתכוון, אם למצלמים? אם למצלמת?", חידדה ליהי, "תשאל איזה קולגה שלך. אה, שכחתי, אתה רק מתעסק בפטנטים".

"איך לקחת אותן?"

"נשאר לי מפתח. זכרתי שהאלבומים במגירה התחתונה במזנון בסלון". ליהי הוציאה את המפתח מאחד מכיסי הג'ינס שלה, זרקה אותו על הקרקע ונפנתה לגלול את השמשיה. בדרכו לעזור לה הרים נתי את המפתח ושלשל אותו לכיסו.

"מה יוצא לך מזה?" שאל.

"אני הופכת סבל אישי למקור אושר לזולת", השיבה, "מחזור אקולוגי רגשי".

"מה עשינו לך?" הוא הרגיש שגרונו מתלחלח.

"לא עשיתם שום דבר. הייתם", אמרה לו וזירזה את נתי, "נלך".

כל אחד מהם הניח יד אחת על זוג אופניים עמוס ויד אחת על הכידון. כך פסעו יחד כשהאופניים ביניהם. השמשייה הגלולה התנוססה כתורן ביניהם. איך החזיקו בה לא יכול לראות.

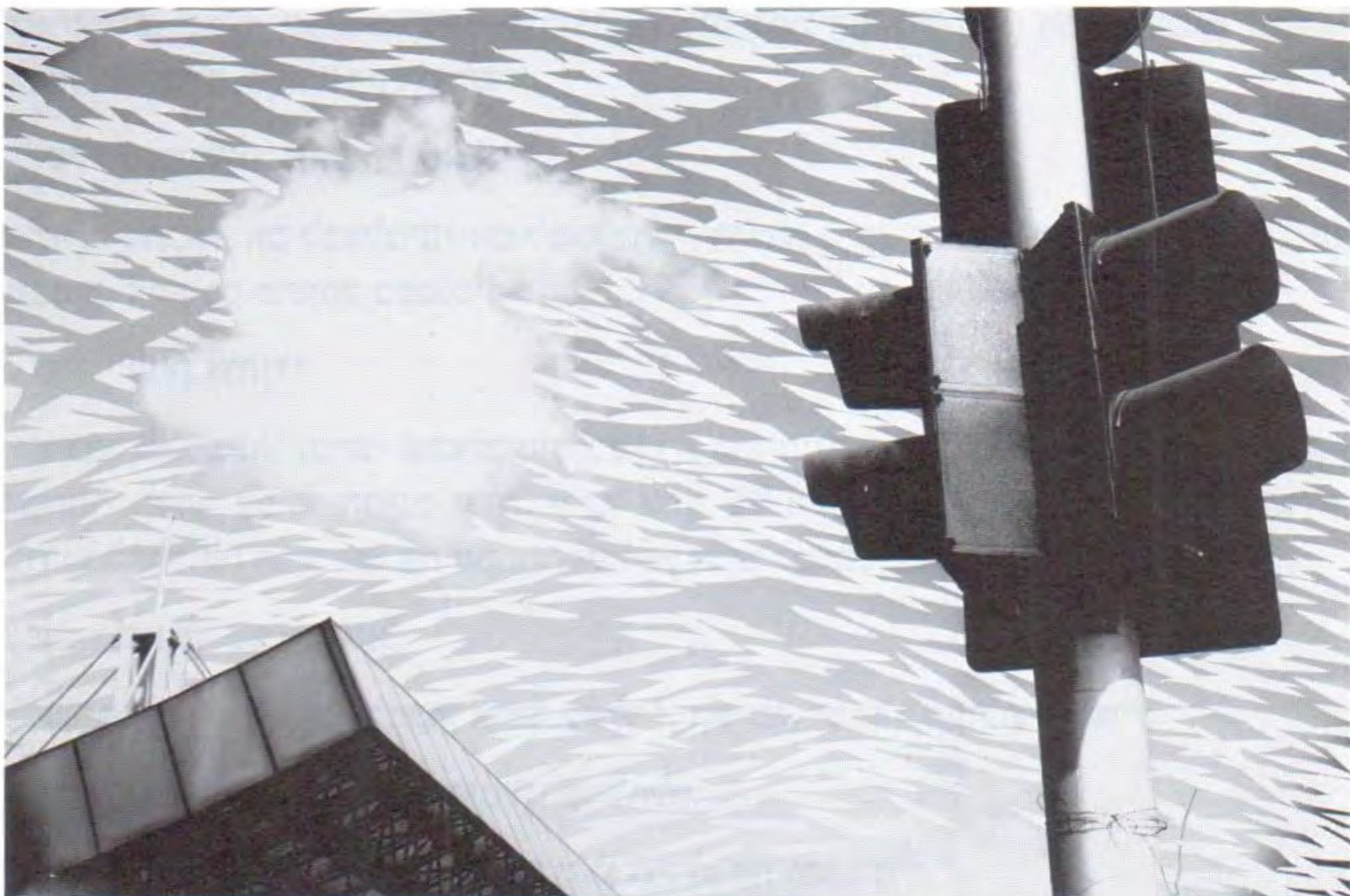
הוא עמד במקומו. גם בחיי קלרה לא יכלו שניהם להבין מדוע החלה ליהי, הבת היחידה, האהובה, להתנכר להם בתחילת שנות ההתבגרות, מדוע נעלמה מחייהם כליל אחרי השירות בצבא. בהדרגה הסכינו לראות בהיעלמותה אסון חיים חסר פשר. הם עזרו זה לזה לכסות את הפצע הפתוח בשכבות גלדים.

תורן השמשייה הלך והרחיק. פתאום נעצר.

ואז, מתוך המון המדרחוב, התממש נתי וקרב אליו. "אבא של ליהי" הושיט לו את המפתח. הוא סגר על המפתח באצבעות יד אחת ובחברתה תפש את ידו של נתי. הוא הצמיד אותה בין שתי ידיו.

הוא הסתכל בעיני נתי שהיישיר אליו מבט, גם תוהה גם אוהד. לאט פתח את סגור אצבעותיו. המפתח נשר לקוער ידו של נתי. ואז סב על עקביו, נחפז להיבלע בהמון המדרחוב.

משהו קרה, ידע, משהו שהבין אותו, משהו שלא הבין אותו.

נחמה נבון / "נא לא להפריע"

הסיפור הזה הוא על זוג נשוי ועל מחבר הסיפור, הסיפור שלהם. הוא רוצה שהם יישארו נשואים. הוא יודע שהחיים לא פשוטים. לעתים קרובות הוא אומר: החיים מורכבים והוא מתכוון לזה. אבל זה אפשרי. צריך לנסות. לעשות הכול.

הבעל עובד בהייק-טק. קוראים לו נדב, אבל אפשר לקרוא לו גם שאול או ירון. הוא מוקף נשים בעבודתו, ונשים חטובות שצועדות לידו על ההליכון בחדר הכושר, ובדרך למלתחות, אבל אשתו לא מקנאה. יש להם תחושה ודאית של גבר ואשה שנשואים יותר מעשרים שנה. היא למדה באוניברסיטה תיאטרון ופסיכולוגיה. עכשיו היא מביימת הצגות עם אסירים. אחרי ההצגה מתנהל דיון. שחקנים ואסירים אחרים וקרובי משפחה שלהם דנים על נושאים שעולים בהצגה. היא מנהלת את הדיון. בדרך כלל מדובר בחופש מסוג זה או אחר. ובגבולות.

היא ובעלה מרוצים מעבודתם.

יש להם שני ילדים, אחד בגיל ההתבגרות, קוראים לו יוני ונמאס לו ללמוד. אבל לפי שעה, כמו שאמר להם המנהל, הוא מתפקד. לבן השני קוראים דודי, הוא בן עשרים. הוא בצבא ואין איתו בעיות. זה מאפשר למחבר להתרכז בבעל ובאשה ובחיים האפרוריים שלהם. אפרוריים לפחות בעיני האישה.

יש אי-נחת וזה עוד יתברר.

משהו כמוכן חייב להתרחש. חייב לקרות משהו שיוציא לאור את אי-הנחת שהודחלה אל תוך חייהם. ולא רק מתחת לשמיכה הזוגית. המחבר מתכוון ליצור סיטואציה שבעקבותיה יחול שינוי. פגיעה שאי אפשר לעבור עליה. משהו שבעקבותיו הם יתחילו לדבר דיבור של ממש. ובדיבור שלהם יהיה משהו מטהר, מסכם ופותח כמו שלא היה ביניהם שנים רבות. ואולי מעולם. יהיה בו משהו שיאפשר להם להמשיך. המחבר בטוח שזה אפשרי.

ומה שחשוב: לשניהם יהיה מאוד איכפת ממה שקורה. הם ישבו לילה ארוך. יתגלו מורסות שהצטברו, יגידו זה לזה דברים קשים. דברים שלא אמרו זה לזה מעולם. הבעל יספר לאשתו מה באמת היה ביום ההוא, כשהוא נסע לחו"ל. היא תהרהר, אולי בעצם משם הכול התחיל. אי האמון. הפגיעה. הכול התחיל מצרוף מקרים הרסני. הם יבררו למה זה היה הרסני כל כך. יגידו מה הרגישו סביב מה שהתגלה ואיך יוצאים טוב מהגילוי הזה, וממשיכים, למרות.

*

לפעמים, כשהוא יושב מול המחשב, הוא נזכר בכני זוג שונים, שנפרדו. קורה ששוב נפגשים, לאחר שנים. במקרה. מתחילים לשוחח. זה מה שסיפר לו חבר, שנפרד מאשתו.

היא שאלה למה לא סיפרת לי אז? הבעל אמר, פחדתי. חששתי. חבל שלא התעקשת להגיד לי.

כמה חבל שהדיבור הזה התרחש זמן רב אחרי שהכול שרוף. אחרי שהולכים איש לדרכו. הזוג שבסיפור שלו ידברו. יגידו דברים בזמן אמת ולכן הם לא ייפרדו.

*

המחבר מרגיש שהוא שולט היטב בדמויות:

הגיבורה לובשת ג'ינס, אבל זה לא מתחייב. צבע החולצה, סנדל או נעל. בגדים, אביזרים, הכול אפשר לבחור. הוא לא עסוק בזה עכשיו. ועיניה? צבען? גודלן? ההבעה שלהן? זה חשוב. אלו הן העיניים שהיא תביט בו, בבעלה, כשהם יישבו בפינת האוכל, או בבית קפה. הם יילכו במיוחד לצורך הדיבור הזה. השיחה הגלויה. הוא יבין אותה. ויסביר את עצמו. היא תביט בו ותגיד, אולי הלכתי רחוק מדי עם הפגיעה שלי. הפרשנות שלי, יכול להיות שלקחתי את זה רחוק. הוא מצדו יגיד, זאת הייתה טעות. לא הייתי צריך לספר לאחרים לפניך. יבטיח שיהיה ער יותר להחלטות שהוא עושה לבדו, הרי אני מעריך את שיקול דעתך, הוא יאמר לה, ויצטער שכך נהג.

הם ירגישו הקלה. מעין קתרזיס. המחבר מוליך לקראת זה. אחרת אין טעם לסיפור כולו, מבחינתו.

*

אחרי הצהריים. הגיבורה חוזרת מעבודתה עם האסירים. אסיר אחד השתולל באגף בזמן שעשו חזרות. הכתיבה קולחת: האישה מספרת לבעלה על עבודתה. החזרות מתקדמות לא רע, היא אומרת, מרוצה. הבעייה היא הבמה העגולה. אל תשאל איך הבחור השתולל שם. בעלה נועל נעלי התעמלות ואומר, מה את אומרת! וקם, לוקח את מפתחות המכונית ואומר, אני זו. אני אוסף את רמי למכון כושר, המכונית שלו במוסך.

*

המחבר חושב על האישה דברים טובים: למרות שהתחנה צעירה, מאוד צעירה, היא נאמנה לבעלה. היא סבלנית, סלחנית ואינטליגנטית. זה חשוב, מפני שהיא תגייס את האינטליגנציה שלה ואת הרגישויות הנכונות לטובת הדיאלוג ההוא, האמיץ, זה שינבע מההתרחשויות. הוא כבר מתחיל להתרקם בראשו של המחבר, הדיאלוג.

בהזדמנות אחרת היא שוב מנסה לספר לבעלה: אחד הסוהרים אושפז במחלקה פסיכיאטרית מרוב לחץ. לדעת הגיבורה זה נכון לשתף את האיש שהיא חיה איתו בחוויות מעבודתה, זה יכול לעניין אותו. אבל הוא חוזר מאוחר מהעבודה. וכשהוא מקדים, יש לו תכניות: הוא הולך לספורטק לשחק כדורסל עם חברים, או למכון כושר. או למשימות אחרות. וטלביזיה, כמובן.

גם לה יש תמיד מה לעשות. הבעייה היא לא של שעמום. אפילו לא רק של שיגרה. משהו שהיה נוכח בחייהם, נעלם. ויש געגוע. המחבר אוהב את המלה הזאת, געגוע. געגוע למשהו שהיה ואולי עוד יכול להיות. ועוד משהו: כמיהה.

הוא כותב: היא נוסעת במכונית שלה, שומעת ברדיו "עטור מצחך זהב שחור" ומשהו נכמר בה. "אם כתבו כך בשיר אך למי שתהיי חייו מלאי שיר". גברים. נשים. יש אנשים שאומרים דברים כאלה זה לזה, כל אחד במלים שלו, כמוכן. אבל מה הוא הדבר שנכמר בה? המחבר לא יכול כרגע לשים עליו את האצבע. ברגע שיזהה, יפרט. הקורא יבין. חשוב להדגיש: משהו עיקרי היה בחייהם ונעלם.

*

ובבית: בעלה נכנס ויוצא, הולך ובא. עושה מעשים, גם היא. מקפלת כביסה, וחושבת. נכנסת למכונית, בוהה: הקוד הסודי של המכונית נמחק לה מהזיכרון! הירקות נחרכים בסיר. ריח שרוף בכל הבית. היא שקועה במחשבות.

- מיטה עם מסמרים. זה מה שאת צריכה. בעלה אומר לה. מיטה עם מסמרים לשים עליה את המחשבות שלך. תראי את עצמך.

היא לא נעלבת. יש לו הומור כזה. היא מזהה: הוא לא מאושר מזה שהיא שוקעת במשהו שהוא לא ממש נמצא בו. זה דווקא מוכן.

אבל המחשבות לא מרפות ממנה. המחבר ייתן דוגמאות. היא מקרינה לעצמה קטעים מסרטים על החיים שלהם, כמו שעשה הגיבור ב"סינימה פרדיסו". מהזיכרון. איך הם היו הולכים יחד כמו פעם לסרטים ולהצגות, ולמוזיאון, אחר כך מדברים על מה שראו ושמעו. לעתים קרובות התווכחו. לפעמים הויכוחים עלו לטונים גבוהים. היא דיברה בעד הציור המופשט והוא אמר, זה פשוט קשקוש, סוס עם זנב יצייר אותו הדבר. לרגע הייתה מרגישה ייאוש, אין עם מי לדבר, למה הוא לא מכיר ביכולת שלה לנתח נכון? למה הוא לא מקשיב לה ולא מאפשר לה לבטא את עצמה. ואז, הייתה מתחפרת בכעס, שעות, אפילו ימים. אבל בסוף הוא היה מתרכך ומקשיב, ואומר, אני באמת לא מומחה, אני אומר את מה שאני חושב. והם היו הולכים לישון. למרות השעה המאוחרת, הפיוס ביניהם היה מצדיק את הכול.

המחבר נותן לקורא שלו להבין שזה היה פעם ועכשיו כבר לא.

*

היא נוסעת ברכבת לעכו, להפקה חדשה ב"תיאטרון אחר". לידה, ברכבת יושב גבר. בגילה, בערך. ארבעים, לכל היותר ארבעים וחמש. אפשר לקרוא לו נועם, אבל גם יואב או ירון. כל הדרך מנתניה לעכו הם מדברים. בהתחלה, על רכבות. הוא מספר לה על נסיעות ברכבות בלונדון, והיא על דרום אמריקה. הוא מדבר על עבודתו במפעל לחלקי חילוף לנשק. היא מספרת בגאווה על הבן שלה שבצבא. ובדאגה, על הבן שנמאס לו ללמוד. הוא מרגיע אותה: הבן שלי היה בדיוק אותו דבר, זה עובר. המוכר עם העגלה של המשקאות והוופלות עובר לידם, הגבר קונה לה דייט-קולה, שואל, רוצה עוד משהו? היא אומרת: לא תודה, לוגמת ואומרת: זה היה לעניין.

לפי שעה, כלום לא קורה ביניהם. כלום.

עד כמה שזה תלוי במחבר, גם לא יקרה.

יקרו דברים, זה ברור, אבל המחבר מקפיד: אימא שלה אמרה לה פעם, "אני מקווה שאת לא עוברת את הגבול". בינתיים המשפט הזה הוא קו מנחה בסיפור.

אז, גבול. לכן היא לא תמשיך להיפגש עם הגבר שפגשה ברכבת.

רק עוד היום, בצהריים. הם יאכלו יחד. הגבר שואל מתי את מסיימת את ההצגה, היא אומרת, בשלוש, משהו כזה. הוא אומר, בואי נאכל יחד. היא מסכימה. חושבת: במילא צריך לאכול איפה שהוא, אחרי ההצגה.

הם אוכלים ב"אבו-כריסטי", ליד הים. וחוזרים, דרך הסמטאות. כמו תיירים. מה שבכל מקרה נכון לגבי מי שבא מתל-אביב לעכו. הם מקשיבים לקריאות הסוחרים בשוק. מריחים את ריח החוויג', הקינמון. מתעכבים. וממשיכים ללכת. במרפסת מעליהם יש שלט. "פנסיון, חדרים להשכיר". היא מביטה למעלה ומתעכבת. הגבר, שמתגבשת בו מהות של מחזור (וזה עדין בסדר מצד המחבר), מביט גם הוא, למעלה, לשלט. אבל הם ממשיכים ללכת לכוון העיר.

המחבר רומז שיש כאן התלבטות. הם מתגברים עליה לטובת הסוף שהוא סיכם לעצמו. לפני שהם נפרדים, המחזור שואל, אפשר להתקשר אלייך? היא אומרת, לא, הרי אני נשואה, שכחת? וצוחקת, תודה על הארוחה. ברור שהוא התעקש לשלם עבורה. לעונג היה לי, הוא אומר. אז ביי, היא אומרת, מבוישת, כנערה, ומתחילה ללכת, היה כיף.

מתרחקת. המחזור נשאר לעמוד. היא הולכת בקלילות ולא מביטה לאחור. כל הדרך לתחנת האוטובוס היא הולכת ומחייכת.

המחבר לא יודע למה היא מחייכת וצוחקת, אבל משום מה הוא לא מצליח לוותר על זה. גם הכרטיסן ברכבת, מנקב, רואה ולא יודע.

היא חוזרת הביתה. עכשיו גם בעלה מצטרף לאלה שלא יודעים למה חיוך מסוים נסוך על פניה. לא יודע למה, אבל זאת עובדה מרעננת: אשתו חושבת פחות ומחייכת יותר.

*

המחבר יודע שבזה לא הסתיים העניין. הלא החיים מורכבים, כפי שהוא נוהג לומר לעתים לחברים שלו. הוא מתכוון לפתור את אי-הנחת של הגיבורה בעזרת התרחקות כלשהי מהבית. קצת פנטזיה, אולי בדידות. להניח לה לשהות לילה במקום זר, לבדה. המרחק יגבש בתוכה פחד מנטישה. אי-שקט גובל בחרדה יזרחל ללכה: מי יודע מה בעלי עושה עכשיו, שם בבית. זה ייתן לה פרופורציות אחרות לחייה ויוליך אותה לשיחה ההיא, שבה הם ידברו, כפי שתכנן. יפתחו דברים, לא כדי להטיח זה בזה, אלא כדי לתקן.

*

שבת. היא ובעלה שותים קפה בפינת האוכל. היא אומרת לו: אני רוצה לנסוע ליומיים-שלושה לעין כרם. יש שם מנזר ואפשר להשכיר בו חדרים.

המחבר מרוצה מעצמו. גם הוא נסע פעם לכמה ימים למנזר הסקוטי שלייד הכינרת, לכתוב, לחשוב, ואם להודות על האמת, היה לו צורך להתרחק קצת מאשתו, מחיי השיגרה. אבל

הסיפור שהוא כותב הוא לא עליו, אלא על הזוג הזה. הם יילכו בדרך האחת, שלעתים קרובות מוחמצת בין בני זוג.

*

היא רוצה לנסוע למנזר כדי להכין דיון בהקשר להצגה שכתב אסיר שעומד להשתחרר. בדיון יעלו סיטואציות: איך לא הכול אפשרי, פנטזיות. בבית היא לא מצליחה להתרכז.

לכן היא אומרת לבעלה שהיא מתכוונת לנסוע לעין כרם מיום שני עד יום רביעי, ולוקחת לגימה מהקפה שהכינה. בעלה שואל, לעין כרם? מה איבדת שם? מה יש לך לחפש במנזר? היא מסבירה את עניין הדיון שאחרי ההצגה, ויש עוד מחזה באופק שהיא חייבת לסיים. הוא לא מתנגד. הוא מכיר אותה: זה חלק ממנה, להיות ביחד ולבד. לקרוא. לחשוב. הוא עסוק, וזה יהיה לו בסדר.

*

נזירה שמנמנה בשחור ולבן פותחת בפניה דלת ברזל ענקית. מובילה אותה לחדר שלה. נותנת לה מפתח, מוסרת פרטים לגבי הארוחות.

בארוחת ערב היא יושבת בחדר האוכל ליד סטודנטים לארכיאולוגיה, מצרפת. נזירות מגישות לחם, עגבנייה וביצה קשה. זה בסדר, היא לא ציפתה לאוכל של מסעדה. העיקר שיש ריבה למרוח על הלחם כששותים קפה.

פתאום קורה משהו לא צפוי: הגבר שפגשה בעכו מתקשר אליה. המחבר שאחראי לגיבורים שלו ולכוונה שמנחה אותו בכתיבת הסיפור, חושב: זה רע. איך זה קרה, דווקא כאן? הגיבורה שלו צריכה לכעוס על גבר הזה. ואם הוא יציע לה שהוא יבוא?

המחבר מנסה לתת לה משפטים קרי-רוח. מוסיף טון של גערה:

מה פתאום התקשרת? לו רציתי הייתי נותנת לך את המספר.

הוא כותב ומוחק. עוצם עיניים, מחפש משפט הודף. אבל הגיבורה שלו כבר אומרת לגבר, "היי!!!" הסטודנטים שבשולחן שלה מזדקפים. היא יוצאת עם הפלאפון לרחבה, עומדת תחת עץ שיקמים, שואלת את המחזר ברכות, איך מצאת את המספר? מתפלאת: באחד-ארבע-ארבע נותנים מספרי פלאפון?

המחבר משתדל שהגיבורה שלו לא תזמין את המחזר לכאן. זה הרי לא הגיוני. לא מתאים לאישה שקולה ואינטליגנטית. אישה שיודעת שיש לה מה להפסיד. הוא מנסה לבלום: רק שהמחזר הזה לא יעבור לסטאטוס של מאהב.

הוא כותב ומוחק. הדיאלוגים מסורבלים. לא אמינים. הוא עושה הכול אבל דווקא השיחה בין המחזר לגיבורה קולחת:

איך היה בסוף במפעל ההוא לחלקי חילוף, אחרי הארוחה ההיא?

ואיך את? העניין עם הבן בלימודים מסתדר? איזה כיף היה בעכו.

ואז היא אומרת לגבר, או. קיי. אם אתה בסביבה, תקפוץ. יש כאן גן נהדר.

*

המחזר יבוא. זה יקרה מחר, לפני הצהריים. מזה המחבר כבר לא יכול להתחמק. בלילה הוא שולח את הגיבורה שלו לישון. יש לה ספרים שהיא הביאה, לא אחד. ואת הקומפקט-דיסק שהיא משתמשת בעבודה עם האסירים.

המחבר מנמנם אותה בין השמיכה לסדין. היא באמת מנסה לישון. אבל הקולות של הסטודנטים מעירים אותה. היא קמה, רואה אותם יושבים על הדשא, למטה, נשענים זה על זה, צוחקים בצרפתית ושרים.

המחבר רוצה שהיא תעמוד בחלון ותגיד להם: היי, זה מנזר ולא רחבה בקניון עירוני! תהיו בבקשה בשקט!

אבל היא חוזרת למיטה, בוהה בתקרה. שומעת את פריס מטפסת על קירות החדר שלה, לוחשת לה, נועה, נועה. פריס, עיר של גשרים וארמונות מתדפקת על הקירות הלבנים, נאחזת בשמשת החלון הקטן כמו אפונה ריחנית, מתגנבת למיטה הצרה והקשה. מיטה של נזירה מאיטליה או מספרד.

המחבר המום: לגיבורה שלו פתאום יש שם והיא בוהה.

הוא עוצר את הכתיבה והולך לאכול משהו. וכמובן, למנוחת צהריים. הוא צריך לחשוב איך להמשיך את הסיפור הזה. הוא מנסה משהו אבל טועה. הלוא יש לו אחריות לגיבורים, לאמינות. לתוכנית הראשונית שלו. זה לא יהיה סיפור על הקלות הבלתי נסבלת איך שהדברים קורים, בגידה, רומן? סוד, גילוי, ופרוק הנישואים. לא. לא כך יפתרו הדברים. הם ילחמו בריחוק שמתרחש עם השנים מאז החיתולים של הילדים ועד שהם הולכים לצבא. הוא ייתן להם משפטים ומעשים שיפיחו חיים חדשים בזוגיות. יהיו ויתורים בסיפור הזה. כבר יש. אבל כשהיא תחזור מהמנזר, הם ייסעו לראש-פינה, או לשדה בוקר. הוא עוד יחליט לאן, אבל מה שברור לו:

הם יישבו במכונית, או בצימר שלהם, אחרי החביתה הכפולה והטוסט, יישבו וישוחחו את השיחה הזאת שהוא מתכנן:

הרי הייתה בינינו אהבה, לא כך? ועדיין איכפת לנו זה מזה, לא? בוא נברר עד כמה. בואי. תהיה שיחה נוקבת. ידליקו סיגריה. יסכמו מה יש ביניהם, וזה לא מעט, ויגידו: צריך להשקיע בחיים ביחד, להיות מודעים לצורך הזה. נשקיע ויהיה בסדר.

על כל זה הוא לא מפסיק לחשוב ואת כל זה הוא מתכוון לכתוב. זה יקרה אחרי שהגיבורה תחזור מהמנזר.

*

בינתיים סוכם בינה למחזר: הוא יבוא מחר, באחת-עשרה. כך דובר בטלפון ההוא, ביניהם, תחת השקמה. הוא עדין "מחזר" ולא "מאהב". וכך יישאר. מחבר הסיפור נחוש לגבי זה.

אחרי ארוחת הבוקר הגיבורה יוצאת לגן. היא מטיילת בין השבילים. אנה קרנינה, הגיבורות של ג'יין אוסטין. יש אסוציאציות וזה בסדר.

הוא מתקרב אליה, מפתיע אותה, ליד הספסל. היא לוחצת את ידו בביישנות. נבוכה. חוץ מפגישה עם אסיר בשעת חזרה על התפקיד שלו, או שיחה סתמית עם מישהו ליד החניה, היא לא נפגשת עם גבר לכד, בקביעה מראש. זה לא קורה בחיים שלה.

הם מתיישבים לרגע על הספסל, אבל היא קמה מייד. זה יותר פשוט: הם מטיילים בשבילי הגן. עוצרים מול בית-החולים "הדסה". השביל מתפצל. הם עומדים רגע. משתהים. היא נזכרת בשיר 'הדרך שלא נלקחת', של פרוסט. היא מצטטת שורה ממנו, באנגלית. אני זוכרת את השיר הזה מימי הבגרויות, היא אומרת לו, כמתנצלת. רגילה להתנצל על האסוציאציות הפרטיות שלה. הפרגים בשולי השביל פתוחים, השחור שלהם מצהיר נוכחות בלב האדום. סוף האביב, היא אומרת לו, ממשיכה משהו מהדיבור שהיה ביניהם בסמטאות, בעכו. הפרגים פורחים אחרונים, כמו החרציות, היא אומרת. פורחים דקה לפני שהקוצים הסגולים מציפים כאן את המדרון.

האם הוא מקשיב לה? המחבר לא משוכנע. הוא מהנהן ומסתכל בנוף.
נזירה עם צנוניות ביד עולה מהערוגה.

פתאום הגבר אומר, כן, בכל בחירה יש ויתור, ושם יד על כתפיה:
- בואי נלך לשתות משהו.

- שכחתי את התיק שלי בחדר, היא אומרת, מוטרדת. הם הולכים לקחת את התיק.
עומדים ליד הדלת הנעולה. היא מסובבת את המנעול. פותחת. המחזור שואל:

- אפשר להציץ רגע פנימה? מעניין איך הן גרות, הנזירות.
- למה לא. בבקשה.

הוא נכנס. מתבונן בקירות הלכנים, בספרים שהגיבורה הביאה, ובמיטה.
- ככה הן ישנות? הוא שואל.

- זה לא נורא, היא אומרת. גם אני ישנתי ככה. לוקחת את התיק, ואומרת, הולכים? ואוחזת בידית הדלת. פתאום המחזור תופס אותה, ומחבק. התיק נשמט מידה הימנית.

המחבר רוצה שהיא תשתחרר מהחיבוק, תרים את התיק מהרצפה ותגיד: לא, לא לזה התכוונתי, באתי לקחת את התיק! ותתחיל לצאת.

אבל היא נשארת בין ידיו. הם עומדים חבוקים דקות ארוכות. המחבר נזהר, מקווה שהקורא לא יגיד "איזה קיטץ". אבל חיבוק הוא חיבוק, וזהו. היא בין ידיו. אחרי זמן הוא מרפה. עומד מולה, מלטף לה בעדינות את צידי הצוואר, מרים את השיער החום שלה למעלה, תלתל אחד מתגנב לעורף, והוא אומר: גם ככה מתאים לך עם השיער, מתאים לך כשאת מרימה אותו. מדגיש את עצמות הלחיים. ומנשק את תנוך האוזן הימנית. אחר כך מניח לשיער והוא נשמט. הוא ממשיך ללטף את אוזניה, ואת העורף. העגילים שלה נוגעים לו בכף היד. סגול-טורקיז. האצבעות שלו ממשיכות לשוטט לאורך צווארה. היא נרעדת. נצמדת אליו לרגע ומתרחקת פתאום. היא מרגישה שאולי מאוחר מדי לעצור, אבל עדין זה אפשרי:

זה הרגע שאחריו כלום לא יהיה אותו הדבר. היא חשה בזה: שום דבר כבר לא יהיה כמו קודם. היא נבהלת.

הגבר מביט בה, נבהלת?

- נזכרתי שלא סגרנו את הדלת, היא אומרת בבהלה שבשליטה. השארנו אותה פתוחה. בכל מקרה, היא חושבת, עדיף לתלות בחוץ את השלט "נא לא להפריע". היא לוקחת ויוצאת לתלות אותו בצד השני.

המחבר מתכוון שהיא תתעכב שם כמה דקות. אולי נזירה מהמזכירות תתפוס אותה ותגיד לה, גברת, טרם סידרת את העניין הכספי, והיא תיגש לסדר. וכינתיים אשתו של הגבר תתקשר לפלאפון שלו ותשאל אותו מתי הוא מגיע, והוא יגיד, כרגיל בין חמש לשש. הטלפון הזה יצנן אותו. יחזיר אותו למציאות. עד שהגיבורה תשוב מהמזכירות הוא כבר יחזור בו, ימתין לה בחוץ, ארוז, בכל זאת אני חייב לזוז, הוא יגיד בהתנצלות, והם ייפרדו. האכזבה, לא רק בגלל שהמין נקטע, אלא בעיקר מהאופן שהוא משחק בה, העלבון, ירחיקו אותה ממנו. זה חלק מהתהליך שהמחבר מתכוון שיקרה.

אבל היא תולה בזריזות את השלט על הדלת בחוץ וחוזרת ושום נזירה לא קוראת לה בעניין התשלום. היא נכנסת מהר פנימה.

הגבר פותח את כפתורי החולצה שלה. אחד. עוד אחד. היא אוחזת בידו: רגע. אולי בכל זאת. אבל הוא ממשיך. לאט. העליון. וזה שאחריו. עד הכפתור האחרון. המחבר נבהל: תכף היא תגיד: איזה טרוף, הרעד הזה שאתה מעביר בי. המקומות האלה שאתה נוגע, מאחורי האוזן. הוא עוצר אותה. אבל הראש נשמט לאחור, הצוואר נמתח. והידיים, שלה פרושות לקבל את מה שניתן לפתע באמצע החיים. עכשיו כבר ברור: אי-אפשר היה שזה יקרה אחרת.

*

מה לעשות עכשיו? המחבר שומע את הגניחות שלה, את החריקות על מיטת הברזל כאילו שהוא שם, מתחת למיטה. חושב על הנזירות: הן מסתובבות להן בחוץ, בפרוזדור, מאחורי הדלת. לכן הוא כותב: הגבר מושך את המזרון לרצפה, כך לא יהיו חריקות.

ואחרי כן, כעבור זמן, הם ישכבו זה ליד זה, רגועים, היא תגיד, אתה יודע מה? הוא ישאל והיא תגיד לו מה.

*

המחבר מרגיש, שגם אם הוא יסיים, יחתוך כאן ועכשיו, משהו בה כבר לא ייעצר. הם נרגעים ושוב מתעוררים ובסוף נרדמים. לפני השקיעה הם קמים, יורדים לאכול משהו ב"מעייין".

*

המחבר מבולבל, נסער: המנזר היה רעיון רע. דווקא שם, בין החומות, בין הנזירות בצבעי החלטה של שחור ולבן, דווקא כאן משתלטת עליה ההשתוללות הזאת? כמעט פריצות.

אבל היא כבר שם. הבעייה היא: איך זה יסתיים. צריך לנסות הכול.

*

אפשרות ראשונה:

הגבר יקום. הם יחזירו את המזרון למקום, יעמדו זה מול זה ויחייכו, איך החיים זימנו אותנו זה לזה, אבל לכול דבר טוב יש סוף. ויילכו לדרכם.

אפשרות שנייה:

הגבר יתקלח. יתלבש. היא תלווה אותו לחנייה. הוא יכנס למכונית, יתניע, יעביר מרוורס לראשון, וינפנף לה לשלום.

אבל הוא לא יגיע רחוק. כי פתאום הוא יעשה תפנית: שמאלה-שמאלה, ויעצור. יטלפן לאשתו ויגיד שהוא חייב להישאר הלילה בעבודה. אשתו תתמרמר אבל הוא ישכנע אותה.

המחבר חושש מההתפתחות הזאת, אבל הגיבורים שלו משתלטים עליו. האישה יוצאת אליו מהסיפור כמו בסרט "שושנת קהיר הסגולה". היא מגחכת אל המחבר:

ואם הגבר לא יישאר איתי הלילה, האם זה ישנה את הסיפור שרצית לכתוב? ואם נקבע בינינו, או לא נקבע, זה ישנה את הכול? יוביל לסוף הטוב שתכננת? מה עם החיים שלנו? מה עם השתיקות שחוטפות דרך החלון כל מה שמבהיק, כמו עורבני? השיחות שלא דיברנו כבר שנים. האם מפני שלא ידענו איך לדבר? או התחמקנו? למה התחמקנו? ועכשיו פתאום נתחיל? ומה עם הסקס הדהוי?

תחשוב טוב איך להמשיך את הסיפור שלך כמו שרצית, היא אומרת למחבר בצניעות, אל תחפש מה שאין באמת בחיים, תחשוב טוב.

הוא באמת עוד יחשוב על זה.

*

לגבי בעלה של הגיבורה, יש שתי אפשרויות:

אפשרות ראשונה:

כשהיא תחזור הוא ישאל אותה, נו, איך היה? עבדת על מה שרצית? והיא תגיד, בטח. תניח את התיק ותגיד לו "אני מתה מעייפות, היו שם סטודנטים מצרפת, אל תשאל איך הם רעשו כל הלילה". הוא ינעל את נעלי ההתעמלות שלו, כרגיל, ויגיד: אני חייב לצאת, אבל יתעכב רגע ויספר לה שהחווה עם השותף ההוא נחתם. כשיחזור, היא תשאל, ואיך עבר לך הזמן? והוא יגיד, בסדר גמור, אפילו לא הספקתי להרגיש לבד, כל כך הייתי עסוק.

הכול יימשך: הם ילכו למחרת לשיחה עם מנהל בית-הספר. הבן שלהם יבטיח שהוא ילמד כמו שצריך וייבחן שלוש יחידות במתמטיקה. בקיץ שלושתם ייסעו לארצות הברית ויפצו במשהו את הבן בצבא. הם ימשיכו לעשות את כל מה שעשו עד עכשיו.

אבל לא לזה המחבר התכוון. הוא מבטל את האפשרות הזאת. הרי הייתה לו תכנית.

אפשרות שנייה:

בעלה מנסה להשיג אותה במנזר. היא לא זמינה. הוא מרגיש משהו. לכן הוא מחליט לנסוע לשם. הרי יש לו מכונית מהעבודה, מה הבעייה. היא תשמח. נאכל באבו-גוש, הוא אומר לעצמו וכבר מזיל ריר. נקנח בקפה עם בקלאווה.

בארבע בערך, אחרי הצהריים הוא ייצא מהעבודה, יגיע למנזר בחמש, יפתיע אותה. אותם. לא. האפשרות הזאת מפחידה את המחבר. מה בדיוק יקרה שם, בחדר הצר של הנזירות? בעלה הוא לא אחד שהולך מכות. הוא מסוגל לזה, אבל זה לא במקום.

*

וישנה אפשרות נוספת:

הגיבורה חוזרת הביתה. הבית ריק. לאן הוא נעלם? לא השאיר פתק, שום הודעה כמו שמקובל ביניהם. היא מחסירה פעימה. בעלה? איפה הוא? החיים שלהם, מה יהיה? נטישה. זה מה שהמחבר התכוון בהתחלה. פחד מנטישה.

*

דווקא האפשרות הזו מוצאת חן בעיניו. הוא ימלא את הגיבורה שלו פחד, כמעט אימה: ואם לבעלה יש קשר כלשהו והוא ניצל את הימים שהיא לא הייתה? היא מפחדת. מה יהיה עם הילדים?

המחבר בטוח לרגע שזאת ההזדמנות שלה לבחון בעיניים אחרות את השיגרה של חייה עם בעלה. את אותה השיגרה שגרמה לה לתסכול רב בזמן האחרון.

ומי הוא בכלל הגבר שהסעיר אותה כמה שעות במנזר? איך התפתיתי לכל זה, היא שואלת את עצמה. איך.

*

בינתיים, על פי האפשרות הזאת, הגיבורה יוצאת למרפסת, מכינה לעצמה קפה. שם היא מתחילה את התהליך שהמחבר התכוון. אבל הוא מתלבט: מה קורה עם החיוך ההוא, מעכו, מהמנזר. האם הוא עדין על פניה? היא יושבת רגל על רגל, חסרת שקט.

בכל מקרה, חייבים להחזיר את בעלה הביתה. זאת לא הבעייה. הוא יחזור. אבל מה יקרה איתם בהמשך? צריך לחשוב על מקרים מוכרים, הוא מדרבן את עצמו, להיזכר בשכנים שלו, למשל. ובסיפורים שחוזרים על עצמם, מהעיתון.

*

ערב. המחבר יושב בחדר עבודתו מול המחשב. למרות שהפסיק לעשן, נותרה סיגריה במגירה שלו. הוא לוקח ומדליק. טבעות עשן מסתלסלות מעל המקשים.

אשתו נכנסת לחדר העבודה, מה, חזרת לעשן? היא שותק, מרותק למסך המחשב.

- אפשר לדבר איתך?

הוא בוחה במסך, שותק.

- אז על מה אתה כותב עכשיו? הסיפור ההוא עם הכלב והאשה ממש מקסים, היא אומרת, מנסה להבקיע אליו. תקשיב רגע, אנחנו צריכים לדבר.

*

היא יוצאת. הוא לא מצליח להקיש על המקשים. מרותק לשומר המסך. כוכבים זוהרים משייטים בחלל השחור שמולו. מתקרבים ומתרחקים בו ללא הרף. משולבים זה בזה ונעלמים. ושוב שבים, צפופים נעים על השחור. מכסים לרגע. ומגלים ושוב מכסים. בעיקר מכסים. על הכול.

"השיק הדייג סירתו אל המים", שר בועז בלי קול, תוך שהוא מביט החוצה מבעד לחלון המונית השחורה, שחלפה כעת על פני מחנה אלנבי ופנתה שמאלה לכיוון תלפיות וארנונה. "רמת-רחל", אמר יואב בשמחה. ברגע הראשון לא שמע בועז את קולו של יואב, כי היה עסוק בניסיון להיזכר במילות השיר.

"רמת-רחל", חזר יואב ואמר. בועז הביט החוצה ונענע בראשו: "נכון, מכאן נוסעים לרמת-רחל". ולאחר רגע הוסיף: "לא ידעתי שאתה זוכר".

"מרים גרה ברמת-רחל", אמר יואב, "היא תיקח אותנו לראות את האוטו של אבא". בועז העיף מבט לעבר מרים, שישבה במושב הקדמי ודיברה עם הנהג. כעת היא צחקה.

"היא בטח מכירה אותו מקודם", חשב, "גברת כמו מרים, מתאים שתיסע הרבה פעמים בטקסי". וליואב אמר: "לא, אני לא חושב שמרים גרה ברמת-רחל. רמת-רחל זה קיבוץ".

"אבא היה גר שם". טען יואב כנגד בועז.

"מה זה שייך?" תהה בועז, מחפש בזכרונו בקדחתנות את השורה השניה של השיר.

"אז גם מרים יכולה לגור שם". השיב יואב תשובה ניצחת. בועז משך בכתפיו והביט החוצה.

"אם שואלים אותכם", אמרה מרים, כאשר חיכו בתחנת האוטובוס שליד הכניסה לתחנת הרכבת, "ותזכרו, רק אם שואלים אתכם, אז אתם הבנים של המנהל שלי, אתם מבינים?" יואב נענע בראשו, כי הבין שזה מה שמרים רוצה. שיגיד שהוא מבין. אבל בועז הביט במרים ואמר: "אבא בכלל לא מנהל. אבא נהג של משאית".

"בסדר, בסדר", אמרה מרים בקוצר רוח, "אבל הוא מנהל שלי, לא?"

"הבית שלנו זה לא ביתספר." התעקש בועז, "את סתם רוצה שאני ישקר". הטיח במרים.

יואב נבוך. "אבל אבא לא מרשה". אמר.

"מה הוא לא מרשה?" הרימה מרים את קולה.

"לשקר", אמר יואב, "בגלל זה בועז קיבל את הסטירה, אז".

"מתי 'אז'?" שאלה מרים בכעס, אך מייד עצרה בעצמה, ותוך שהיא שולפת את קופסת הסוכריות מהתיק השחור שלה, ריככה את קולה: "אבא שלכם אומר לי מה לעשות, נכון?" חייכה. בועז הביט בפניה ונענע לה בראשו. מרים דחפה לפיו סוכריית דבש כתומה, ואמרה: "אז זה אומר שהוא מנהל שלי".

יואב הביט בסוכרייה, ולפני שהספיק לומר 'גם אני רוצה', דחפה מרים סוכרייה גם לפיו. בועז הוציא את הסוכרייה מפיו והחזיקה בידו. הוא בחן את נעליו המצוחצחות השחורות ואת מכנסי הטרילין שגם הם היו שחורים.

"שתעשו רושם טוב", אמרה מרים כאשר התלבשו.

"עם חולצה לבנה ומכנסי טרילין הולכים לחתונות ובר-מצוות", אמר בועז. מרים התחילה להתעצבן, בועז הרגיש, לפי הרעד שעבר בשרירי לחיה השמאלית. אבל היא מיד נטפלה לכפתורי החולצה הלבנה, וחייכה אל בועז, מביטה אליו מלמטה למעלה.

"אני רוצה שיסתכלו עליכם, שאתם הכי חשובים", אמרה. בועז לא הבין למה היא אומרת את זה. אם יש כאן מישהו חשוב, חשב, אז זאת היא, מרים. אבל בועז לא אמר מלה. הוא הבטיח לא לדבר על הסוד שלהם, ולא עלה בדעתו להפר את הבטחתו. הוא היה מוכן אפילו להיראות חשוב. כעת בדק שכפתורי מעילו רכוסים עד לצוואר, כדי להסתיר את הסוודר האדום ששלחה לו סבתא מאנגליה.

"אני לא רוצה אדום", בכה בועז כאשר הלבישו אבא לראשונה את הסוודר, "זה צבע של בנות!"

"מה אתה מדבר", אמר אבא, "באנגליה רק בנים לובשים אדום".

"ילדים קטנים אולי", אמר בועז, "שיואב ילבש אותו. הוא קטן".

"אני רוצה אדום!" קרא יואב. אבא צחק. "בעוד ארבע שנים, כשתהיה בן תשע וחצי, סבתא תשלח גם לך סוודר אדום".

"אני רוצה עכשיו!" החל יואב מילל.

"קח אותו. זה סוודר לא שווה", אמר בועז, ואבא התרה בו שלא ידבר שטויות.

"אתה בעצמך מדבר שטויות!" קרא בועז והשליך את הסוודר על הרצפה, ויואב חטף אותו והחל לנסות ללבשו.

"בוזי!" כעס אבא, אבל גם בועז כעס: "ותפסיק לקרוא לי בוזי!"

יצא וטרק את הדלת. בתחילה קם אבא ללכת אחרי בועז, אבל כאשר ראה אבא את יואב טובע בסוודר שהיה גדול עליו בארבע שנים, צחק, עזר ליואב ללבוש את הסוודר, ושניהם הלכו לחדר הילדים, שם ישב בועז על מיטתו בפנים זועפות.

"גבירותי ורבותי", הכריז אבא, "לפניכם המודה האחרונה מלונדון, הרשו לי להזמין לבמה את יואב!"

יואב נכנס לחדר, כשהוא מקפץ, מנתר ומנפנף בידיו כלומר בשרוולים הענקיים. פניו הזועפים של בועז לא התרככו. יואב ירד על ברכיו ונראה כגמד בחצאית אדומה, והחל שר בקול צייצני: "אני גמד נחמד, רוקד עם כל אחד". בועז נאלץ לחייך. משחייך בועז, אחז

אבא בידיו של יואב ושניהם רקדו מסביב לבועז, שכעת כבר לא יכול היה להתאפק, ופרץ בצחוק.

"בוזי צחק ראשון", קרא יואב, ורץ למטבח לספר לאימא, תוך שהוא מסתבך בסוודר הגדול והאדום.

מיום שזכר את עצמו קרא לו אבא 'בוזי', ולפעמים קרא לו 'בוזי מוי', שזה ברוסית 'בוזי שלי'. אבל פעם כשקרא לו אבא 'בוזי מוי' צחקו החברים של אבא, כי זה נשמע להם כמו 'בוז'ה מוי' שזה ברוסית 'אלוהים שלי'. אבא הפסיק לקרוא לבועז ברוסית, ונשאר רק 'בוזי'.

כשלמד בועז לקרוא אמר לאבא ש'בוזי' זה שם מכוער, כי בוז זה דבר שמתאים למישהו טיפש, ודרש שיקראו לו בועז. אימא הסבירה לו ש'בוזי' זה שם חיבה, אבל בועז סירב לשמוע: "בועז זה השם שלי וזהו!" אבא השתדל אך תמיד נכשל, וכך, כל מי שנכנס אל הבית קרא לבועז 'בוזי', ובועז התרגל להיות 'בוזי' בבית ו'בועז' בחוץ.

היה קר ומעונן בתחנת האוטובוס של "מספר שש". גשם של ממש לא ירד, אבל מדי פעם טפטפו טיפות, ומרים אמרה להם לעמוד ליד הדלת של אולם הכניסה של הרכבת.

בועז התבונן בזכוכית האטומה מהבל של הדלת לאולם הכניסה, שוקל את בקשתה של מרים.

"כן, זה בטח בגלל הסוד שלנו", חשב, "היא לא רוצה שיידעו". ולמרים אמר: "בסדר, אני אגיד שאבא מנהל, אבל את שלא תעיזי לקרוא לי שם 'בוזי'".

"הסכמנו" אמרה מרים. בועז הכניס את סוכריית הדבש הכתומה לפיו, ליקק את כף ידו הדביקה, וחזר להביט באולם הכניסה של תחנת הרכבת, תוך שהוא שר לעצמו את הפזמון "אלי, נצור מצולות האזור, ושמור נתיבות הימים". בועז לא היה בטוח שאלה המלים המדויקות, אך היה משוכנע שמרים אביגל, הזמרת, שרה 'מצולות' ו'נתיבות', והוא ניסה לחשוב מה יכול להיות פירושן של מלים אלה. "אני אשאל את מרים", חשב, "כשיואב לא יהיה".

"נו, כבר בוז.. בועז!" קראה מרים, ומשכה אותו במעילו. בועז לא הבין מה היא רוצה, כי לא ראה שום אוטובוס, אבל מרים דחפה אותו לתוך מונית שחורה שעצרה לידם.

בועז נדהם. מעולם לא נסע במונית. אימא אמרה ש"לנסוע בטקסי זה לוקסוס, ורק אנשים שיש להם הרבה כסף לבזבז נוסעים בטקסי". ועכשו הם ישבו, הוא, בועז, יואב ומרים המטפלת בתוך מונית ה"צ'קר" השחורה.

"בטח!" הבזיקה בו הידיעה, "היא מרוויחה המון כסף מהשירים ברדיו, ומההופעות שלה, כשהיא לא סתם מרים, אלא מרים אביגל, מופיעה ושרה לפני אנשים, אז יש לה לבזבז".

בין אם היתה מנקה את הבית, ובין אם היתה מחליפה לנועה את החיתולים או מאכילה אותה, היתה מרים שרה שיר אחד ויחיד, את "בת הדייג". בועז שמע את השיר ברדיו פעמים

רבות, וידע ששם הזמרת הוא מרים אביגל. כאשר שמע את מרים שרה את השיר אמר לה: "מצחיק, גם לזמרת ברדיו קוראים מרים. מרים אביגל קוראים לה".

מרים הסתכלה בו בעיניים שלה, שבועז חשב שהן משונות, כי הוא אף פעם לא ידע אם היא מסתכלת עליו או אל מעבר לכתפו. מרים חייכה ואמרה: "מה, זאת אני". בועז אמר: "איך זה יכול להיות?" ומרים צחקה ואמרה "בטח, מה, בבוקר אני עובדת אצלכם, ובערב אני שרה".

בועז היה המום מן הגילוי ורצה לשאול אלף שאלות, אבל מרים אמרה בשקט "אבל אל תגלה לאף אחד בעולם, כי אני לא רוצה שיקנאו".

בועז חשב שהוא, ויואב ואבא ואימא, ואפילו נועה, שהיתה תינוקת ולא הבינה שום דבר, כולם צריכים להיות גאים ושמחים שהזמרת המפורסמת מרים אביגל עובדת אצלם. אבל מרים אמרה: "אפילו אם יום אחד תפגוש את אימא שלי, שלא תספר לה. זה עושה עין רעה".

בתחילה חשב בועז שאולי העיניים האלה של מרים, שאף פעם לא מסתכלות לאן שהיא מדברת, זה בגלל שמישהו עשה לה עין רעה. הוא ידע, שעין רעה זה דבר מסוכן שאפשר לקבל אם לא תופסים בשערות כשעוברים ליד חיה מתה. את זה אמרה לו לאה'לה, הילדה של השכנים האשכנזים שלהם.

בכל פעם שאמר בועז 'אשכנזים' היתה אימא אומרת לו שגם הם, כל המשפחה, וגם נועה, שאפילו שהיא עוד תינוקת, כולם 'אשכנזים'. אבל בועז לא האמין לאימא, כי לאבא לא היה זקן כמו לאבא של לאה'לה, ולו וליואב לא היו פיאות כמו לאחים של לאה'לה, וחוז' מזה אפילו מרים היתה קוראת להם 'אשכנזים'.

כעת הביט בועז במרים שהיתה שקועה בשיחה עליזה עם הנהג ומדי פעם צחקה ואף העניקה לנהג טפיחה על צד הזרוע שלו, בדיוק כמו שעשתה לאבא, וכמו שעשתה גם לבועז כאשר הבטיח לה, שלא יגלה את סודה לאיש.

כשהציעה מרים שתיקח את בועז ויואב לביקור בביתה, ואבא שאל את בועז אם הוא רוצה, הוא ישר אמר 'כן'; ויואב, כאשר שמע שבועז אמר 'כן', רצה גם הוא ללכת לבקר בבית של מרים.

"ואותי לא תקחי?" שאל אבא, ומרים צחקה, והעניקה לאבא טפיחה על צד הזרוע שלו.

"למה לא?" אמרה מייד, אך לאחר רגע האדימו פניה והיא אמרה: "אבל אולי בפעם אחרת, שאני יוכל להתכונן יותר".

"זה בסדר", אמר אבא, "אני רק צחקתי". וקרץ למרים בעינו. בועז לא הבין מה יש כאן לצחוק ולקרוץ. הוא רצה ללכת לראות את הבית של מרים, כי רק הוא, מכל העולם, ידע שהיא מרים אביגל, לכן הסכים ללבוש את מכנסי הטריילין ואפילו את הסוודר האדום, בתנאי שיהיה מתחת למעיל.

לבסוף נעצרה המונית. "זהו", אמרה מרים, "אנחנו יורדים!"

אף שירדו כבר מהמונית וסגרו את הדלת, חיכה הנהג. הוא עשה למרים תנועה בידו כאומר "נו?" ומרים עשתה בידה תנועה כאילו היא נותנת לו כסף, אך כאשר ידה נגעה בידו היא רק דגדגה אותו וצחקה. בועז שמע את הנהג מוציא קול הדומה לקול אוויר היוצא מן הגלגלים, ומייד הסתובבה המונית בחריקת צמיגים ונסעה משם במהירות.

"בואו", אמרה מרים, והחלה יורדת מן הכביש. "תזכרו מה שאמרנו".

"ושגם את תזכרי", אמר בועז. הוא הלך אחרי מרים, גורר אחריו את יואב.

הם הלכו בשדה רחב של בוץ, ובוועז חשב שבטח יש להם המון ללכת, כי בכל השדה הענקי הזה לא ראה סימן לבית, ורק מבני פח מוארכים שגגם מעוגל היו פזורים פה ושם באמצע השדה. "זה בטח הגראז'ים שלהם", חשב, "כמו הגראז' שאבא מתקן בו את המשאית שלו".

"איגלו!" קרא יואב בשמחה, שהגגות המעוגלים הזכירו לו את התמונות מתוך הספר על האסקימוסים, שבוועז היה קורא לו.

"טיפש!" אמר בועז, "איגלו זה משלג ופה זה מברזל, ואיגלו זה לגמרי עגול, ופה רק הגג עגול קצת".

"אתה בעצמך טיפש!" נעלב יואב. בועז לא ענה, ושניהם המשיכו ללכת אחרי מרים בתוך השדה הבוצי, נזהרים שלא ללכלך את בגדיהם. "כמוני עומדים ילדים על החוף", שר בועז את הפזמון לעצמו בלי קול, תוך שהוא מתקדם באיטיות ואוחז בחוזקה בידו של יואב. הבוץ נדבק בנעליהם ועשה את רגליהם כבדות עד כדי כך שהתקשו להרימן, אך מרים האיצה בהם שיבואו כבר.

לאחר שחצו את השדה הענקי, נעצרה מרים לפני אחד מבתי הפח, שאפה אוויר מלוא ריאותיה, הרימה ראשה, אמרה בקול רם "בואו", ונכנסה אל בית הפח.

ליד הפתח ישב איש על קופסת פח של ביסקויטים, שהיה כתוב עליה 'הדר', והביט אל הבתים הרחוקים העטופים בעננים שעמדו מעבר לשדה. "שלום", אמר בועז בנימוס, אך האיש לא ענה לו, ואף לא הפנה אליו את מבטו.

"הנה רמת-רחל", אמר בועז ליואב, מצביע על הבתים הרחוקים. יואב הביט לכיוון אליו הצביע בועז, ואמר, "אז איפה האוטו של אבא?"

"אי אפשר לראות מכאן", אמר בועז בקול, מקווה שהאיש היושב על קופסת הפח שומע את דבריו, "חוץ מזה לא אוטו זה משוריין, וזה לא של אבא, זה של הקיבוץ. אבא רק נהג בו. וחוץ מזה הוא כבר הרוס לגמרי מהכדורים של הערבים".

האיש לא עשה כל סימן שהוא שומע אותם. הוא הרים מן הרצפה בקבוק ומזג מעט מתוכנו לכוס שהיתה בידו. בועז תהה אם אלה מים רתוחים, כי סתם מים מהברז אסור לשתות בגלל החידקים. האיש לגם מן הכוס ופלט אנחה. בועז חש בריח חריף, וחשב שבטח המים מלאים חידקים אם יש להם ריח כזה.

"איפה אתם?" יצאה מרים החוצה, ובוועז ויואב החלו מגרדים את נעליהם במרצפת בודדה שרבעה בתוך הבוץ. האיש שישב על קופסת הפח של הביסקויטים הפנה אליהם את מבטו. הוא קרץ אליהם בעינו, ובוועז תוך שהוא מגרד את הבוץ מנעליו החזיר לאיש חיוך.

"לא חשוב", אמרה מרים בקוצר-רוח, מתעלמת מהאיש שישב על קופסת הפח. היא תפסה את בוועז בידו הפנויה, והם נכנסו פנימה. בוועז התעצבן כי עוד לא גמר לנקות את הנעליים, ומרים הרי תמיד צעקה עליו שהוא מלכלך את הספונג'ה שהיא עשתה, וגם חשש שהאיש ייעלב שהם לא דיברו איתו ממש, וחוץ מזה הרגיז אותו שמרים מושכת אותו ככה.

הם נכנסו לחדר גדול שרצפתו רצפת בטון מלוכלכת בבוץ. מן התקרה השתלשלה נורה עירומה, ולאורך הקירות עמדו מיטות ברזל. בקצה החדר היתה תלויה שמיכה חומה, ומאחוריה נשמעו קולות דיבור וקשקוש כלים. במרכז החדר רבעה עז, וסביבה התהלכו שתי תרנגולות חומות ותרנגולת אחת לבנה, שניקרו ברגבי הבוץ.

"איזה יופי!" קרא יואב וניסה לגעת בתרנגולת הלבנה. בוועז משך במעילו של יואב להשתיקו. מרים עמדה באמצע החדר, נבוכה מעט, כמעט חסרת אונים. אך מייד התעשתה.

"יאללה קישתה" צעקה, ורדפה אחרי התרנגולות עד שיצאו החוצה. לאחר מכן חזרה לחדר, תפסה בחבל שהיה כרוך סביב צווארה של העז והחלה מושכת אותה החוצה. העז סירבה ללכת מרצונה ומרים נאלצה למשוך בכוח ולגרור את העז בעודה רובצת. יואב צחק, ובוועז צבט בזרועו, יואב גנח והחל למחות. "תשתוק", סינן בוועז, "זה לא הבית שלנו." מרים חזרה פנימה, מתנשפת ובו-בזמן מנסה לחייך אליהם.

"הנה, אתם יכולים לשבת כאן", הראתה בידיה על מיטת ברזל.

בוועז התיישב על המיטה ומשך ועזר ליואב לעלות. מרים נגשה לארון, פתחה אותו והוציאה חלוק עליו היו מצויירים פרחים כתומים צהובים וירוקים. בוועז חשב שהחלוק יפה מאוד, ואולי גם למרים יש סבתא באנגליה ששלחה לה את כל הצבעים האלה.

מרים הניחה את החלוק על דלת הארון, פשטה את החולצה הלבנה ואת החצאית הכחולה-כהה, עמדה לרגע מול הראי לבושה בקומבניזון הלבן שלה ואחר לבשה את החלוק.

בוועז הסתכל במרים, כפי שהסתכל תמיד כאשר היתה מחליפה את בגדי העבודה החומים, שנתנה לה אימא, לחולצה ולחצאית. הוא היה מסתכל במבט של הפניית ראשו לצד אחד ואת עיניו לצד שני, לעברה של מרים, עד שהיה חש בדגדוג בכטנו, כשהגיעו עיניו אל השיער השחור שבבית שחיה של מרים.

כעת חש בדבר מה נוסף. מישהו הביט בו. הוא התיק את מבטו ממרים, והפנה את ראשו אל הפתח, שם ישב עדיין האיש על קופסת הפח, אלא שהמבט לא בא משם. רק התרנגולות בדקו בזהירות אם מותר להן להיכנס. בוועז הסתכל סביב וראה מאחורי השמיכה שהיתה תלויה בקצה החדר, על הרצפה, זוג רגליים יחפות.

מרים היתה לבושה כבר בחלוק הפרחוני. "כמו זמרת אמיתית", חשב בוועז בגאווה.

"מה אתם מתחבאים!" קראה מרים, והסיטה את השמיכה. מאחורי השמיכה יצאו ילדה קטנה בגילו של בועז, שני ילדים גדולים יותר, אישה, שנראתה לבועז זקנה; בכל אופן, היא נראתה לו יותר זקנה מאימא, והיתה שם עוד אישה שנראתה לו כמו אימא.

"הנה", אמרה מרים, "הנה האורחים". הילדים והזקנה שתקו. "הנה הילדים של המנהל שלי", אמרה בגאווה. הזקנה והילדים נעצו עיניהם בבועז וביואב, כמו חיכו שיעשו קסם. האישה הצעירה יותר לא הביטה בהם. היא תקעה את עיניה בפניה של מרים במבט שלא נעם לבועז.

השתיקה היתה ארוכה, ובועז חשב שמרים חיכתה למשהו אחר. לתגובה אחרת. הוא ראה אותה מאבדת את סבלנות, כמו שהיה קורה לה לא פעם עם נועה, כשלא רצתה לאכול.

"נו, כבר", אמרה מרים לזקנה, "תביאי משהו לאורחים!" ולאחר מכן אמרה עוד מלים בשפה אחרת. האישה הזקנה השיבה למרים בשפה האחרת הזאת, ונחפזה לעבר ארון שעמד בקצה החדר, מאחורי השמיכה. האישה הצעירה יותר חלפה על פני מרים, אמרה למרים משהו גם כן בשפה האחרת הזאת, ויצאה אל מחוץ לבית.

בועז נדרך. הוא אף פעם לא שמע שפה כזאת. "אולי זאת נוצרית", חשב ונבהל מעצם המחשבה. "אולי מרים היא בכלל נוצרית, ובגלל זה היא רצתה לקחת אותנו למנזר". המחשבות התערבלו במוחו, "איך זה שמרים היא גם המטפלת של נועה שנותנת גם להם לאכול, וגם זמרת, וגם נוצרית?"

שוב עלתה בו תחושת האימה, כמו אז כשהיא רצתה להכניס אותם למנזר.

מרים אמרה שהם יילכו למגלשה, ובגלל זה נאלצו לחכות ללאה'לה, עד שתלבש מכנסי התעמלות מתחת לחצאית, שלא יראו לה את התחתונים כשהיא מתגלשת.

נועה היתה בעגלה, יואב החזיק ביצול אחד של העגלה, בועז החזיק ביצול השני, ולאה'לה הלכה לידו. ואז, כשהגיעו לסמטה של קולנוע 'סמדר', פנתה מרים לכיוון דרך בית לחם. אפילו יואב ידע שזאת לא הדרך למגלשה, אבל מרים אמרה: "בואו, תראו מקום יפה". הם הלכו אחריה, ובועז חשב שהיא תיקח אותם לשדה שליד פסי הרכבת, או אולי שוב יילכו לבית-חרושת לביסקויטים 'הדר', ששם היתה אימא של לאה'לה קונה פחים של ביסקויטים שבורים, שהם הרבה יותר טעימים מהשלמים, כפי שהסבירה לאה'לה, בגלל שהם נאפים גם באמצע, איפה ששבור.

אבל מרים לא התכוונה ללכת ל'הדר' וגם לא לגבעה שליד פסי הרכבת. כאשר הגיעו לקצה הסמטה של קולנוע 'סמדר', עצרה מרים ליד שער הברזל הגדול של המנזר והקישה עליו בחוזקה.

"זה של הנוצרים", השתנקה לאה'לה בפחד, ובועז החל לרעוד גם הוא, כי זכר את כל הדברים האיומים שלאה'לה סיפרה לו על הנוצרים, שהם חוטפים ילדים, והם שורפים חזירים ואחר כך הם אוכלים אותם עם כל הדם. לאה'לה החלה לרוץ. גם בועז רצה לרוץ.

אבל היו כאן יואב ונועה והוא לא יכול היה להשאיר אותם לבד עם מרים ועם הנוצרים. "אני רוצה הביתה", אמר למרים.

"איזה שטויות זה?" צחקה מרים, "יש להם גינה נורא יפה".

"אני רוצה הביתה!" צעק בועז. מרים התרגזה ואמרה לו להפסיק להתנהג כמו תינוק. בועז רקע ברגליו, ומרים ניסתה לאחוז בידו, אך הוא חמק ממנה, ונעמד באמצע הכביש.

"תפסיק להשתגע!" צעקה מרים, שלא יכלה לרוץ אחריו בגלל יואב ובגלל העגלה של נועה. מכונית נכנסה לרחוב. הנהג עצר והחל לצעוק לעבר מרים. מרים צעקה בחזרה ואמרה לנהג מילים כמו 'כוס-אמק' שאסור להגיד כשאבא או המורה שומעים, וצעקה לבועז שיבוא כבר. אבל בועז לא זז מאמצע הכביש עד שמרים נכנעה, ואמרה שלא צריך, ושהם לא יילכו למנזר.

כשסיפר בועז לאבא שמרים רצתה לקחת אותם למנזר של הנוצרים, אמר אבא שזה מקום יפה מאוד, ויש להם גן עם המון פרחים, שהלוואי והוא היה מצליח לגדל חצי מהם בגינה שלו. "וחוץ מזה", אמר אבא, "יש להם שם איילות וציפורים עם המון צבעים".

"אבל הם נוצרים!" אמר בועז בכעס, אבל אבא צחק ומשך בכתפיו, ולא הבין שהם גונבים ילדים ושורפים חזירים ואוכלים אותם עם כל הדם.

"זה בטח השטויות שלאה'לה אמרה לך", אמר אבא, "נוצרים זה אנשים. זה הכול".

כעת, על מיטת הברזל בביתה של מרים, ניסה בועז להאמין לדבריו של אבא שנוצרים זה אנשים וזה הכול, אך ליתר בטחון ניסה לבדוק אם יש בסביבה גם חזירים, שלא ידע כיצד הם נראים בדיוק, או אולי יש כאן מישהו שינסה לגנוב אותם. בלי משים נגע ביואב, שישב לידו, והחל לנסות לשחזר את הדרך חזרה הביתה אם יצטרכו לברוח.

"יאללה!" קראה מרים, והאישה הזקנה מיהרה להגיש צלחת עשויה קרטון דק ועליה בוטנים, גרעינים וצימוקים, ודחפה אותה לידיו של בועז.

"זה מה שאת נותנת?" צעקה מרים, והמשיכה לצעוק, כמו שצועקים כשלא מבינים אותך, חשב בועז.

"אני אמרתי לך בבוקר, שאני יביא את הילדים של המנהל! אני אמרתי לך, ואת, רק שאני אתבייש את רוצה!" ומרים חטפה את הצלחת מידיו של בועז והכתה בה על ראשה של הזקנה. "תראו מה זה אימא!" צרחה מרים, מכה שוב ושוב בצלחת הקרטון בראשה של אמה. ובוועז לא ידע אם היא כועסת, או אולי היא בוכה. יואב הביט בנעשה בתדהמה. עיניו היו פקוחות לרווחה, פיו היה פעור, ומגרונו החל בוקע קול, מעין גניחה, אשר בועז ידע שזו הקדמה לצחוק. הוא לחץ את ידו של יואב, והקול נדם.

כל הבוטנים, הגרעינים והצימוקים נשפכו כגשם על ראשה ועל גופה של אמה של מרים ומשם לרצפה. מרים פרצה בצחוק, וקרא לבועז וליואב "תראו איזה צחוק!" שלוש

התרנגולות פרצו פנימה והחלו לנקר את הכיבוד. יואב צחק יחד עם מרים והחל מנפנף בידיו כמו שנפנף בשרוולי הסוודר האדום של בועז, מנסה שוב להצחיקו.

האישה הזקנה פלטה כמה מלים בשפה שאולי היתה נוצרית, שבועז לא הבין, אך המלים הזכירו לו את הקול של אוויר יוצא מן הגלגלים שהשמיע נהג המונית לפני שנסע. מרים הפסיקה לצחוק. אמה של מרים נעלמה מאחורי השמיכה. לרגע נשמע עוד קול צחוקו של יואב, אך עד מהרה דעך גם הוא. כעת נשמעו בחדר רק קולותיהן של התרנגולות. יואב נלחץ אל בועז.

"תפסיק", אמר בועז, אך יואב לא הרפה. "מה יש לך?" שאל בועז, ויואב רמז לבועז שירכין את ראשו כדי שיוכל ללחוש באוזנו, שהוא צריך ללכת לשירותים.

"מרים", אמר בועז בהקלה על שיש משהו שהוא מכיר.

"מה, בוזי?" שאלה מרים בפיזור דעת. בועז קפא לרגע על מקומו.

"תגיד לה, בוזי!" האיץ בו יואב, ומרים שאלה שוב: "מה, בוזי?"

בועז רצה לצעוק שהנה, מרים לא עמדה בהסכם, אך הוא חשש מכל הדברים הנוצריים שחשב עליה, ורק אמר: "יואב צריך פיפי".

"זה בחוץ, שם", הצביעה לעבר הפתח, "תיקח אותו", אמרה מרים בקול עייף. בועז ירד מן המיטה, מושיט את ידו ליואב.

הם יצאו אל מחוץ לבית. בועז הביט סביבו ולא ידע לאן ללכת.

"סליחה", פנה לאיש שישב על קופסת הפח, "איפה זה הבית-שימוש כאן?"

האיש הצביע על סוכה עשויה לוחות פח ועץ שעמדה ליד הבית. בועז ויואב פנו לסוכה. כאשר עמדו בפתח הסוכה ראה בועז באור הקלוש שדלף מן הבית, שהאישה היותר צעירה מתרוממת מן הקרקע באמצע הסוכה. לרגע עמדה כשפלג גופה התחתון חשוף, לאחר מכן הרימה את תחתוניה, סדרה את שמלתה, ויצאה מן הסוכה בלי לומר מלה.

בועז התמלא ייאוש. הנוצרים, והחזירים, תלתלי בית השחי השחורים, והזקנה שהשמיעה את הדברים האלה, וכעת האישה הזאת, שאפילו שהיא גדולה, היא לא סגרה את הבית שימוש כמו שאימא עושה. ועכשיו, אפילו שזה בלי כוונה, ולכן גם לא נחשב, הוא ראה לה את מה שהכי אסור לראות. ואיך זה שכל מה שמפחיד, וכל מה שאסור קורה דוקא לו, ולמה יואב לא מבין את זה, אלא רק הוא, בועז. בועז חש שהוא רוצה להיות עכשיו קטן, יותר קטן מיואב אפילו, תינוק הוא רצה להיות, כמו נועה, לשכב במיטה ולבכות.

"נו, כבר!" אמר יואב, ובוועז הרגיש שיואב נותן לו את הכוח לשמור עליו. הם נכנסו פנימה.

ריח חריף עמד בסוכה ויואב ובוועז סתמו את אפם. יואב עמד והסתכל בבור שהיה באמצע הסוכה, ואחר תלה מבט שואל בבוועז. בועז משך בכתפיו ואמר "נו" שנשמע כמו "דו" כיוון

שסתם את אפו. יואב ניסה לפתוח את כפתורי מכנסיו ביד אחת, כי ידו השנייה סתמה את אפו. "אווףףף" אמר בועז, התכופף ופתח את כפתורי מכנסיו של יואב. "זהו, עכשו תעשה".

"לשם?" שאל יואב והצביע אל הבור.

"בטח!" אמר בועז.

יואב החל משתין ומבט של דאגה בעיניו. "זה עמוק?" שאל.

"לא יודע", אמר בועז, "תגמור כבר".

"ואם אני יפול?" שאל יואב.

"שלא תעיז", אמר בועז מעוצבן, "אני לא ארד לתוך הסרחון הזה להוציא אותך". יואב התרחק מן הבור וסיים להשתין על שפת הבור.

"הם יצעקו עלינו?" שאל יואב.

"הם לא ירגישו", אמר בועז, ועזר ליואב לרכוס את כפתורי המכנסיים.

הם יצאו מסוכת הפח, והתכוונו להיכנס שוב אל הבית, אך האיש שישב על קופסת הפח סימן להם לעצור.

בועז ויואב עמדו במקומם. האיש הוציא מכיסו שתי סוכריות, פתח את עטיפת הצלופן שלהן והושיט לבועז סוכרייה צהובה, וליואב סוכרייה ירוקה. בועז אמר 'תודה' ושם את הסוכרייה בפיו. יואב אמר "גם אני רוצה צהוב".

"טיפש" אמר בועז, אבל האיש לא אמר מלה. הוא שלח את ידו אל כיסו ומצא סוכרייה צהובה, פתח את הצלופן והושיטה ליואב. לרגע הביט בסוכרייה שבידו, גמע את המים עם החידקים שהיו בכוסו, ושם את הסוכרייה הירוקה בפיו. הוא חייך אל בועז ויואב.

"איך קוראים לך?" שאל האיש את בועז.

"בוז.. בועז" אמר בועז.

"ולי קוראים יואב" אמר יואב.

"ולי קוראים יוסי", אמר האיש. לרגע היתה שתיקה, אך יוסי קירב את ראשו לעבר בועז. בועז חשש שכל החידקים יעברו אליו, אך גם פחד להזיז את פניו.

"היא עוזרת שלכם", אמר ונעץ את עיניו לתוך עיניו של בועז. נשימתו של בועז נעתקה. היו ליוסי עיניים משונות, כמו למרים. הפנים היו מול פניו של בועז, אך המבט כמו היה אל מעבר לכתפו.

"מה פתאום?" אמר בועז נסוג מעט לאחור, "מרים מטפלת שלנו. של נועה".

"מטפלת", אמר יוסי, וחזר שוב על המלה. "מטפלת?"

בועז לא שכח את ההסכם שעשה עם מרים, ולשמץ של שניה חש אשמה, אך מייד עלו לגרונו ה'בוזי' שקראה לו, והנוצרים, והשערות, והזקנה, והוא חש שאין בו כוח להגן על כל הדברים בבת אחת, ועל כן אמר "כן, מטפלת".

"מה היא עושה?" שאל יוסי, ובוועז אמר שמרים מחליפה לנועה את החיתולים, ונותנת לה לאכול ולוקחת אותה לטייל, וגם להם, לבוועז ויואב היא נותנת לאכול.

"וספונג'ה היא עושה?" שאל יוסי, ובוועז נענע בראשו.

"וכלים היא רוחצת?" הוסיף יוסי ושאל, ובוועז שוב נענע בראשו. "וכביסה, ולנקות שטיחים, ולהוציא את הזבל?" ובוועז נענע שוב ושוב בראשו.

"זה מה שאמרת", אמר יוסי, "עוזרת!"

"אתה בכלל לא יודע" אמר בועז בכעס.

"מה אני לא יודע?" שפתו של יוסי נפערו מעט בחיוך קטן.

"מרים היא מטפלת שלנו ו... קרא בועז, ויואב שחש מחוץ לענינים הוסיף בידענות: "ולאבא שלנו יש משאית ירוקה!"

יוסי צחק. כעת הבחין בועז שמרים עומדת בפתח. פניה היו מתוחות, ורק רעד קל עבר מדי פעם בשרירי לחיה השמאלית.

"תצחק לך", הטיח בו בועז, "אבל יש דבר שאתה לא יודע".

"באמת?" אמר יוסי בקול, שבועז ידע שהנה זה-זה הבוז שקרא עליו בספר, "מה למשל?"

כעת עמדו מסביבם הילדה הקטנה ושני הבנים היותר גדולים, וגם האישה הצעירה יותר שיצאה קודם מסוכת השירותים.

"אני לא יכול לגלות, אבל מרים יותר חשובה ממך". בועז צעק, מנסה להגיד בלי לגלות.

"מה אתה אומר?" אמר יוסי, ועדיין המילה 'בוז' צלצלה בקול גדול באזניו של בועז, והוא הבין שהאיש הגדול הזה ממש מתקוטט איתו, ואם הוא, בועז, לא יעמוד מולו יסתיים הדבר בבושה איומה.

"אז שתדע לך", הכריז בועז בקול רם, מלא שנאה וכעס ו.. כן, ואפילו בוז, "אז תדע לך שמרים היא זמרת". בועז הרגיש שלא אכפת לו מה מרים תעשה לו, אבל הוא לא ייתן להעליב אותה ואת הסוד שלהם, את האמת היחידה עליה הוא עוד יכול להגן בלב שלם; והוא המשיך לצעוק "מרים שרה את 'בת הדייג', מרים היא מרים אביגל ששומעים אותה ברדיו!"

לרגע קפא החיוך על פניו של יוסי, והוא הביט בבוועז בתדהמה. בועז חשב שיוסי אינו מבין מה הוא, בועז, סח, והתחיל לשיר את השיר מההתחלה: "השיק הדייג סירתו אל המים". יוסי

התבונן בו עוד רגע, מקשיב לקולו של בועז, שהיה כעת גבוה מקולו הרגיל, ופרץ בצחוק. מרים נכנסה אל הבית וצחוקו של יוסי התגבר.

"מרים שרה!" קרא יוסי בין פרצי הצחוק, "שמעת, גברת טובול" פנה לאישה שיצאה קודם מסוכת הפח, "אדון טובול!" פנה לילד שעמד לידו, "אביגל אנחנו, לא טובול. מרים לא עוזרת, מרים שרה! מרים שרה, היא זמרת. תודה תגידו לה, שעושה לנו כבוד וגרה איתנו פה במעברה". דמעות צחוק זלגו מעיניו וכל גופו רטט.

"איפה אבא שלנו!" קרא, "איפה אבא שלנו שישמע שהאחות השרמוטה שלנו שרה!" כעת צחקו כולם. הזקנה יצאה גם היא החוצה, והאישה מהשירותים הסבירה לה משהו בשפה הנוצרית שלהם, וכעת גם היא הצטרפה לצחוק.

יואב שראה את כולם צוחקים התחיל לצחוק גם הוא, אך בועז סטר לו על לחיו ואמר: "תסתום, מטומטם." דמעות עמדו בעיניו של יואב, והוא החל לבכות אך בועז לא שעה אליו. הוא חש שפניו לוהטים כמו בזמן שהיה חולה. הוא הכיר את המלה הזאת שיוסי אמר, 'שרמוטה', וידע שזאת המלה הכי גסה בעולם. יותר מ'כוס-אמק' אפילו.

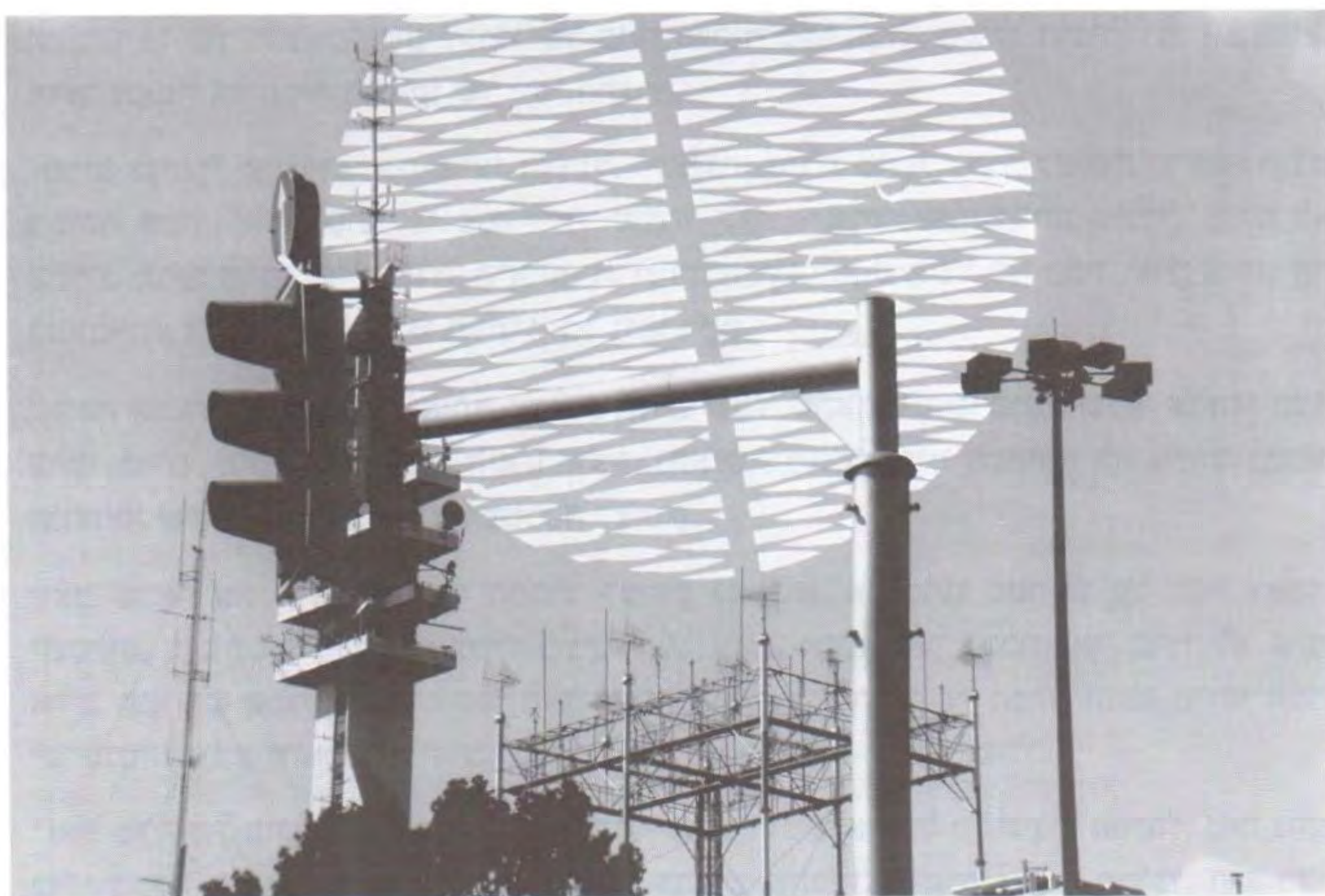
"זאת מלה של פושעים" אמרה לו לאה'לה, "השם יעניש את כל מי שיגיד אותה". מאז נזהר בועז במלה הזאת, גם בגלל השם, וגם כי הרגיש שהמלה אומרת משהו מסוכן. הוא רצה להגיד לאיש הזה, ליוסי הזה, שישב שם על קופסת הפח ושתה מים עם חידקים, שיהיה לו רע, שהשם יעניש אותו ושהוא בעצמו שרמוט. אבל לא היה מסוגל. רותח ורועד עמד בועז מול יוסי שניצח על מקהלת הצחוק. אף שעמדו בחוץ, ורוח קרה נשבה בשדה הפתוח, חש בועז שהוא נחנק ופתח את כפתורי המעיל, ולא אכפת היה לו שיראו לו את הסוודר האדום. מרים שוב עמדה בפתח, לבושה בחולצה ובחצאית.

"מה יש לכם אתם לצחוק", אמרה וקולה נשמע באזניו של בועז מחוספס וצורמני. קולות הצחוק געו ועלו. "ממה הארק הזה שלך? מאיזה כסף?" אמרה ליוסי, והוא השתתק. "את אבא אתה מביא מהקבר? מתי ראו אותך בביתכניסת, מתי?" ולזקנה אמרה "מי נותן לך כאן בשביל אוכל לכל אלה?" והחוותה בידה על כל הנוכחים. "כן, תגידו תודה, למה לא?"

קולות הצחוק האחרונים נשתתקו, ורק קרקור התרנגולות וגעיית העז נשמעו. לבועז היה נדמה כי כל השדה הענקי, וכל בתי הפח, ואפילו רמת-רחל, כולם מקשיבים למרים. יואב התקרב לבועז, ואחז בידו. בועז תפס את היד ולחץ אותה בכוח.

"הילד הזה", אמרה מרים בשקט, "מה נתנתי לו? סתם סיפור, שקר יפה. לא הפריע לאף אחד מה שאמרתי לו, ותראו אותו, אשכנתוזי כזה, קטן כזה, איך התלחם בשבילי".

יוסי השמיע קול נחרה, אך מרים דחפה אותו בכוח מהקופסה והוא נפל לתוך הבוץ. הוא קם לעברה מתנדנד ונוטף מים חומים, אך מרים זקפה את אצבעה מולו והוא נעצר. "ושרמוטה", אמרה מרים, "תקרא למי שבאמת שרמוטה. וגברת טובול למי שבאמת גברת טובול".

האישה שיצאה מהשירותים פתחה פיה למחות, אך מרים הניפה ידה לעברה בתנועת ביטול, ואמרה, "יאללה, בואו", ומשכה את בועז בידו.

שדה הבוץ היה חשוך, והגשם הקל שירד הפך את הבוץ לעיסה. לבועז לא היה אכפת שבוץ נכנס לתוך נעליו, ולכלך את גרביו ואת מכנסי הטריליין השחורים שלו. הוא אחז בידו של יואב והלך אחרי מרים.

כשהגיע "מספר שש", הניח בועז ליואב לשבת ליד החלון. עד שהגיע האוטובוס לתחנת הרכבת בדרך חברון לא פצה איש מהם את פיו.

"אם לא היית קוראת לי בוזי - לא הייתי מגלה", אמר בועז לבסוף, מנסה להקל את המועקה; אך מרים רק העוותה פניה בחיוך עייף, רכסה את כפתורי מעילו של בועז, אך בועז לא הניח לה לרכוס את הכפתור האחרון. "לא קר לי", אמר. מרים העבירה את אצבעותיה בשערו כמסרק, ולא הוציאה מלה עד שהגיעו הביתה.

"הם התנהגו יפה מאוד" אמרה לאבא, ואבא חיך אליה והזמין אותה לשתות כוס קפה, והציע שיחזיר אותה הביתה במשאית שלו, אך מרים אמרה שלא צריך, והלכה.

כשניסה אבא לברר מה היה ואיך היה, אמר יואב, שגם הוא רוצה תרנגולות ועיזה, ובועז אמר שהיה בסדר גמור, וזה הכול.

במשך השבועות שלאחר מכן, עד שהפסיקה לעבוד אצלם, מרים לא שרה יותר את 'בת הדייג' וגם לא שום שיר אחר. עם יואב ונועה היתה צוחקת לפעמים, ואולם כאשר בועז היה בבית הוא חש, שאתו היא מדברת בנימה שונה. כעת גם הקפידה להחליף את בגדיה מאחורי דלת סגורה, ותמיד קראה לו 'בועז'.

אלחנן ניר / כל היתום שבי

בְּעֶרְב־שַׁבָּנוּ מִמְּכַלְאוֹת הַנְּכוֹר, מִמְּלִכּוּדוֹת הַנְּפֶשׁ,
וְאֶפְלוּ מוֹתֶךָ לֹא הָיָה לִי,
וְכָל נַחוּמֵי הַהֶעָדָר הַדְּקִים שְׁלָךְ נָסוּ.
וְהַהֲרִיזוֹת הַקְּטָנִים שֶׁהָיִית זוֹרֶקֶת בִּי
נִהְדָּפוּ כְּבָר מִהַקְּרוֹנִים הַרִיקִים,
מִפְּלִים מִשְׁלַחֲנוֹת הָעֵץ אֶל הַנְּגָרִס,
אֶל שְׁמוֹתָיו הַרְבִּים שֶׁל הָאָרְעִי, אֶל עֵינֵי הַבוֹז.
וְכָל פְּנֵי הַיְתוּם וְהַשְּׁקוּף וְהַצֶּעֵר
וְאֵלֵּי הַחֲלָקִים הַשְּׁסוּעִים שֶׁלְעוֹלָם
כְּבָר לֹא יִשְׁתַּכְנְעוּ שִׁישׁ אֶהְבֶּה אֶפְשָׁרִית -
גָּלוּ בִּי עוֹד מְקוֹמוֹת לְהַנְמִק,
בָּאוּ בְּחַפְזֵי לַיְלָה שְׁלִי אַחַר יְדִיךָ
("הָאֶצְבָּעוֹת הָאֲרָכּוֹת שְׁלָךְ הֵם אוֹלֵי מִמְּנִי")
לְהַעֲלֵם, לְהַתְאַמֵּבֵט בְּצַחוּק אֶל הָעוֹלָם בְּגוֹף גָּדֹל,
אֶךְ עֲדִין מְלֵא בְּבִטְחוֹן,
שֶׁעֲכָשׁוּ פְתוּחַ רֶק אֶל הַמַּיִם הַזְּרוֹנִים

ריקי דסקל / שלושה שירים

סו ס התודעה

היא מדברת את עצמה לדעת
היא מדברת ומדברת ומדברת ומדברת
מדברת את עצמה לדעת
והדבורים והדבורים והדבורים

מרחיקים את הצער רק רגע
מרחיקים את העלבון רק רגע
מרחיקים את חסר האונים רק רגע
מרחיקים את ההשפלה והדחיה והתסכול והלעג רק רגע
מרחיקים את השער המלבין ואת העור המתרפט את העיניים השוקעות ואת הידיים
המתדלדלות רק רגע, את הדמוי ואת העצמי
ואת הכאב ואת הכאב ואת הכאב רק רגע רק רגע רק רגע
תנוחי אחותי, גם אם לא תתפסי את הפרפר הוא ימות תוך 24 שעות.
את רוצה לאלף את התודעה ולרכב עליה כאלו היתה סוס עץ.
אבל לסוס כמו שאת רואה זין ענק וביצים שריריות הוא סו ס
ואת התודעה לא צריך לאלף צריך לפרס אותה כמו
שפורסים שמירת פיקה על חול היים.

אני מביאה אני מביאה אני מביאה
את הישות המקשיבה את הישות המקשיבה את הישות המקשיבה
ונותנת לה מקום נותנת לה מקום נותנת לה מ

אחותי, הישות המקשיבה חרשת, אזניה סתומות משעוה בת אלפים.

אבל רגע, אני אקשיב אני אקשיב
שקט, אני מקשיבה, שימו לב כמה אני יפה מקשיבה, שימו לב כמה אני יפה כשאני מקשיבה

כִּמָּה אָנִי נִפְלְאָה כְּשֶׁאֲנִי מִקְשִׁיבָה כִּמָּה אֲנִי אֲנִי אֲנִי אֲנִי אֲנִי אֲנִי

בּוֹאוּ, בּוֹאוּ, בּוֹאוּ, תִּקְשְׁיבוּ גַם אֶתֶן לְסוּס הַתּוֹדָעָה שְׁלִכֶן

אֵל תִּפְחָדוּ מִמֶּנּוּ גַם אִם הוּא יִגְרַר אֶתְכֶן לְשָׂדוֹת הַכָּאֵב וְהַפְּחָד, הַצָּעִר וְחִרְדַּת הַמּוֹת.

שָׁם תִּעְשׂוּ כְּלֵי מַהֲכָאֵב, תִּעְשׂוּ כְּלֵי מַהֲפָחַד וְכִכֵּל שֶׁהֵם יִהְיוּ גְדוֹלִים יוֹתֵר

כִּךְ הַכְּלֵי יִהְיֶה עֵמֶק יוֹתֵר, רָחֵב יוֹתֵר, אֵיזָה כָּאֵב נִפְלְאָה יֵשׁ לָכֵן אֵיזָה כָּאֵב מִשְׁתַּלֵּם

אֵיזָה כְּלֵי נִפְלְאָה עֲשִׂיתֶן, אֵיזָה כְּלֵי עֲנָק, כָּל הַכְּבוֹד לָכֵן, אֶתֶן יוֹדְעוֹת לַעֲשׂוֹת אֶת הָעֲבוּדָה !

תּוֹכְלוּ לְהַגִּישׁ בּוֹ סֵלֵט אֲבֵטִיחִים שְׁלֵם.

אֶתֶן חִיבוֹת כָּאֵב כִּי אִם לֹא יִהְיֶה לָכֵן כָּאֵב לֹא תּוֹכְלוּ לַעֲשׂוֹת כְּלֵי, וְאִם לֹא יִהְיֶה לָכֵן כְּלֵי לֹא

תִּהְיֶה לָכֵן אַהֲבָה נִקְדָּה

לֹא תִהְיֶה לָכֵן אַהֲבָה אִם לֹא יִהְיֶה לָכֵן כְּלֵי נִקְדָּה כִּכֵּר אֲמַרְתִּי?

לֹא תִהְיֶה לָכֵן אַהֲבָה אִם לֹא יִהְיֶה לָכֵן כְּלֵי

אִם לֹא יִהְיֶה לָכֵן כָּאֵב לֹא תּוֹכְלוּ לְכִיר מִמֶּנּוּ כְּלֵי וְאִז לֹא תִהְיֶה לָכֵן אַהֲבָה

נִקְדָּה נִקְדָּה נִקְדָּה

רַגַע, רַגַע רַגַע רַגַע, אֲנִי מִכְרַחָה לְנַשֵּׁם אֲנִי מִכְרַחָה לְנַשֵּׁם

אֲנִי מִכְרַחָה לְנַשֵּׁם בְּשִׁבִיל לְשָׁמֵעַ אֶת הַכָּאֵב שְׁלִי

בְּשִׁבִיל לְשָׁמֵעַ אֶת הַתּוֹמַרְת שְׁלִי מִנְגַנֶּת הוּ כִּמָּה אֲנִי אוֹהֶבֶת לְשָׁמֵעַ אֶת הַתּוֹמַרְת שְׁלִי מִנְגַנֶּת

הִנֵּה הִנֵּה הַמְנַצֵּחַ, הִנֵּה הַמְנַצֵּחַ, הוּא מְנַצֵּחַ עַל הַתּוֹמַרְת הַנִּפְלְאָה שְׁלִי, הִנֵּה הַמְנַצֵּחַ שְׁלִי

הִנֵּה הוּא מְגִיעַ

הַסּוּס שְׁלִי הַסּוּס שְׁלִי הַסּוּס שְׁלִי

אֲנִי סוֹגֵרֶת עֲלָיו אֶת שְׁתֵי רַגְלָי

וְהוּא נִכְנַע לְלִפְיַתִּי

אֲנִי מַרְגִּישָׁה אֶת עוֹרוֹ הַחֹם הַחֶלֶק הַמְתוּחַ

רוֹטֵט אֶל פְּנֵים יֶרְכִי חַי חַי

אֶלְפָתִי אוֹתְךָ סוּס שְׁלִי אֶלְפָתִי אוֹתְךָ סוּס שְׁלִי וְקִרְאתִי לָךְ

תּוֹדָעָה עֲעֲעֲעֲהָהָ

קילפתי תפוז למשוררת מתה

הָאֵוִיר הִיָּה טוֹב

גַּם הָאֵוִירָה

עוֹרוֹ שֶׁל הַתְּפוּז נֶחֱשַׁף מִתַּחַת לְקַלְפָּהּ

נִימִים לְבָנִים בְּלִטּוֹ מִמֶּנּוּ.

בְּקִצְהוֹ הָעֲלִיּוֹן נִתְגַּלְתָּה חִלְקָה רְקִיבּוּבִית

שֶׁתִּינּוּ הַסִּכְמָנוּ שְׁזֵה לֹא נוֹרָא

וְלִמְרוֹת שְׁלֹא רָאִיתִי

אֵין לִי סֶפֶק שֶׁהַמְשׁוֹרֶרֶת הַמֵּתָה נִגְסָה

בּוֹ בַּהֲנָאָה מְרֻבָּה וְטַעֲמוֹ

הַחֲמִצְמִץ מִלֹּא אֶת פִּיהָ נִקְבּוּבִית

נִקְבּוּבִית.

אַחַר כֵּן נִסִּיתִי לִיבֵשׁ

מִזְכָּרוֹת תְּמוֹנוֹת וְשִׁמוֹת שֶׁקִּבְּלָה כִּנְרָאָה מִבְּנֵי מִשְׁפַּחְתָּה וְשֶׁ

לִמְרוֹת רְצוֹנֵי הַכֶּן שֶׁהִמְעֵשָׂה יִצְלִיחַ

אֶת הַנִּעְשָׂה אִי אֶפְשֶׁר הִיָּה לְהַשִּׁיב

וּמָה שֶׁנִּשְׁחַת בְּמִים נִשְׁחַת

אָבֵל גַּם זֶה לֹא הָעֵיב עַל הַמְשׁוֹרֶרֶת הַמֵּתָה

וְסוּף סוּף נִרְאָתָה מְאֻשָּׁרֶת

וְסוּף סוּף נִרְאָתָה רְגוּעָה

לגלף רגע מתוך הזמן

אֵיךְ לְהִמִּיר מְרָאָה בְּמִלָּה

לְשֵׁאת אֶת הַמְרָאוֹת וּלְצִיָּרָם עַל בֶּד

תְּהוֹם הַנֶּפֶשׁ

אֵיךְ לְהַפְּךָ פְּרָחֵי תֵם לְמִבְט תִּינוּק

אֵיךְ לְזַמֵּן בְּמִלָּה אֶת כָּל צְבָעֵי עֲבֵי הַיַּעַר וְהָעֵץ

הַשָּׁחַר בְּשׁוּלְיוֹ

אֶת פְּעֻמַּת הַמִּים בְּעוֹרְקֵי הַהַרִים

אֶת עֲנָנֵי הַכְּבוֹד עֲלֵיהֶם

אֵיךְ לְצַיֵּר בְּשֵׁם אֶת כָּל הָרַעְשִׁים בְּדַמְמָה הַמְּשַׁלֶּמֶת
אֶת שְׁלֹשׁ הַנְּשִׁים הַזְּקֵנוֹת
הַיּוֹשְׁבוֹת בְּפָנִים קְפוּאִים בְּשָׁעָה מְכַשֶּׁפֶת עַל גְּדַת אָגָם
עָגַל כְּדַמְעָה
יִדְיֶהוּן שְׁלוֹבוֹת עַל שְׁמֵלוֹתֵיהֶן הַשְּׁחֹרוֹת
זוֹכְרוֹת בְּדִיוֹק מְאִיפָה בָּאוּ
יּוֹדְעוֹת בְּדִיוֹק לְאֵן הוֹלְכוֹת
אֶךְ לֹא אוֹמְרוֹת
מְלָה

אליעז כהן / פורץ המחסומים

לעלי יחיא, מורי מני-אז
עם מינויו לשגריר ישראל באתונה

בשעה מדמדמת זו, למרגלות הגלבע
בשעה שאני לבוש-זית ועל-כרחי
נאסף אל שומרי החומה
(מעבר הגבול ג'למה, פעם מחסום, פעם
דרך עולה מעמק עפולה אל עמק דותן
ואל דרך ההר והאבות)
בשעה זו אני חושב עליך עלי יחיא
איך באת וכל כלה החם הכרסתני מגלגל אלינו
ילדי-מתנחלים קטנים בני שבועה ות'מניה בארץ השומרון המתעורר
את הגרוניות המרקדות
של שפת הד'אד

בשעה מדמדמת זו שבים בני עמך, עלי, עם שבשדות
ואני עומד להם מעל לראש, בכל הבדוקים
והגרוניות ההן שבאו אז לפיותינו הזעירים
שבות ומחפשות לשון.

בשעה מדמדמת זו הכל כמעט ואפשרי
כשלבני שר ערבית ויוצא אל האשה
שבצליה התפזרו מתוך השק לכל העברים
ואיך בשקט הגאה הזה שלה היא מלקטת ומלחשת
אחד מן השירים
שלמדת אותנו עלי יחיא מכפר קרע באלקנה הבתולה הנבנית
ולא ידעתי ששרשים לה ולכפרך בגבעותינו
שתל-אבות שלך שנעזב באחד יום-אל-ג'מעה לפני
מיתן שנין (מצאו בתל סיר בשר ועצמות עזוב על פחמים)
סמוך ונראה מאצלנו

בְּשֶׁעָה מְדַמְדַּמֶּת זֹו אֲנִי רוֹאָה אוֹתְךָ עָלַי יְחִיא
נוֹשָׂא בְּדָגֶל הַטְּלִית
בְּמֵרוֹמֵי מוֹשֵׁב אֵלַי יוֹן שְׁבֵא־קְרוּפוֹלִים
וְאִיךָ בְּנֶפֶשׁ-עֲרֹבִי-הוֹמִיָּה מֵאֲחָה אֶצְלִי אֶת כָּל הַחֲתָכִים
בְּנֶפֶשׁ הָאֲחַת

כָּאֵן בְּמַחְסוּמִים יוֹרֵד עֲכָשׁוּ הַשְּׁקֵט
וְרֵק זֶה־ב-קִלְפוֹת-הַבְּצָלִים-שֶׁנֶּאֱסָפוּ עוֹד מִגִּלְגָּל רֵיחַ
הַשִּׁיר הַהוּא וְרֵיחַ
מְבוֹכֶת הָאִשָּׁה וְהַחִיל שֶׁמַּעֲלֶיהָ
(הוּא אֲנִי)
וְאֲנִי מִשְׁתָּאֵק-לְכִי יָא סִיד עָלַי

בְּשֶׁעָה מְדַמְדַּמֶּת זֹו, לְמִרְגְּלוֹת הַגְּלִבֵּעַ
עוֹד מַעֲט יִפֹּל הַיּוֹם עַל חֲרָבוֹ
וְעָרֵב כָּחַל-קוֹבֵלְטִי יַעֲלֶה
מִבְּלִי יֵרַח.
מִגְּנִין הַיְּפָה וּבְנוֹתֶיהָ שׁוֹב יִסְתַּלֵּסל הַשְּׁמִימָה
הָאֵלֶּלֶה אֶכְפֹּר בְּמָקָאם הַמְּפֹלָא
וְאֲנִי אֶשְׁלַח אֶצְבָּעוֹת כַּהֵן עֲבָרִי
אֶל אֶהוּבֵי שְׁבֵהָרִים
וְגַם אֶלֶיךָ

7. וַיִּגַּשׁ וַיִּשְׁלַח

אֶחָמֵד בְּמַחְסוֹם אָרֶז

וַיִּמְשֶׁךְ בְּמַעֲיָלוֹ

וַיְהִי אֹרֶךְ.

וַיְהִי חֶשֶׁךְ

יוֹם אַחֵר

12.

אֲנִי רוֹצֵה

לְחַיּוֹת

מִבְּלִי שִׁיפְרִיעוּנִי

שִׁיְהִיָּה לִי גְבוּל טְבָעִי

בְּלִי חוֹמַת קְפוּחַ

מְאַנְכָת,

בְּלֹא גֵדֵר קִנְאָה רְחֻבִית,

אֶף לֹא בְּחֶסֶד מְבַקְרֵי דְרֻכּוֹנִים

וְחִילִים יִשְׂרִים כְּסֻרְגָּל.

טְבָעִי

לְהִשְׁתַּפֵּל אֶל קֶצֶה

יְכַלֵּת. לְהִיּוֹת מִי שְׂאֲנִי:

חוֹף פְּתִלְתֵּל

מְלַחֵךְ בִּידֵי יָמַיִם

נָתוּן לְגֵאִיוֹת הַלַּיִל

אִי טְרוּפִי

הַפּוֹרֵעַ עַד אַחֲרוֹן שְׁגִיּוֹנוֹתָיו
שֶׁל זָרֵד מֵעַנְפֵי תֵּאֲנֶתוֹ
הַחֹגְגִים אֶל מִי אָגַם.

אוּ אֶף פְּשׁוּט מִזֶּה:
טְבָעִי לְהַעֲצֹר בְּגֵדַת נָהָר
כְּמוֹ כּוֹבְסוֹת וּכְבִּסְיָהוֹן
טְבִילָה וְהַבֵּיתָהּ.

.13

הַשְּׁלוֹם שְׁלִי שׁוֹפֵעַ תְּפוּחִים
עַל עֲצֵי הַמַּטְעִים
מֵרֶפֶד בְּתְפוּחִים אֶת הַקְּרָקַע
כְּלִמְשֶׁכֶּב דּוֹדִים.
שְׁלוֹם שְׁמִיָּצָא בְּטֶרְקִטוֹרִים
מְכַלְכְּלֵי נֶקֶטֶר. שְׁלוֹם שְׁלִי
הַמְשַׁתְּרֵג כְּגִפְּזֵן נִכְרִיָּה
עַל הַסְּלָעִים שְׁבִטְרָסוֹת,
מִצִּיעַ אֶשְׁכוּלוֹת לְכֹל עוֹבֵר,
לְעֶרְבִים יִשְׂרָאֵלִים
יְהוּדִים, וְכֹל עֹנֵב
שְׁלוֹם מִימֵי וְסִכְרֵי
הַמִּתְפּוֹקֵק כֹּל פֶּה
כְּמוֹת שֶׁהוּא; עִם הַרְסוֹס וְעִם הָאֲבָק.

.14 גִּילַת הָעֲצָמָאוֹת

הַתְּקַבְּצָנוּ כָּאֵן הַיּוֹם
הַרְחַק בְּחֶצֶר מְקַדָּשׁ הַשְּׁקֵט
כְּלֵי הַבְּדֵל דָּת גִּזַּע מִיָּן
בְּמִלְבוּשֵׁים סְפוּרִים
כְּלָנוּ, הָעוֹבְדִים הַמִּתְפַּטְּרִים הַשְּׂמֻחִים

הַמְבַטְלִים בְּלִי הָרֶף
זוֹנְחֵי קְרִירוֹת וּמְדִיחֵי יְחוּס
וְתוֹרְנִים שׁוֹי נֶפֶשׁ
נְטוּלִים

עַל שְׁטִיחִים וְכָרִיזוֹת צְבָעוֹנִיִּים פְּרָקְדָנִים
כְּמוֹ עֶפֶר מְחֻלָּק, מְהַדְקִים
בְּקֶשֶׁר הַיִּסְטוֹרִי אֶל הָאָרֶץ,
שְׂבוּיֵי גוֹף מְשֻׁלְּחִים
קְשׁוּבִים לְנִיד כָּל רִגַע
לְנִשְׁיבוֹת הַנֶּפֶשׁ
מְחֻלִּיפִים תְּנוּחוֹת כְּנַחַל בְּמַדְרוֹן
אֶצֶל שְׁלַחַן עָרוֹךְ
וְשׁוֹבֵעַ אֵין-בְּרָרָה
בְּנִנּוֹת תֵּה חֵם וּמְשִׁיבֵי נֶפֶשׁ אַחֲרֵים
נִרְדָּמִים פְּחַתוּלִים
בְּרוּחַ הַלוֹטְפֶת
לְצִלִּיל חֲלִילִיּוֹת קְנִי סוּף
נֶעְנָיִם לְלֹא סִיג לְדְרִישׁוֹת
מִד חֲמֵנוּ
מוֹחִים אֲגִלִּי זַעֲה בְּמַגְבוֹנִים
וּבְכֻלָּלוֹ כָּל דֶּלֶף מִן הַמִּצַּח הַקּוֹדֵחַ,
הַתְּקַבְּצָנוּ כָּאֵן הַיּוֹם, כְּלָנוּ,
שְׁלֹא בְכַדִּי.

כְּמוֹ מְשֻׁמָּחָה

וְאַחֲרֵי שֶׁהֲלַכְתִּי

(הִרְבֵּה הֲלַכְתִּי בְּעִיר הַזֶּרֶה הַזֹּאת, וְהִרְחֹבוֹת
הַתְּפוּגָגוּ בְּהַתְּקָרְבִי כְּמוֹ כְּתָמִי כְּלָנִיּוֹת כּוֹזְבִים,
וְאֵל סֵף הַגְּרוּי שֶׁל הַבְּתִים הַמוֹזְאוֹנִיִּים יֵצְאוּ בְּמַהֲרָה

רק שוב ושוב פחי אשפה, והתאכזבתי
ונשפכתי כבד לצד כל מדרכות העיר
עם מי אפסים של גשמים,
ולהטתי כתנור חסר בית.
אפלו ערמונים שאספתי מתוך נחמה לקליה
נודע לי שהם בלוטים שאינם לאכילה.
ופרט לשני יערות עמקים של אחת נערה
שזהו את קריאות התנים של עיני,
השתעשעו מעט וננעלו ביעף בחרף כבד,
פרט להם ומלבד שהרגשתי ליד בית-ספר נעול
כמי שאבד דברי-מה, פרט להם דבר לא עלה
בידי או עורר בי ענין מיוחד או מלא
אותי, אף לא האויר הרחב ששאפתי, היבש והקר...)

התישבותי

כאחד העצים העתיקים בפארק,
ופשטתי מעלי את עלי
הצהבים ועלי הכתמים על הדשא הירק והלח,
כמו משמחה.

1. אש

1.1 רובה אוטומטי

בוא נדבר לענין: מקצר
קת מפלסטיק, משחם דנד"ש. קח לה.

מה אתה עוד
צריך לדעת: עמיד בפני לכלוך, אמין פחד
מד"ק רצח, קצב אש.
קח לה.

עֲזֹב אוֹתְךָ שְׁאֵלוֹת.
עוֹשֶׂה תְּעִבֹדָה לְבָד. בְּעֵינַיִם
עֲצוּמוֹת מוֹרִיד כָּל מִטְרָה. בְּלִי
פְלוֹס פְּרִימִיטִיבִי; חֲרִירִית-פְּרִפְרִית-מִטְרָה.
זֶה כְּלִי עוֹקֵף כְּנֹתָז
מוֹנֵעַ סְחִיטַת הַדֶּק רִגְשָׁנִית וְשִׁטִּיּוֹת.

יֵאלֶּהָ, קַח גַּם רְצוּעַת לִשׁ"ב וְלֶךְ
לְפָנַי שְׁאֵתְחַרֵּט.

1.2 אֵשׁ יַעֲלֶה
הַהֶבְדֵּל בֵּין חֵיל
לְבָשָׁר עִם בְּרוֹזַל
הוּא הַיָּרִי.

הִיָּה חָסֵר מְעֻצֹר.

1.3 הַתְּחִיבוֹת
הַשֶּׁכֶן הַחֲדָשׁ, מֵר עֵפֶר כְּדוֹרִי,
שְׁלֵם לָנוּ בְּזֹאת דְּמִי
מִפְתַּח מְלֵאִים, וְיִכַּל לְשֶׁכֶן
בְּלִבְנוֹ לְעַד.

2. מֵיִם

2.1 נְטִילַת יָדִים
יָד שְׂמָאל רוֹחֶצֶת
יָד יְמִין רוֹחֶצֶת יָד
שְׂמָאל רוֹחֶצֶת יָד יְמִין

וְכַךְ הִלְאָה

עַד תִּזְכֶּה מִן הַדָּם.

2.2 הַסֵּרָה מִבְּגָד

רַחֲצֵי מַדְיּוֹ בְּמֵיִם קָרִים עַד

שֶׁהִכַּתֶּם מִשְׁחִים. אַח"כ

שִׁפְשֵׁפִי בְּסִבּוֹן וְהִשְׂרִי

אֲוִירָה חֲמִימָה וּמְחַזְקָת.

הַצָּבָא יִקְפֹּל בְּאֲרוֹנוֹת.

3. אַדְמָה

וַיָּקָם

מִן הַשָּׂדֶה אֶל

עִיר מְסַכְנֹת וַיִּחְיֶשׁוּ לוֹ

פּוֹלִישׁ לְנַפֵּשׁ וַיַּעֲבֹר לוֹ

סְדֵרֵת מְרוֹקֵי עֲוֹנוֹת,

וַתִּקְרַע תְּמוֹנַת הַשְּׁלוֹלִית מֵרֵאשׁוֹ.

וַתִּשְׂאֵר אַחֲרָיו שְׁלוֹלִית הַדָּם

תִּשְׁלִיל.

וַתִּצְעַק אֶת כָּל תְּמוֹנוֹתֶיהָ מִן הָאֲדָמָה

לְנִקּוּי וּשְׁטִיפָה.

שור ענתבי / שירים

שמים וארץ

כְּאֶשֶׁר הַשָּׁמַיִם מְדַבְּרִים אֶת שִׁפְתֵי הָאָרֶץ, כְּאֶשֶׁר הַשָּׁמַיִם מְמוֹלְלִים אֶת שִׁפְתֵי הָאָרֶץ, כְּכִּי לֹא
נוֹלַד הָאָדָם מִמַּלְאִים בְּלִבָּד, וְהוּא מְנַקֵּה אֶת עֵינָיו שִׁטְחוֹ מֵעֵפֶר מִמְּלָל.

אֲנִי יָכוֹל לְהִשָּׁבַע כִּי רֵאִיתִיו חוֹלֵף בֵּין עֲצֵי הַגֶּן לְבוֹשׁ תְּכָרִיכִים, וַיֵּשׁ אוֹמְרִים כִּי גֵרֶשׁ.

הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל, וְיָמָּה תִּגִּיד הָאָרֶץ הַשּׁוֹתֶתֶת דָּם מִפִּיהָ, מִסְרִיחָה חֵמֶס כְּנֹאֵד צוֹאָה.
אִז אָמְרוּ לָךְ לְנִדָּד, לְשֵׂאת אֶת פְּרֵי הָעֵקֶצִים הַמְעֻשִׂים, כִּי לֹא הָיוּ לָךְ, אִישׁ הַקּוֹנֵה בְּמַלְאִים,
לוֹמֵר אֶת בּוֹשֶׁתְךָ. עֲכָשׁוּ, כְּשֵׂאתָה לְכוֹד וּמְסָמֵן בְּמִסְךָ הַמְרֻצָּד, אֶתָּה תִמְשִׁיךְ לְנִדָּד, רִיקָנִי,
רוֹצֵחַ, נְרֻצָּח, דְּמִים צוֹעֲקִים אֵלֶיךָ לְהַרְגִישׁ מִשְׁהוּ, לְעֲזֹאזֵל.

כֹּל זֶה הָיָה יָכוֹל לְהִגָּמֵר אַחֲרָת, לוֹ הָיְתָה שִׁפְּהָ אַחַת וּדְבָרִים אַחֲדִים. עֲכָשׁוּ לְשָׁמַיִם שִׁפְּהָ
שְׁסוּעָה, שְׁבוּרָה לְאִינְסוּף רְסִיסִים, לְכוּדָה בְּזוּוּג בְּפִיהָ הַמְטַנֵּף שֶׁל הָאָרֶץ הַזֹּאת.

על ספר המדבר

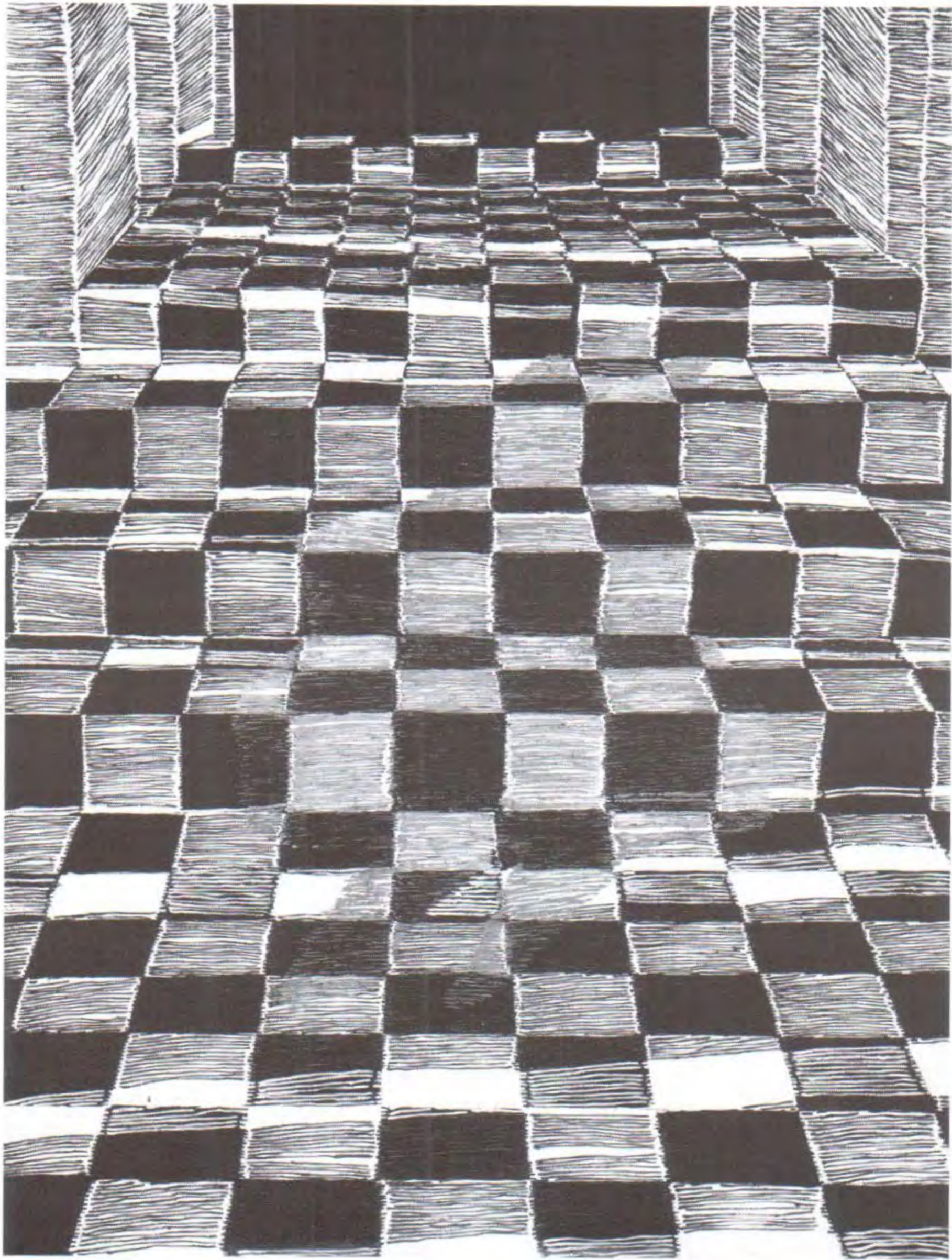
"זֶה יָכַל הָיָה לְהִיּוֹת סְפוּר אָרֶץ, זֶה יָכַל הָיָה לְהִיּוֹת סְפוּר עַם"
(מתוך ביקורת ספרותית)

זֶה הָיָה קוֹץ זוֹ הָיְתָה תְּכֵלֶת
קְפוּדָן מְצוּי צָרֵב וּמְעֻלָּיו נִרְקַע עֲנַן נוֹצָה
עֲקָרָב צָהֵב זָחַל בֵּין אֲשֻׁלִיל לְצוּרִים וְאַלְמָן שָׁחַר לְאַלְמָנָה
יַחַף בֵּין קוֹצִים
אֶקְדַּח תְּפִי נְכוֹן לְוָאֵדִי לְמִים הַמְפַכִּים
כָּאֵן נְרֻצָּחוֹ שְׁתֵּי נְעֻרוֹת טוֹבְלוֹת
כָּאֵן טְבִלְתִּי בְּבִרְכָה הַקְרִירָה
אֶת רַגְלֵי וְהַכֵּל הַקִּיפָה שְׁמֶשׁ עֲנַק
עוֹר קֶשֶׁה בְּכַפּוֹת דְּגָדָג דָּג לְדָג
מְנַטָּה הַחֲרִיפָה
מִבֶּט לְצָבִי אַחַד
בְּדִידוֹת וְאֵל אַחַד נְעֵלָם וְאַבָּד
וּסְפָרִים סְפָרִים מְשִׁיחַ וְתַמִּיד עִם נְבִיאִים
וּמְחַנֵּק בְּגֵרוֹן בְּלִילוֹת הַחֲמִים הַיְבֻשִׁים
עַד חֲצוֹת סוּלְלוֹ הַרוּחוֹת עַל הָהָר הַנוֹשֵׁב בְּאַנְשִׁים
בְּקִשְׁתֵּי לְדָאוֹת עִם הַדּוֹרְסִים לְהִנְהִיג עִם לֹא יִתְחַשֵּׁב בֵּין גּוֹיִים
וּמִתַּחַת לְשִׁמְיָה פֶּרֶץ חַיִּים נוֹזְלִים

בְּלִילוֹת הַלַּא יִשְׁנִים
וּבְיָמִים צִיּוֹת מְסַכְּנוֹת הִתְעַקְּלוּ מֵאוֹתָם הַלִּילוֹת
וְלֹא יָדַעְתִּי לַחַיּוֹת וְרָצִיתִי לָמוֹת
כִּי לִהְיוֹת בֶּן יָחִיד אֲשֶׁר לֹא אֶהְבֵּתִי
עַל סֵפֶר הַמְדַבֵּר
לֹא נוֹתֵר אֶלָּא לַהְיֹת
שָׂר

חֲרוֹת

פָּסַח בְּמִצְרַיִם
רַק הַדָּם יִפְתֹּר אֶת זֶה
רַק הַדָּם הֶעֱיִף
יִפְרֹץ יִשְׁחָרֵר
מִן הַלְּאוֹת הַכְּבֹדוֹת
מִשְׁקַעֵי הָעֲבֹדוֹת סוֹתְמִים נִימִים דְּקִים
בְּמְדַבֵּר
הִסְתַּבֵּךְ הָאֲנִי בְּאֵשׁ הַהוֹה
וְאֲנִי עוֹד אֶל פְּרַעָה בָּא וַיּוֹצֵא
בָּא אֶל עֲבוֹדַת אֱלִילִים בְּפִסְלִים בְּצִיּוּרִים
מִכָּה לְמַטָּה לְמַעְלָה מִיָּם אוֹיֵר וַיִּבְשָׁה צוֹמַח דּוֹמָם חֵי גוֹף בְּיַד קִשָּׁה
אִישׁ אִישׁ בְּמִקוֹמוֹ חוֹשֶׁה
מִשְׁחִיז סִכִּין
וְקָרְבַן פָּסַח מִנְטָף דָּם עַל הַפִּתְחִים
אֲנִי עִם עֲבָרֵי מִסְתַּגֵּר וְהוֹלֵךְ
מִזֵּל שְׁמֵלַחֵץ הַלְּחָם קַל
וְהֵלֶךְ-לֶךְ הוּא זְכָרוֹן לֹא נִגְמַר
אֲנִי כֹבֵד שׁוֹכֵב עִם הַמְּחַטִּים
מִצֵּעַ לְהִשְׁתָּא הַבָּאָה
חֶמֶר לְמַבְעָרִים
הָאֲצֻטְרֵבְלִים בֵּי נוֹפְלִים חוֹבְטִים
וְנִקְשׁוֹת זֶרְעֵי צְנוּבֵר
הֵיא לְזוֹנִים
הִשְׁתָּא הָכָא אֲנִי מִמְלַמֵּל
בְּשָׁנָה הַבָּאָה

קציעה עלון, דליה מרקוביץ' / "השפה המזרחית" כנשאית
של רעב וגעגוע

עיון בשיריו של סמי שלום שטרית

אָנִי כּוֹתֵב לָכֶם שִׁירִים
בְּלִשׁוֹן אֲשֵׁדוּדִית
כּוֹס אֵם אֵם אֲמַכֶּם,
כָּלָה דָּאָר בּוֹכֶם,
שְׁלֵא תִבְיֵנוּ מִלָּה.
לָמָּה מָה?
לָמָּה מִי?
מִי שָׁם עָלֵיכֶם,
וּוּלֵאֵד אֲלֵחֶרֶם
אָחַד אָחַד,
לָמָּה מָתִי שְׁמַתֶּם
אֲתֶם שְׁכֻזָּה
אֲתֶם שְׁכַאֲלוּ
אֲתֶם שֵׁאֲחֵלָה.

אָנִי כּוֹתֵב לָכֶם שִׁירִים
בְּלִשׁוֹן אֲשֵׁדוּדִית
שְׁלֵא תִבְיֵנוּ מִלָּה.

סמי שלום שטרית, שירים באשדודית,
מוקדמים ומאוחרים 1982 – 2002. הוצאת
אנדלוס, 2003.

"שלא תבינו מילה", כותב סמי שלום שטרית בפתח ספרו הקלאסי "שירים באשדודית". ספרו של שלום שטרית מאגד יחד מקבץ משיריו שהופיעו בספרים "פתיחה" (1988)⁵ ו"פריחה שם יפה" (1995),⁶ יחד עם שירים חדשים. לא בכדי, כונסו השירים תחת הכותרת – "שירים באשדודית".

מה היא אם כך אותה שפה אשדודית ששמה מעטר את קובץ השירים כולו, ומדוע מתריס המשורר כנגד הקוראים הפוטנציאלים: שלא תבינו אף מילה? רונית חכם הפנתה את השאלות הללו לשלום שטרית, בראיון שערכה עמו בשנת 2004:⁷ "אני הרי לא משלה את עצמי", אמר לה שלום שטרית, "זוהי קריאה מהשוליים המזרחיים אל המרכז ההגמוני האשכנזי, ובעצם אני מכריז שכדי להבין את השפה הזאת תצטרכו ללמוד אותה, אני יוצא משליטתכם מהבנתכם, תצטרכו להתקרב ל'אשדוד' בכל המובנים, התרבותי, החברתי, הדתי. ואשדוד כאן היא עולם שלם. כך יוצא שזו בעצם הזמנה, פתיחת דלת, למרות הקללות שיש להן תפקיד אינטראקטיבי" (עמ' 39).

שלום שטרית מרמז על חפיפה הרמטית בין הטריטוריה הלאומית ובין השפה ההגמונית. דומה כי הפרויקט הלאומי המקומי נדרש ללשון אחידה ומאחדת, העומדת בתו התקן שניסחה קבוצת המייסדים. על השפה העברית הוטל תפקיד כפול של איחוד: אנכי ואופקי. במישור האנכי פעלה תחיית השפה העברית לאיחוי העבר המקראי עם ההווה הלאומי הציוני; במישור האופקי, פעל הפרויקט הלשוני לאיחוד הפזורה היהודית הגלותית לאומה מלוכדת אחת. "אולפנים", בתי הוצאה לאור, האקדמיה ללשון ומפעלים תרבותיים אחרים,⁸ עוסקים באופן שוטף בהשרשת השפה העברית התקנית ובתחזוקה. כיוון ששפה היא בית, היא תג זיהוי, היא סימן הכר תרבותי ואף משאב לאומי, התפרקה השפה העברית מסימנים אתניים "מחשידים". העברית ניכשה מתוכה את ה - ח' ואת ה - ע', את הלדינו המסורתית, ובעיקר את הקירבה לשפה הערבית. כפי שמנכיח שירו של שלום שטרית "בדרך לעין חרוד":

בְּדֶרֶךְ לְעֵין חָרֹד
אֶבְרָה לִי הֲרִי"ש.

אַחַר כֶּבֶד לֹא חֲשֵׁתִי
בְּאַבְרָן הַעִי"ן
וְאֵת הַחִי"ת הַחֲכִית
מֵאֲבִי

⁵ סמי שלום שטרית, 1988. פתיחה, עקד: תל אביב.

⁶ סמי שלום שטרית, 1995. פריחה שם יפה, שירים 1987-1992, ספרי – נור: תל אביב.

⁷ רונית חכם, 2003. "לשורר באשדודית, שיחה עם סמי שלום שטרית", הכיוון מזרח (8): 35 - 49.

⁸ ראו למשל מאמרו של מירון בנבנישתי "המפה העברית" [1997. תיאוריה וביקורת (11): 7 - 29], המתחקה אחר השבת השמות המקראיים למפת פלסטינה/ארץ ישראל.

כָּךְ יִרְשָׁתִי
שְׂרָכְשָׁה בְּעֶצְמוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־י.

בְּדֶרֶךְ לְעֵין חָרוּד
אֲבָדָה לִי הָעֵי"ן.
לֹא מִמֶּשׁ אֲבָדָה,
נִרְאָה כִּי בָלַעְתִּי אוֹתָהּ.

סמי שלום שטרית, שירים באשדודית, מוקדמים
ומאוחרים 1982 – 2002. הוצאת אנדלוס, 2003.

שירתו של שלום שטרית פועלת אם כך מתוך הפצע הלשוני שיצרה האחידות התרבותית הכפוייה. דומה כי המסמן - "אשדודית" - מרפרר אל עולם מילולי אותנטי, שנפקד מן השפה העברית שהשתגרה בחיי היומיום. האשדודית היא מסמן כפול הנוגע הן במישור המילולי והן במישור התוכני. ככזאת, היא ניתנת לקריאה באמצעות המונח - "ספרות מינורית" - שטבעו ז'יל דלז ופליקס גואטרי. בספרם "קפקא: לקראת ספרות מינורית"⁹, פרשו השניים מניפה מורכבת של שפה הנכתבת "מלמטה". "השפה התחתונה", היא שפתן של קבוצות המיעוט - הקבוצות המינוריות - המשתמשות בשפתו של הרוב ההגמוני.

דלז וגטארי עמדו על הממד הפוליטי העמוק הטמון בשימוש זה. ה"ספרות המינורית" היא את החפירה באמצעותו חוצב הסופר, בן המיעוטים, את מקומו הייחודי בשפה המאזוורית. הספרות המינורית מתפקדת לפיכך כפעולה עמוקה של ערעור. זהו אקט שמארגן מחדש את מערך הכוח הסימבולי. מערך זה מוטל באופן חד ערכי על הסופר הערבי הכותב עברית. ראו למשל את ספרו של אנטון שמאס "ערבסקות"¹⁰, ואת ספר שיריו של סלמאן מצאלחה "אחד מכאן"¹¹. אולם, האחרות אינה מצטמצמת רק לגבולות השסע הלאומי. השימוש באשדודית הוא בבחינת ניסיון להנכחת השסע האתני - השקוף, באמצעות השפה האשדודית. המהלך הפואטי שמציע שלום שטרית ניתן לקריאה כ"ספרות מינורית", כיוון שהוא נשען על שלושת הקריטריונים שהעמידו דלז וגטארי. על פי מחקרם, מתאפיינת "הספרות המינורית" בשלושה מרכיבים מרכזיים: דה טריטוריאליזציה, חיבור בין האישי לפוליטי, והערך הקולקטיבי של הסיפור. "האשדודית", מרמזת בעצם שמה, על האחרות האינהרנטית הטבועה בה. אומר שלום שטרית: "אשדודית היא כנראה העברית שלי היום. אשדודית לפי מילון אבן שושן היא: 'לשון לעז, לשון מעורבת ביסודות זרים. ז'רגון', ואני דווקא אוהב את זה, שמח על ההגדרה הזאת" (שם, עמ' 39). האשדודית מפרקת אם כך את מבנה הכוח

⁹ ז'יל דלז ופליקס גואטרי, 2005. קפקא: לקראת ספרות מינורית, תרגום מצרפתית: רפאל זגורי-אורלי ויורם רון, רסלינג: תל אביב.

¹⁰ אנטון שמאס, 1986. ערבסקות, עם עובד: תל אביב.

¹¹ סלמאן מצאלחה, 2004. אחד מכאן, עם עובד: תל אביב.

הלשוני שיצר תו התקן האירופוצנטרי, ומנכיחה בשפה העברית מערך לשוני חדש. המערך החדש משבש את הקלסיפיקציה ההיררכית: גבוה/נמוך, ומציע לה חלופה היברידית: "אני מנסה לכתוב היום מתוך כל אלה כמאגר אחד גדול ומעורבב היטב, בלי להכריע אם זה פואטי (יעני גבוה), מקראי, או רחוב" (עמ' 39).

תמהיל ייחודי זה, אותה מייצרת השירה המזרחית בכללה, חורגת מן הדיכוטומיה הבינארית למולה התכונן תו התקן הלשוני. שני האתרים המרכזיים מתוכם שואבת "הלשון המזרחית" את שפתה הם: המסורת ולשון הקודש מחד גיסא, ושפת הרחוב, השוק ומגרש הכדורגל, מאידך גיסא. איחוי ייחודי זה, המאפיין את השירה המזרחית, מייצר עמדת כלאיים שאינה ניתנת לקידוד הולם. דוגמה מרהיבה לעניין זה מצויה ברומן "שום גמדים לא יבואו" לשרה שילה.¹² שילה משלבת יחד סלנג מזרחי לוקאלי שהתפתח בעיירה הומוגנית ומבודדת, עם משלבים של "שפה גבוהה", המחקים את תו התקן שמכתיב "קול ישראל", המגלם הן את רשות השידור הממלכתית והן את קולה של ישראל ההגמונית.

שלום שטרית מבקש להנכיח את התמהיל הלשוני "המשובש", כחלק אינטגרלי של השפה התקנית. הרחבת הגבולות של "תו התקן הלשוני", כרוכה עדיין בעבודה תרבותית עצומה. שיבוש גבולות זה, נחוה בשיח הישראלי העכשווי כסוג של הפרעה. במאמרו "המזרחי כהפרעה לשונית"¹³ מתאר דרור משעני רפרטואר שלם של "הפרעות לשוניות" שהטביעה השפה המזרחית ברפרטואר הלשוני הנורמטיבי: "גם התרבות הגבוהה פחות לא יכולה להפסיק לזהות את המזרחי באמצעות שפתו, להכיר את המזרחיות של מי שהיא כותבת עליו, בלשונו. רבים מבין הפוליטיקאים המזרחים, למשל, מסומנים בעיתונות באמצעות לשונם, מזרחיותם מוכרת בעברית שלהם: העברית העילגת של בנימין בן-אליעזר, העברית היומרנית של דוד לוי, העברית הבוטה של עובדיה יוסף, העברית המתוחכמת מדיי (מלאה מלים זרות) של שלמה בן-עמי" (עמ' 88).

האשדודית, אם כן, היא פרויקט של הרחבת גבול, פרויקט שמבקש לנסח מחדש את הטריטוריה התקנית של השפה (דה-טריטוריאליזציה). פרויקט זה טומן בחובו ממדים פוליטיים מובהקים. השפה המינורית אינה שפה פרטית, סינגולרית, המצטנפת בגבולות האינטימיים של הפרט הבודד. השפה המינורית, כפי שטוענים דלז וגטארי, מחויבת אל הממד הפוליטי, או כפי שמבין זאת שלום שטרית: "אני לא יכול להפריד בין חיי הפרטיים והאינטימיים לבין חיי הפוליטיים במובן הרחב ביותר של המושג" (שם, עמ' 35).

גם הערך הקולקטיבי של השפה המינורית בה עושה שלום שטרית שימוש, אינו נפקד מן הגעגוע אל עולם מילולי שאבד בזמן. להלן חלק מתוך השיר "מיהו יהודי ואיזה יהודי הוא?":

¹² שרה שילה, 2006. **שום גמדים לא יבואו**, עם עובד: תל אביב.

¹³ דרור משעני, 2004. "המזרחי כהפרעה לשונית", **חזות מזרחית**, ערך יגאל נזרי, בבל: תל אביב, עמ' 83 – 89.

- ב. שיחת הכרות עם יהודיה אמריקנית חכיבה (בתרגום עברי):
- תאמר לי, אתה מישראל?
 - כן, אני משם.
 - אוה, והיכן אתה גר בישראל?
 - ירושלים. בשנים האחרונות אני מתגורר שם.
 - אוה, עיר נפלאה ירושלים.
 - כן, אכן נפלאה.
 - ואתה... מהחלק המערבי... או מהצד המזרחי...
 - אה, זו שאלה קשה, תלוי מי מצייר את המפה...
 - אתה מצחיק, ואתה... כלומר אתה מדבר עברית?
 - כן, ודאי.
 - כלומר זו שפת האם שלך.
 - לא בדיוק. שפת אימי היא ערבית, אבל היום היא מדברת עברית שוטפת.
 - אוה, "זה יופי", למדתי את זה בקיבוץ.
 - לא רע בכלל.
 - אתה... כלומר, אתה ישראלי... כן?
 - כן, ודאי.
 - ממשפחה מסורתית?
 - כן, די מסורתית.
 - שומר שבת?
 - אני? לא, תלוי, בעצם...
 - אתה אוכל חזיר?
 - לא, זה לא.
 - סלח לי על השאלה הסקרנית, אני פשוט חייבת לשאול, אתה יהודי או ערבי?
 - אני יהודי-ערבי.
 - אתה מצחיק.
 - לא, אני דווקא רציני.
 - יהודי-ערבי?! את זה אף פעם לא שמעתי.
 - זה פשוט: כמו שאת אומרת יהודי - אמריקני. הנה, נסי להגיד יהודי-אירופה.
 - יהודי-אירופה.

- ועכשיו אמרי יהודי-ערב...
- אין בכלל מה להשוות, יהודי-אירופה זה משהו אחר.
- למה?
- כי "יהודי" לא הולך עם "ערבי", פשוט לא הולך. זה אפילו לא מצטלצל טוב באוזניים.
- תלוי באמת בטיב האוזניים.
- תראה, אין לי שום דבר נגד ערבים. יש לי אפילו ידידים ערבים, אבל איך אפשר לומר "יהודי - ערבי" כאשר כל מה שרוצה הערבי זה לחסל את היהודי?
- ואיך אפשר לומר "יהודי-אירופאי" כאשר כבר חיסל האירופאי את היהודי...

סמי שלום שטרית, שירים באשדודית, מוקדמים ומאחרים 1982 - 2002. הוצאת אנדלוס, 2003.

שלום שטרית מציף את משבר הזהות הקולקטיבי, דרך השתברותה בחוויה האישית. שלום שטרית מדגים כיצד הפך המסמן ההרמוני יהודי-ערבי, לאוקסימורון בלתי קביל. "הספרות המינורית" מייצגת לפיכך סוג של געגוע פנטזמגורי, המתרפק על עולם מילולי, שאין לו זכות קיום במרחב התרבותי ההגמוני. כותבים דלז וגטארי: "לכל כך הרבה סגנונות, או ז'אנרים, או תנועות ספרותיות, אפילו קטנות ביותר, יש רק חלום אחד: למלא תפקיד מאז'ורי בלשון, להציע שרותים בתור שפת מדינה, שפה רשמית" (עמ' 62). הכמיהה האוניברסאלית שמבקשת השפה, כל שפה, לעטות על עצמה, נוכחת גם בשיריו של שלום שטרית. שלום שטרית מבקש לחלץ את הזהות היהודית-הערבית, מן המקום הפריפריאלי שהוקצה לה במרחב התרבותי המקומי. לאשדודית מקבילות רבות בעולם: "אנגלית הגטאות" שהתפתחה בשכונות עניות בארצות הברית, שפת המהגרים האנגלו-הינדית ועוד. תרכובות אלו מייצגות הן את השפה "המחפשת" והן את "השפה המתחפשת": הרעב לשפה המקורית האבודה מניע תהליך של חיפוש מתמיד; הגעגוע לזהות יציבה ושלמה מניע פרפורמטיביות מילולית.

השפה המינורית מעלה שאלות עמוקות הנוגעות למתח שבין מקור לחיקוי, בין ציטוט לסימולקרה. האם ניתן לשחזר אותנטיות מילולית במרחב תרבותי זר? התיאורטיקן היהודי הומי ק. באבא¹⁴ טוען, כי המרחב הנפרש בין המדוכא למדכא הנו מרחב של חיקוי והשתקפות, עד כי לא ניתן לזקק ממנו את המקור האותנטי הראשוני. דומה כי גם השפה המינורית כלואה בין אותם מלחציים: בין שפת המקור לשפת התקן. שלום שטרית מבקש דווקא לחגוג את ההיברידיות. אולם, אקט זה אינו מייצג קוקטייל פלורליסטי אפנתי, אלא

¹⁴ הומי ק. באבא, 1994. "שאלת האחר: הבדל, הפליה ושיח פוסט - קולוניאלי", תיאוריה וביקורת (5): 144 - 158.

אקט פוליטי מפוקח המבקש להשיב אל מזרחיות את ההיסטוריה והתרבות שאבדו לה. אלה שוחט עמדה בספרה "זיכרונות אסורים"¹⁵ על נקודה רגישה זו: "העלאת ההיברידיזם על נס בדמות המולטו/ה, הוא חסר משמעות אם לא ננסח זאת במסגרת היסטורית של אינוס הנשים השחורות על-ידי אדוניהן הלבנים בתקופת העבדות... על כן שימוש לא ביקורתי במושגי התערובת עלול לקדש את העובדה המוגמרת של תרבויות הכלאיים ההיברידיזם מבלי להביא בחשבון שהן גם תוצר של האלימות הקולוניאליסטית ושל השלכותיה על ההווה" (עמ' 291).

יש להיזהר לפיכך מן המיסטיפיקציה של הספרות המינורית. לו יכלו המזרחים לשמר את תרבותם במסגרת המרחב הלשוני ההגמוני, לא היה להתרסה האשדודית מרחב קיום של ממש. ההתרסה האשדודית אינה בבחינת חזרה רגעית אל שורשים אבודים, אלא פרויקט פוליטי המבקש לבסס לו עוגן לשוני חדש. נראה כי שלום שטרית מצליח להנכיח חוויה זו בשיר "הילדים דוברים שפת ילדותי". השיר מתאר את השפה המינורית כשפה חיה, נושמת ובוועטת. זו שפה של קבוצה חברתית שלמה, שפה שמקיימת המשכיות בין-דורית, שפה עשירה, עמוקה, מאתגרת, שפה ממנה נכתבים גם שירים:

הַנְּנִי,
אֲשֶׁדוּד אַחֲרֵי דוֹר,
נִפְעָם!
עוֹצֵם עֵינַי לְשִׁמְעַ,
הַיְלָדִים דוֹבְרִים בְּשִׁפְתַי יְלֻדוֹתַי:
אָ - יָהּ - יָהּ - יָהּ, מָה הוּא חוֹשֵׁב אֶת עֲצָמוֹ,
יְלָד לֵךְ הַבַּיִת שְׁלֵךְ,
כָּלֶם יוֹשְׁנִים.
לָהּ יָמוּת לוֹ בוֹהַ
עָלָה מְקוֹנָאח.

סמי שלום שטרית, שירים באשדודית, מוקדמים ומאחרים
1982 – 2002. הוצאת אנדלוס, 2003.

¹⁵ אלה שוחט, 2001. זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב-תרבותית, מאנגלית: יעל בן-צבי, בימת קדם לספרות: תל אביב.

על המשתתפים בחוברת

- ורדה גינוסר - משוררת ואוצרת אמנות, ספרה החמישי 'צל הצופה' ראה אור לא מכבר בהוצאת הקבה"מ.
- אשר רייך - מן המשוררים הוותיקים, מתרגם ועורך שירה.
- מירון ח. איזקסון - משורר וסופר, שיריו הולחנו על-ידי המלחין אלי מגן.
- סבינה מסג - מן המשוררות הוותיקות, תושבת כליל, ספרה 'מונוגמיה עילית' עומד לראות אור בסידרת ריתמוס.
- תלמה פרויד - עתונאית, עורכת לשונית, מדובבת ספרים.
- רוני סומק - מוותיקי המשוררים, מורה לספרות עברית.
- ישראל בר כוכב - משורר, פסיכולוג, ספרו 'שמועות' ראה אור בהוצאת הקבה"מ.
- דינה קטן בן ציון - משוררת, מתרגמת, לאחרונה ראה אור בתרגומה הספר 'מוזיאון הכניעה ללא תנאי' של דוברבקה אוגרשיץ, בהוצאת עם עובד.
- יהודית רותם - סופרת, לאחרונה ראה אור ספרה 'על משכבם בלילות' בהוצאת קשת.
- רבקה רוז - סופרת, פרופסור לספרות אנגלית באוניברסיטת pace, ניו-יורק, ארה"ב.
- רות נצר - משוררת, פסיכולוגית יונגיאנית.
- ראובן מירן - קצרצרים, מוותיקי הסופרים, מו"ל, עורך ומתרגם בהוצאת 'נהר'.
- נעמי שיהאב - משוררת ממוצא פלשתינאי, מתגוררת בארה"ב, מבחר משיריה 'אמנות ההיעלמות' בתרגומו של משה דור, יראה אור בהוצאת 'מבע'.
- פרופ' נעים עריידי - סופר ומשורר, מרצה לספרות עברית, תושב הכפר מעאר בגליל.
- פרופ' ששון סומך - סופר ומסאי, מן החוקרים המרכזיים בתחום הספרות הערבית.
- ציפי לוי - משוררת.
- ד"ר אלישבע זהר - משוררת ופסיכולוגית.
- פנינה עמית - משוררת, סופרת ומתרגמת.
- פרופ' קרן אלקלעי גוט - משוררת ומרצה לספרות אנגלית.
- יעל מדיני - סופרת, תסכיתאית, לאחרונה ראה אור רומן רחב ידיעה מפרי עטה: 'המרתף' בהוצאת 'מטר'.
- נחמה נבון - משוררת וסופרת.
- שמעון ריקלין - סופר, ועורך ספרות.
- ריקי דסקל - משוררת, שחקנית ומורה לתיאטרון.
- אלחנן ניר - משורר, ועורך ספרות במוסף 'שבת' בעתון 'מקור ראשון', רב בישיבת 'שיח יצחק'.
- ספר בכורי שירתו 'תחינה על האינטמיות' בהוצאת הקבה"מ, זכה בפרס ורטהיים לשירה לשנת 2008.
- אליעז כהן - משורר, מנהל מחלקת התרבות של גוש עציון.
- עמית מאוטנר - משורר, שחקן ומורה לתיאטרון.
- שור ענתבי - משורר, מפעילי קבוצת 'משיב הרוח'. שיריו בחוברת מתוך הספר "מְרַפְּצֵת" שעתידי לצאת לאור בשנה קרובה.
- ד"ר קציעה עלון, אוצרת, כותבת על אמנות, ראש מחלקת לימודי מיגדר במדרשת בית ברל.

ספרים חדשים בהוצאת ספרא

אל נא תגרשוני

עיונים חדשים בהדיבוק

בעריכת ד"ר דורית ירושלמי ופרופ' שמעון לוי

ספר ראשון מסוגו בעברית, כולל 17 מאמרים על המחזה **הדיבוק** מאת ש. אן-סקי ועל הפקותיו הרבות, וכן את המחזה במלואו, בתרגומו הקלאסי של ח"נ ביאליק, את מחזהו הפרודי של אביגדור המאירי שהוצג בתיאטרון הקומקום, ומשפט הדיבוק, תיעוד של המשפט הציבורי של אגודת הסופרים והספרות העברית נגד מחזהו של אן-סקי, שהתנהל בתל-אביב בשנת 1929 בהשתתפות הסופרים ואנשי הרוח של התקופה.

יצא בשיתוף **אסף מחקרים** של אוניברסיטת תל-אביב ובתמיכת מועצת הפיס לתרבות ולאמנות, המחלקה לתיאטרון במינהל התרבות, משרד התרבות והספורט, בית שלום עליכם והתיאטרון הלאומי הבימה.

בגנות האשליה

הז'אנר התיעודי בדרמה העברית

מאת ד"ר חיים נגיד

תיאור ראשון מסוגו של הז'אנר התיעודי בתיאטרון הישראלי מראשיתו לפני שמונים שנה ועד לסוף המאה הקודמת. גישה מהפכנית אל מושג התיעוד בתיאטרון ותיאור מפורט של התקבלות ההצגות על ידי הקהל והביקורת. ספרו העשירי של חיים נגיד.

יצא בשיתוף **אסף מחקרים** של אוניברסיטת תל-אביב ובתמיכת מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

שירי תיאטרון

דרמה פולנית בת זמננו, מבחר מחזות מתורגמים ומקוריים

מאת רפאל אליעז

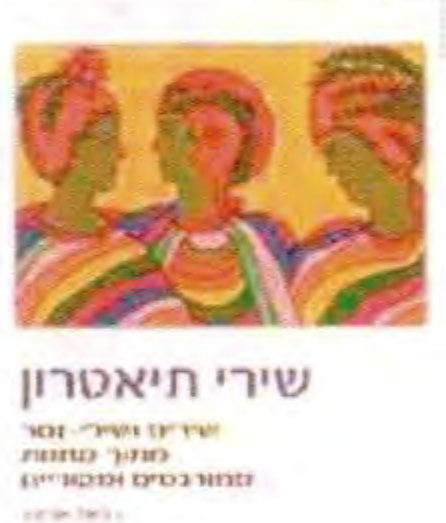
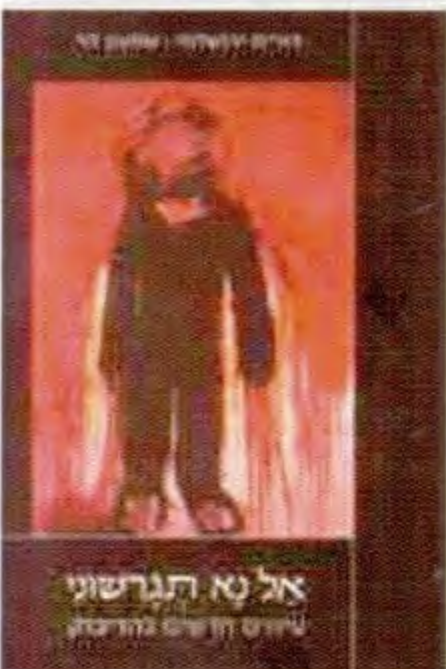
כשם שהיה משורר פורה, שכתב מאות שירים, כך היה רפאל אליעז מתרגם משפות רבות, בעיקר של מחזות שקספיר ולורקה, למרות שחלק מתרגומי מחזותיו ראה אור בספרים, נותרו רובם בהדפסות סטנסיל פנימיות של התיאטרונים. בספר זה הובאו כמה מן השירים שנכללו במחזות אלה וכן שירים מקוריים שכתב למחזותיו שלו. ערך, הקדים מבוא והוסיף רשימות ביבליוגרפיות: חיים נגיד

דרמת אמצע החיים

מסע שלו, משא שלה

מאת ד"ר אירית קדם

ספר שהוא שילוב של פסיכולוגיה ודרמה. ד"ר קדם עוסקת במשברים שעוברים גברים ונשים באמצע חייהם, ובייצוגם במחזאות המערבית לדורותיה, מן הדרמה הקלאסית ועד לפוסט-מודרנית. "בחירת הנושא והטיפול בו טבועים בחותם של חדשנות ומקוריות" - פרופ' הרי גולומב. יצא בשיתוף **אסף מחקרים** של אוניברסיטת תל-אביב.

להשיג בכל חנויות הספרים

ספרא, בית ההוצאה לאור של איגוד כללי של סופרים בישראל, רח' מאנה 13, ת"א ת.ד. 23033
טל 03-6950019 פקס. 03-6950012 igudil@netvision.net.il